

VILNIAUS UNIVERSITETO
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

VIKTORIJA SAMARINAITĖ

**SAVIŽUDYBĖ LŪŽIO LAIKOTARPIO LIETUVIŲ PROZOJE: JURGA
IVANAUSKAITĖ, RIČARDAS GAVELIS, TOMAS ARŪNAS RUDOKAS**

Baigiamasis magistro darbas

Darbo vadovas: prof. dr. Mindaugas Kvietkauskas

Vilnius, 2024

Viktorija Samarinaite „Savižudybė lūžio laikotarpio lietuvių prozoje: Jurga Ivanauskaitė, Ričardas Gavelis, Tomas Arūnas Rudokas“ / „Suicide in Lithuanian Fiction at the Turn of the 20th Century: Jurga Ivanauskaitė, Ričardas Gavelis, and Tomas Arūnas Rudokas“, magistro darbas, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2024, p. 94.

Raktiniai žodžiai: Jurga Ivanauskaitė, Ričardas Gavelis, Tomas Arūnas Rudokas, Emile Durkheim, savižudybė, bandymas nusižudyti, savidestrukcija, suicidas, savižudžio sąmonė, asmenybės poreikių teorija, lūžio literatūra, psichosocialinė teorija, savižudybių statistika Lietuvoje.

Anotacija. Pasitelkiant asmenybės poreikių ir psichosocialinę teorijas, šiame darbe tiriama savižudybės problematika Jurgos Ivanauskaitės, Ričardo Gavelio ir Tomo Arūno Rudoko prozoje. Daroma prielaida, kad egzistuoja ryšys tarp 1990–1996 m. užfiksuotų itin aukštų savižudybės rodiklių Lietuvoje ir jos vaizdavimo būdo bei apimčių lūžio literatūros laikotarpio lietuvių prozoje. Pirmajame darbo skyriuje pristatoma savižudybės samprata, jos priežastis aiškinančios psichosocialinė ir asmenybės poreikių teorijos bei aptariama visuomenės nuostatų savižudybės atžvilgiu kaita. Antrajame darbo skyriuje apžvelgiama Lietuvos savižudybių statistikos XX-XXI a. dinamika, daugiausiai dėmesio skiriant amžių sandūros rodiklių svyravimams. Trečiajame skyriuje pateikiama glausta savižudybės vaizdavimo tradicija pasaulio ir lietuvių literatūroje, išskiriant akademinius ir grožinės literatūros kūrinius, galimai turėjusius daugiausiai įtakos suicido diskurso raidai. Ketvirtajame šio darbo skyriuje aptariama lūžio literatūros samprata ir lūžio sąlygoti pokyčiai lietuvių autorių kūryboje. Penktojoje, šeštojoje ir septintojoje darbo dalyse analizuojami Ivanauskaitės, Gavelio ir Rudoko kūriniai, aprašantys savižudybę ir/ar bandymą nusižudyti. Tiriant savižudybės problematikos raišką lūžio laikotarpiu, darbe aptariami savidestrukciją reprezentuojantys vaizdiniai, literatūrinė raiška, sudaromi suicidinių veikėjų psichologiniai portretai ir išskiriami jiems būdingi psichosocialiniai tipai.

Keywords: Jurga Ivanauskaitė, Ričardas Gavelis, Tomas Arūnas Rudokas, Emile Durkheim, suicide, attempted suicide, self-destruction, self-murder, suicidal mind, theory of psychogenic needs, turning-point literature, psychosocial theory, suicide rates in Lithuania.

Annotation. Applying psychosocial theory and theory of psychogenic needs, this paper provides an in-depth examination of the representations of self-destruction and attempted suicide in the prose of Jurga Ivanauskaitė, Ričardas Gavelis and Tomas Arūnas Rudokas. This study is set out to examine a connection between the extremely high rates of suicide in Lithuania in the period of 1990-1996 and explore the ways and extent of its depiction in the turning-point literature. The first chapter of this paper introduces the concept of suicide, psychosocial theory and the theory of psychogenic needs and explains the possible causes of suicide. It also discusses the shift in public attitude towards suicide. The second chapter reviews the dynamics of suicide statistics in Lithuania in the 20th-21st centuries, focusing on the swing in suicide rates at the turn of the century. The third chapter presents a brief overview of the tradition on how suicide has been portrayed in literature, both worldwide and Lithuanian, highlighting academic papers and works of fiction that may have had the greatest influence on the development of suicide discourse. The fourth chapter of this paper introduces the concept of turning-point literature and the consequences of this particular period reflected in the works of Lithuanian authors. The fifth, sixth and seventh parts analyse the heritage of Ivanauskaitė, Gavelis and Rudokas prose, portraying suicide and/or attempted suicide. This analysis reveals the changing meanings, literary expression of suicide, as well as it discusses psychological portraits of suicidal characters and indicates the psychosocial types they are characterised by.

SANTRAUKA

Šiam magistro darbui pasirinktas lūžio, XX–XXI a. sandūros, laikotarpis išskirtinis Lietuvoje vykusią procesų gausa: istorinės aplinkybės sąlygojo pokyčius visose valstybės ir asmens gyvenimo sferose – nuo politikos ir ekonomikos iki kultūrinės ir psichologinės. Lūžis koreliuoja su neregėtas aukštumas pirmuoju Nepriklausomybės dešimtmečiu pasiekusia savižudybių statistika: susilpnėjusi socialinė reguliacija, nusistovėjusių normų, taisyklių griūtis, vertybių devalvacija lėmė visuotinę anomiją, kuri individualiu lygmeniu neretai galėjo baigtis savižudybe ir net paskatinti taip vadinamą savižudybės epidemiją.

Šio darbo objektas – vienu populiariausių minimo laikotarpio rašytojų Jurgos Ivanauskaitės, Ričardo Gavelio ir Tomo Arūno Rudoko kūriniai, aprašantys savižudybę arba bandymą nusizudyti. Analizei pasirinkti penki Ivanauskaitės romanai – „Mėnulio vaikai“ (Vilnius: Vaga, 1988), „Pragaro sodai“ (Vilnius: Tyto alba, 1992), „Ragana ir lietus“ (Vilnius: Vaga, 1993), „Agnijos magija“ (Vilnius: Nemunas, 1995), „Miegančių drugelių tvirtovė“ (Vilnius: Tyto alba, 2005), – trys novelės „Apie tai, kaip...“, „Dvi pasakos apie savižudžius“ („Pakalnučių metai“, Vilnius: Vaga, 1985), „Aš mirštu, tu miršti, jis (ji) miršta“ („Kaip užsiauginti baimę“, Vilnius: Vaga, 1989) ir autobiografinė knyga „Viršvalandžiai“ (Vilnius: Tyto alba, 2007), trys Gavelio romanai „Vilniaus džiazas“ (Vilnius: Vaga, 1993), „Septyni savižudybės būdai“ (Vilnius: Tyto alba, 1999), „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ (Vilnius: Tyto alba, 2002) ir trys apsakymai „Galbūt“, („Isibrovėliai“, Vilnius: Vaga, 1982), „Berankis“ („Nubaustieji“, Vilnius: Vaga, 1987), „Vilniaus arhatas“ („Tylos angelas“, Vilnius: Tyto alba, 2006) bei Tomo Arūno Rudoko mini romanas „Autodafė“ (Vilnius: Periodika, 1988). Darbo tikslas – išanalizavus išskirtus kūrinius sociologiniu, psichosocialiniu ir literatūriniu aspektais, iširti savižudybės temos problematiką, jos apimtis ir raišką lūžio laikotarpio lietuvių literatūroje bei išskirti jos reprezentacijos santykį su Emile'io Durkheim'o socialine savižudybės, Edwino S. Shneidmano asmenybės poreikių, Danutės Gailienės psichologinės motyvacijos teorijomis. Taip pat aktualu įvertinti, ar egzistuoja ryšys tarp 1990–1996 m. fiksuojamų itin aukštų savižudybės rodiklių Lietuvoje ir jos vaizdavimo lūžio literatūros laikotarpio lietuvių prozoje.

Psichosocialinė savižudybės teorija ir išskirta jos tipologija, laikanti visuomenės integracijos lygį ir jos puoselėjamas nuostatas atsakingais už asmens pastūmėjimą savižudybės link, pasitelkiama siekiant patvirtinti, kad suicidas nėra tik individualaus sprendimo nulemtas,

izoliuotas aktas. Remiantis Emile'io Durkheimo, Alberto Camus, Sigmundo Freud'o, Edwino S. Shneidmano, Grigorijaus Čchartišvili suicido studijomis, pirmajame darbo skyriuje savižudybės samprata ir ją sąlygojantys veiksniai aptariami iš sociologijos, psichologijos, psichoalizės, filosofijos, kultūros istorijos perspektyvų. Pateiktos skirtingos savižudybės problematikos prieigos suteikia galimybę užfiksuoti vidinės individo būklės ir socialinio pasaulio saveiką.

Antrajame darbo skyriuje apžvelgiama Lietuvos savižudybių statistikos XX-XXI a. kaita ir ją nulėmusios priežastys. Vadovaujantis Danutės Gailienės atliktais tyrimais, taip pat išskiriama trauminių patirčių, okupacijos, ekonominių sunkmečių ir kitų kritinių visuotinių procesų įtaka psichologinei kiekvieno individo būklei bei savižudybių rodikliams. Trečiojoje darbo dalyje glaustai įvertinta savižudybės vaizdavimo tradicija pasaulio ir lietuvių literatūroje atskleidžia suicido diskurso pokytį įvairiais istorijos laikotarpiais, kuris ne tik yra veikiamas tuo metu egzistuojančios individualumo sampratos ir gajų visuomenės nuostatų savižudybės atžvilgiu, bet ir lygiai taip pat jas keičia. Ketvirtasis skyrius skirtas lūžio literatūros sampratai išplėtoti ir, atsispyrus nuo Violetos Katinienės, Vytauto Kavolio, Gintauto Mažeikio, Vytauto Kubiliaus tyrinėjimų, aptarti lūžio nulemtą lietuvių autorių minties ir raiškos transformaciją.

Penktojoje, šeštojoje ir septintojoje šio darbo dalyse analizuojami Ivanauskaitės, Gavelio ir Rudoko kūriniai, kurių herojai atitinka krizės asmenybes, nesugebančias suvokti ir išreikšti savo tapatumo, svyruojančios tarp daugybės pasirinkimų ir kraštutinumų, linkusios į savinaiką bei destrukciją. Šie lūžio literatūros autoriai savo tekstuose ne tik reflektuoja ir interpretuoja gyvenamąją laikotarpio tikrovę, bet ir apnuogina vidinį savo veikėjų pasaulį, jautrų jų patiriamą santykį su tikrove ir savimi pačiais, neretai įgijantį savižudybės formas. Atlikta analizė parodė, kad lūžio laikotarpiu savižudybės problematika literatūroje vaizduojama dažniau nei anksčiau. Kuo arčiau lūžio, tuo stipresniais vaizdiniais perteikiamas veikėjų nusivylimas, jų jaučiami vienatvės, beprasmybės jausmai, išgyvenama priešprieša su tuo, kas sava, ir kas yra svetima. Ankstyvoje Ivanauskaitės ir Gavelio kūryboje bei Rudoko romano siužete savižudybė tampa patikima išėjimu iš dvasinės aklavietės.

TURINYS

<u>SANTRAUKA</u>	<u>3</u>
<u>IVADAS</u>	<u>6</u>
<u>Savižudybės samprata</u>	<u>11</u>
<u>Psichosocialinė savižudybės tipologija</u>	<u>14</u>
<u>Kultūrinių nuostatų ryšys su savižudybe</u>	<u>18</u>
<u>Savižudybės XX-XXI a. Lietuvoje: statistikos kaita</u>	<u>20</u>
<u>Literatūrinio savižudybės vaizdavimo tradicija</u>	<u>23</u>
<u>Lūžio laikotarpio literatūra</u>	<u>31</u>
<u>Jurga Ivanauskaitė: nuo savinaikos iki būties vienovės</u>	<u>34</u>
<u>Ankstyvoji kūryba: neprijaukintos generacijos vaikai</u>	<u>36</u>
<u>Vėlesnioji kūryba: būties triumfas</u>	<u>48</u>
<u>Ričardas Gavelis: per traumą į Apokalipsę</u>	<u>52</u>
<u>Savižudybė kaip tremties trauma: apsakymas „Berankis“ (1987)</u>	<u>54</u>
<u>Savižudybė kaip bausmė sau: romanas „Vilniaus džiazas“ (1993)</u>	<u>57</u>
<u>Intelektualinė savižudybė: apsakymas „Vilniaus arhatas“ (1995)</u>	<u>61</u>
<u>Rašymas kaip savižudybė: „Septyni savižudybės būdai“ (1999)</u>	<u>63</u>
<u>Savižudybė kaip apokalipsė: „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ (2002)</u>	<u>68</u>
<u>Savižudybė kaip kūrybos aktas Tomo Arūno Rudoko romane „Autodafė“ (1988)</u>	<u>71</u>
<u>IŠVADOS</u>	<u>79</u>
<u>ŠALTINIAI IR LITERATŪRA</u>	<u>83</u>
<u>SUMMARY</u>	<u>92</u>

IVADAS

Anot Albert'o Camus, egzistuoja tik viena rimta filosofinė problema – savižudybė. Nuspręsti, ar gyvenimas vertas, kad jį gyventum, ar ne, reiškia, atsakyti į pagrindinį filosofijos klausimą¹. Tačiau savižudybė nėra vien filosofinė problema. Tai – kompleksiškas, daugiasluoksnis reiškinys, kurį sąlygoja ne tik vidinė individo motyvacija, bet ir daugybė išorinių veiksnių: ekonominiai, socialiniai, psichosocialiniai, kultūriniai, filosofiniai veiksniai ir jų bendra įtaka². Pirmasis savižudybės reiškinį sociologiniu požiūriu analizavęs Emile'is Durkheim'as 1897 m. publikuotoje studijoje „Savižudybė: sociologinis etiudas“ ją apibrėžė kaip „mirtį, ištikusią žmogų kaip tiesioginis ar netiesioginis jo paties pozityvaus ar negatyvaus veiksmo padarinys jam pačiam žinant, kad būtent toks bus to veiksmo rezultatas“³. Durkheimas neneigė individualių savižudybės motyvų ir kiekvienam individui būdingų kelių į ją, bet pabrėžė, kad esmines prielaidas savižudybei sudaro socialinių sąlygų visuma ir pokyčiai.

Nuostatos savižudybės atžvilgiu istoriškai kito: nuo tam tikro palaikymo antikinėse graikų valstybėse iki griežto bažnyčios pasmerkimo viduramžiais. Iki Prancūzijos revoliucijos daugelis šalių laikė savižudybę kriminaliniu nusikaltimu, todėl savižudžiams būdavo skiriamos laisvės, titulų atėmimo, turto nacionalizavimo, o nepavykus nusižudyti – net mirties bausmės. Po Durkheimo studijos pasirodymo išaugo visuomenės informuotumas apie suicidą, o psichologijos aušra ir psichoanalizės pradininko Sigmundo Freud'o tyrimai suteikė galimybę pradėti jo destigmatizavimo procesą. Tačiau bandymas nusižudyti Airijoje dekriminalizuotas tik 1993 m. Pasaulyje tebėra 17 šalių, kuriose savižudybė vis dar laikoma kriminaliniu nusikaltimu⁴. Po Antrojo pasaulinio karo pasaulinė savižudybių statistikos kreivė drastiškai šovė viršun ir paveikė visuomenės daugumoje pasaulio valstybių. Grigorij Čchartišvili teigia, kad XX a. žmogaus viduje įvyko negrįžtamas pokytis: „Didžiulė ir nuolat gausėjanti daugybė žmonių įvairiose planetos vietose liovėsi norėjusi gyventi“⁵ ir šį laikotarpį įvardija kaip „savižudybių amžių“. Pasak jo, drastišką jų augimą lėmė techninė revoliucija, industrializacija ir urbanizacija,

---

¹ Albert Camus, *Sizifo mitas*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 10.

² Anton A. Leenars, „Suicide: A Multidimensional Malaise“ in: *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 1996, Nr. 26, p. 221.

³ Emile Durkheim, *Savižudybė*, Vilnius: Pradai, 2002, p. 8.

⁴ Bob Lew, David Lester, Feisul Idzwan Mustapha, *et al.* „Decriminalizing suicide attempt in the 21st century: an examination of suicide rates in countries that penalize suicide, a critical review“, in *BMC Psychiatry*, 2022, nr. 22.

⁵ Grigorij Čchartišvili, *Rašytojas ir savižudybė*, Vilnius: Kitos knygos, 2020, p. 25.

sugriovusios patriarchalinį praeities pasaulį, pakitusi daugumos etinė elgesio motyvacija, išryškėjusi tikėjimo krizė, patogi buitį ir fundamentalių žmoniškųjų poreikių patenkinimas⁶.

Šis magistro darbas skirtas analizuoti savižudybės problematikai XX–XXI a. sandūros lietuvių prozos kūrinuose. Dėl esminių istorinių, politinių bei socialinių pokyčių laikotarpis vadinamas lūžio laiku, o paskutiniųjų Sovietų Sąjungos ir pirmųjų Nepriklausomybės metų lietuvių literatūra apibūdinama lūžio literatūros terminu. Lietuvių literatūrologijoje dar nėra nuosekliai apibrėžta lūžio literatūros samprata (kuri perimama iš vokiškosios *Literatur der Wende*), tačiau savo disertacijoje „Lūžio literatūra: XX a. pabaigos – XXI a. pradžios vokiečių ir lietuvių romanas“ ją siekė įtvirtinti Violeta Katinienė, šiai literatūrai priskyrusi „įvairių žanrų tekstus, tematizuojančius istorinį lūžį ir jo padarinius“. Autorė išskiria, kad šio laikotarpio literatūrai būdingas lūžio patirties aktualizavimas ir jos išprovokuoti vidiniai konfliktai, persikėlimas į totalitarinio režimo laikotarpį, siekiant reflektuoti jo patirtis, bei iškeliamas susidūrimas su nauja santvarka kaip svetima, susitelkiant į tarpinę būseną tarp buvusios ir esamos sistemų. Danutė Gailienė, tyrusi XX a. istorinių lūžių įtaką savižudybėms, įvardija, kad tokie kertiniai procesai kaip pirmoji sovietų okupacija, nacių okupacija ir antroji sovietų okupacija, su tuo susiję trėmimai, areštai, susidorojimas ir cenzūra, po to sekę demokratizacijos procesai ir, žlugus komunizmui, prasidėję pokyčiai visose gyvenimo srityse sąlygojo savižudybių Lietuvoje statistikos kreivę⁷.

Durkheim'o išskirta socialinė savižudybės tipologija, Gailienės traumos psichologijos tyrimai ir Katinienės lūžio literatūros tyrinėjimai šiame darbe padeda analizuoti pasirinkto laikotarpio lietuvių prozoje reprezentuojamo savižudybės reiškinių kompleksiskumą, autorių kuriamus savižudybės vaizdinius, savižudžių portretus, jų motyvacinius mechanizmus bei kūriniais būdingus socioekonominius bei psychosocialinius kontekstus. Ši prieiga taip pat leidžia identifikuoti lietuvių autorių kūryboje dominuojančius socialinius savižudybės tipus ir į savižudybę vedančius veiksnius, kurie galimai atliepia visuotinę krizę XX–XXI a. sandūros Lietuvoje ir jos nulemtą tikrovės reprezentaciją literatūroje. Svarbu atkreipti dėmesį, kad šiam magistro darbui autoriai ir kūriniai pasirinkti nepaisant griežtų laikotarpio rėmų, tačiau atitinkantys lūžio literatūros sampratai būdingus bruožus.

---

⁶ *Ibid*, p. 26

⁷ Danutė Gailienė, *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 24

Tiriamojame darbe analizuojama Jurgos Ivanauskaitės, Ričardo Gavelio ir Tomo Arūno Rudoko kūryba. Šie autoriai savitai perteikia vėlyvojo sovietmečio ir Nepriklausomybės pradžios realijas, problemas, konfliktus bei laiko dvasią. Ivanauskaitė, Gavelis ir Rudokas, anot Gintauto Mažeikio, geba įsiskverbti į individo esatį dėl jų kūrybai būdingo „išlaisvinančio paribių sąmoningumo“⁸. Jis pažymi, kad tai būtis literatūros klausimas. O juos dažniausiai kelia rašytojai, atviri ir jautrūs atskirčiai, prievartinei ideologinei manipuliacijai, gimimui ir mirčiai, širdies jausmų virpesiams ir rašymo nepriklausomybei. Nedaugelis modernių rašytojų siekia misijos atverti paslėptus ir draudžiamus sielos horizontus, suteikti jiems progą pasirodyti literatūros tekste. Jūratė Baranova pastebi, jog didmiesčio santykių džiunglėse pirmą kartą kūrybos pasaulį konstravę Ivanauskaitė ir Gavelis iš tiesų aprašė realų fenomeną „savižudiškos didmiesčio žmogaus sąmonės slinkties sindromą. Savinaika – šios kartos devizas“⁹.

Tematiškai Rudoką kaip autorių galima laikyti „dešimtmečio bohemiščiu“¹⁰, perėmusiu „kerouacišką laikyseną“¹¹. Nors jo kūryboje sutinkami sovietmečio normas ignoruojantys menininkai, gyvenantys alternatyvius, lėbavimo, valkatavimo, profesinio neišsipildymo prisodrintus visuomenės paribio gyvenimus, tuo pačiu skausmingai atveriami kūrėjo vidinė drama, pastangos egzistenciškai susivokti, balansuojant tarp kūrybos ir bergždumo, beprotybės ir kaltės.

Šio magistro darbo **tyrimo objektas** – Ivanauskaitės, Gavelio novelės, apsakymai ir romanai, kuriuose tiesiogine prasme arba metaforiškai svarstoma apie savižudybę, vaizduojami bandymai nusižudyti arba (ir) savižudybė. Taip pat pasirinktas Rudoko mini romanai „Autodafė“ (1988) kaip atitinkantis išskirtą laikmetį, tačiau mažai analizuotas kūrinys – savižudybė jame pagrindinė teminė linija.

Darbo tikslas – išanalizuoti atrinktus Ivanauskaitės, Gavelio ir Rudoko kūrinius sociologiniu, psichosocialiniu ir literatūriniu aspektais bei ištirti savižudybės temos problematiką, raišką ir reprezentacijos santykį su Durkheim'o socialine savižudybės, Edwino Shneidmano asmenybės poreikių, Gailienės psichologinės motyvacijos ir Katinienės lūžio

---

⁸ Gintautas Mažeikis, „Išlaisvinantis paribių sąmoningumas Jurgos Ivanauskaitės ir Ričardo Gavelio romanuose“, in: *Inter-studia humanitatis*. 2012, Nr. 13, p. 46

⁹ Jūratė Baranova, *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 321

¹⁰ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 197

¹¹ Jurga Tumasonytė, „Apie pelenus, iš kurių pakils Tomas Arūnas Rudokas. Pokalbis su Dariumi Pocevičiumi“, in: *Literatūra ir menas*, Nr. 2, 2016.

literatūros teorijomis. Šiame darbe aktualu įvertinti, ar egzistuoja ryšys tarp 1990–1996 m. fiksuojamų itin aukštų savižudybės rodiklių Lietuvoje ir jos vaizdavimo lūžio literatūros laikotarpio lietuvių prozoje. Taip pat svarbu išsiaiškinti, ar socialinės, ekonominės, politinės, psichosocialinės, dorovinės sistemos veikia savižudybę vaizduojančius naratyvus.

Darbo tikslui pasiekti išsikelti šie **uždaviniai**:

1) atskleisti savižudybės reiškinių kompleksiskumą ir daugiasluoksniškumą, pasitelkus sociologinę, psichologinę, istorinę bei kultūrinę prieigas;

2) pristatyti Durkheim'o suformuluotą socialinės savižudybės tipologijos metodą;

3) įvertinti Lietuvos savižudybių statistikos dinamiką skirtingais istorijos laikotarpiais ir įvardinti to priežastis;

4) bendrais bruožais apžvelgti literatūrinę savižudybės vaizdavimo tradiciją Lietuvoje ir pasaulyje;

5) pateikti lūžio literatūros laikotarpio apibrėžtį ir nurodyti pagrindinius jo bruožus;

6) ištirti savižudybės temos problematiką atrinktuose Ivanauskaitės, Gavelio ir Rudoko kūrinuose, išskirti šiai temai būdingą problematiką, užfiksuoti suicido vaizdavimo transformaciją Ivanauskaitės ir Gavelio kūryboje bei palyginti šių autorių literatūrinę raišką.

Rašant šį darbą **remtasi** Al Alvarez'o, Jūratės Baranovos, Albert'o Camus, Grigorijaus Čchartišvili, Jūratės Čerškutės, Viktorijos Daujotytės, Emile'io Durkheim'o, Sigmundo Freud'o, Danutės Gailienės, Loretos Jakonytės, Algio Kalėdos, Violetos Katinienės, Vytauto Kavolio, Violetos Kelertienės, Vytauto Kubiliaus, Gintaro Mažeikio, Edwino S. Shneidmano, Jūratės Sprindytės, knygomis ir monografijomis, magistro darbais, daktaro disertacijomis, įvairiais (dabartinės lietuvių kalbos, tarptautinių žodžių, simbolių, frazeologizmų, sinonimų) žodynais ir tarptautiniuose moksliniuose žurnaluose ir žiniasklaidoje publikuotais straipsniais sociologijos, psichologijos, psichiatrijos temomis.

Darbą **sudaro** 3 teorinės dalys ir 3 analitinės dalys. Savižudybės problematikos klausimas nagrinėjamas nuo termino apibrėžties ir darbo teorinių prieigų, skirtingų požiūrių į reiškinį atskleidimo, socialinių, psichologinių, politinių, ekonominių veiksnių įvertinimo, Lietuvos savižudybių statistikos XX–XXI a. sandūroje aptarimo. Kiekvieno pasirinkto rašytojo kūrybai

skiriama atskira analitinė dalis. Darbas baigiamas išvadomis, šaltinių ir cituojamos literatūros sąrašu.

Nors viešojoje erdvėje vis daugiau ir drąsiau diskutuojama savižudybių klausimu, beveik nėra tyrimų apie tai, kaip suicido problema atsiskleidžia lietuvių literatūroje, tad ši magistro darbo tema – itin aktuali ir nauja. Savižudybės problematika lietuvių grožinėje literatūroje daugiausiai tyrinėta Baranovos – tačiau ir jos analizė fragmentiška. Iki šiol taip pat nebandyta iširti, kaip šis reiškinys, tapęs ankstyvojo Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpio stigma, atsiskleidžia lūžio literatūros autorių kūryboje. Šis darbas taip pat reikšmingas kaip sugrįžimas prie ypač mažai tyrinėtos Rudoko kūrybos, kuri seniai buvo sulaukusi kritikos dėmesio.

Savižudybės samprata

Įprasta žodyninė savižudybės apibrėžtis – tai aktas, kurio metu asmuo savo valia pasitraukia iš gyvenimo¹². Tačiau tokia itin kompleksiško reiškinio samprata yra skurdi, nes ji sąlygoja ne tik individualus asmens sprendimas, bet ir aibė kitų veiksnių. Akademiniai savižudybės apibrėžimai kur kas sudėtingesni: toks aktas gali būti suprantamas kaip savanoriškas, savavališkas susinaikinimas, į save nukreiptas agresyvus veiksmas, kaip bausmė ar atpildas kitiems, kaip protestas, siekis išreikšti savo poziciją ar įgyvendinti tikslą¹³.

Suicidologijai kaip disciplinai, kuri jungia psichiatrijos, psichologijos, sociologijos, filosofijos, teologijos bei teisės mokslų žinias, palengvinančias savižudiško elgesio priežasčių bei veiksnių aiškinimą, pradžia davė Durkheimas, publikavęs socialinę studiją „Savižudybė: sociologinis etiudas“ (1897). Jis laikomas pirmuoju akademiku, pateikusiu empirinį, metodologinį savižudybės tyrimą. Suicidologijos ir savižudybių prevencijos pionieriumi laikomas Edwinas S. Shneidmanas kartu su Normanu Farberowu pirmąjį Savižudybių prevencijos centrą Jungtinėse Valstijose įsteigė tik 1958 m. ir po to publikuotuose darbuose atskiras suicidologijos žinias apjungė į tvirtesnę discipliną. Shneidman'as teigia, kad kiekviena savižudybė savo esme yra psichologinės prigimties veiksmas, o psichologinis skausmas – pagrindinė savižudybės dalis. Asmeniui, išgyvenančiam ypač stiprias kančias, mintis, jog gali nutraukti skausmą ir nusižudyti, tampa savižudybės esencija¹⁴. Tą skausmą suicidologas kildina iš iškreiptų arba negalimų patenkinti poreikių ir pažymi, kad „savižudybė yra sielos drama“¹⁵. Shneidman'as savižudybę aiškina, remdamasis savo įkvėpėjo ir dėstytojo, psichologo Henry'io A. Murray'aus individualių asmens poreikių ir motyvų teorija, kurią Murray'us išdėstė vienoje reikšmingiausių Amerikos psichologijos knygų „Explorations in Personality“ (1938). Shneidman'as išplėtojo ir suskirstė visus asmenybės poreikius, juos apibūdindamas kaip „vidinę jėgą, kreipiančiąją suvokimą ir mąstymą taip, kad organizmą nuramintų arba pamalonintų“¹⁶. Siekdamas įvertinti psichologinę savižudybės motyvaciją, jis atsigrėžė į pagrindinius Murray'aus išskirtus asmens poreikius: pažeminimo, pasiekimo, bendruomeniškumo, agresijos, autonomijos, priešpriešos, gynybos, dominavimo, pasirodymo, skriaudos, nesėkmės vengimo, globos, tvarkos,

---

¹² Webster's New Encyclopedic Dictionary, Trident Press International, 1994, p. 1034

¹³ Robert D. Goldney, „Suicide in the young“, in: *Journal of Paediatrics and Child Health*, 1993, No. 29, p. 50-52.

¹⁴ Edwin, S. Shneidman, *Savižudžio sąmonė*, Vilnius: Atviros Lietuvos knyga, 2002, p. 4.

¹⁵ *Ibid*, p. 18

¹⁶ Henry A. Murray, *Explorations in Personality*, New York: Oxford University Press, 1938

žaidimo, atstūmimo, emocionalumo, sekso, pagalbos ir supratimo¹⁷. Pasak Shneidman'o, savižudybė labiausiai susijusi su negalėjimu patenkinti konkrečiai asmenybei svarbiausio poreikio ir iš to kylančios frustracijos stiprumu. Jis taip pat pastebi, jog kiekvienai savižudybei būdingas šizofrenijos ar pamišimo atspalvis, pasireiškiantis minčių ir jausmų atsietumu, sąryšio tarp jų trūkumu. Šiai būsenai nusakyti psichiatrijoje vartojamas „aleksitimijos“ terminas, reiškiantis įsisąmonintos ir akivaizdžios psichinės kančios buvimą, kuriai artimas liūdesys, niūrumas, neviltis.

1910 m. Sigmundo Freudo įkurta Vienos psichoanalitikų draugija surengė savižudybės temai aptarti skirtą simpoziumą. Nors jis baigėsi be aiškių rezultatų, po septynerių metų publikuotoje studijoje „Gedulas ir melancholija“ (1917) Freudas suformulavo melancholijos dinamiką ir bandė apibrėžti depresijos ir savižudybės priežastis. Remdamasis pagrindiniais asmens instinktais – libido ir savisauga – jis pripažino savižudybės paradoksalumą: ego meilė sau yra tokia didžiulė, kad ego sutikimas su susinaikinimu yra neįvaizduojamas¹⁸. Anot Freudo, savižudybę lemia internalizuotas pyktis, kuris iš pradžių buvo nukreiptas prieš artimą prarastą žmogų: „Melancholijos analizė mums teigia, kad Ego gali nusižudyti tik tada, kai jis dėl atgalinio objekcinio ryšio pats su savimi gali elgtis kaip su objektu, kai jam valia į patį save nukreipti priešiškumą, skirtą objektui, ir atstojantį pirminę Ego reakciją į išorinio pasaulio objektus. Dviejuose priešingose – kraštutinio įsimylėjimo ir savižudybės – situacijose objektas, nors ir visai skirtingais būdais, įveikia Ego“¹⁹. Vėliau jis išskėlė mintį, kad žmogaus prigimties dualizmą lemia du pagrindiniai instinktai, kuriuos įvardijo kaip erosą ir tanatą. Vienas nurodo į gyvenimo geismą, meilę ir seksualumą, o kitas – mirtį ir agresiją. Psichoanalitikas pastebi, kad biologinis procesas leidžia prilyginti žmogų mažiausiai organizmo ląstelei, kuri vienu metu atlieka dvi funkcijas – anabolinę (konstruktyviąją) ir katabolinę (destruktyviąją), tokiu būdu sveika eroso ir tanato pusiausvyra palaiko individo vidinį balansą.

---

¹⁷ David Lester, „An examination of Shneidman's application of Henry Murray's classification of needs to suicidal individuals“, in *Perpetual and Motor Skills*, 1998, Nr. 87.
https://www.researchgate.net/publication/13524688_An_Examination_of_Shneidman's_Application_of_Henry_Murray's_Classification_of_Needs_to_Suicidal_Individuals (žiūrėta 2024 m. balandžio 19 d.)

¹⁸ Jessica Yakeley, William Burbridge-James, „Psychodynamic approaches to suicide and self-harm“ in *BJPsych Advances*, Cambridge University press, 2018, nr. 24
<https://www.cambridge.org/core/journals/bjpsych-advances/article/psychodynamic-approaches-to-suicide-and-self-harm/13754D5307826B56844258FAF82C0305> (žiūrėta 2024 m. balandžio 20 d.)

¹⁹ Sigmund Freud, *Anapūs malonumo principo*, Vilnius: Vyturys, 1999, p. 25

Jaunystėje Freudo psichoanalizės teorijomis ir principais itin domėjęsis taip vadinamos Trečiosios Vienos psichoanalizės draugijos idėjinis vadovas psichiatras Victoras E. Franklis Autobiografinėje knygoje „Žmogus ieško prasmės“ (1946) autorius aprašo patirtį koncentracijos stovykloje ir naudojami ja kaip studija ribinėms asmenybės būklėms perprasti. Franklis teigia, kad po Antrojo pasaulinio karo vienu pagrindinių postūmių į agresyvumą, nusikalstamumą, priklausomybes ar savižudybę tampa visuotinis beprasmybės jausmas²⁰, pasireiškiantis kaip patenkintų žmoniškųjų fizinių poreikių rezultatas. Nurodoma, koncentracijos stovyklose ir teroro laikais žmonės kur kas mažiau galvoja apie mirtį, o juolab – savižudybę, negu taikos metu²¹.

Bandymai klasifikuoti savižudišką elgesį ar išskirti didžiausią įtaką jam turinčius veiksniai yra sąlygiški. Gailienė pastebi, kad, siekiant perprasti savižudybę kaip procesą, būtina atsižvelgti į dvejų lygiaverčių priežasčių konsteliaciją: socialinio lygmens ir individo lygmens. Jie abu glaudžiai persipynę kiekvienos savižudybės akte: „Savižudybė priklauso nuo visuomenės, kurioje individas gyvena, struktūros, integracijos ir bendrųjų nuostatų savižudybės atžvilgiu, bet kartu savižudybė yra visiškai individualus poelgis“²². Durkheim'o vertinimu, šiuolaikinis žmogus neteko artimiausios gyvenamosios erdvės kontrolės ir buvo priverstas adaptuotis prie naujos tikrovės, tačiau „vis tiek jaučiasi jai svetimas“²³. Čchartišvili išplečia mintį teigdamas, kad, nepaisant XX a. žiaurumų, pagerėjo žmonių gyvenimo sąlygos: kova už išlikimą tapo neaktuali, atsirado galimybių mėgautis komfortu. Pagreitį įgavusi tikėjimo krizė taip pat turėjo įtakos drastiškai išaugusiam savižudybių skaičiui pasaulyje. Sociologijos požiūriu, savižudybė laikoma vienu iš deviantinio elgesio modelių, socialinės patologijos srities reiškiniu greta narkomanijos, prostitucijos, nusikalstamumo bei alkoholizmo²⁴. Tokia apibrėžtis suprantama kaip priešprieša tam tikroms normoms, kai joms savo ruožtu pritaria nemaža dalis bendruomenės. Kitaip tariant, deviacija traktuojama kaip nukrypimas nuo socialinių taisyklių, nenoras laikytis bendrų – „normalių“ – gyvenimo principų. Kita vertus, į deviaciją vis dažniau žvelgiama ne kaip į nusikaltimą, bet kaip į tam tikrą psichologinį arba socialinį negalavimą.

---

²⁰ Viktor E. Frankl. „Ką sako psichiatras apie moderniąją literatūrą?“, in: *bernardinai.lt*. Prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2008-10-19-viktoras-e-franklis-ka-sako-psichiatras-apie-moderniaja-literatura/> (žiūrėta 2022 m. kovo 26 d.)

²¹ Grigorij Čchartišvili, *Rašytojas ir savižudybė*, Vilnius: Kitos knygos, 2020, p. 27

²² Danutė Gailienė, „Autodestruktyvaus elgesio socialiniai aspektai“, in: Jolanta Aleknevičienė (sud.), *Socialinės deviacijų problemos*, Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 53

²³ Emile Durkheim, *op. cit.*, p. 113

²⁴ Aleksandras Dobryninas, „Įvadas“, in: Jolanta Aleknevičienė (sud.), *Socialinės deviacijų problemos*, Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 15

Psichosocialinė savižudybės tipologija

Durkheimas išskiria keturis psichosocialinius tipus, atskleidžiančius asmens ir visuomeninės aplinkos bei joje vykstančių procesų poveikį individo motyvacijai nusižudyti. Tačiau, pasak Durkheimo, individas nenusižudo – jis nužudomas ir tai padaro visuomenė. Nurodoma, kad kiekvienoje visuomenėje veikia du pagrindiniai procesai: tai socialinė integracija, kaip žmonių įsitraukimas į visuomenę ir socialinė reguliacija, kaip tos visuomenės gyvenimą reglamentuojančių normų visuma. Sutrikus šių procesų pusiausvyrai, visuomenėje sustiprėja suicidinės tendencijos, padaugėja savižudybių. Durkheimo psichosocialinė teorija teigia, kad „savižudybių skaičius visuomenėje yra atvirkščiai proporcingas tos visuomenės integracijos laipsniui“²⁵.

Pirmasis Durkheimo išskirtas tipas – *egoistinė savižudybė*, įvykdoma dėl socialinės integracijos susilpnėjimo. Jai silpstant, nyksta žmogaus asmeniniai ryšiai, atitolstama nuo bendruomenės, socialinių grupių. Perdėtas individualizmas nulemia apatišką asmens būseną, jį apima vienišumo jausmas. Tokią individo būklę tyrinėjo ir Franklis, įvardijęs ją kaip „egzistencinį vakuumą“: „Joks instinktas nesako jam, ką jis turi daryti, ir jokia tradicija nemoko, ką reikėtų daryti; kartais jis pats nežino, ką norėtų daryti“²⁶. Patekus į vakuumą, silpsta individo bendruomeniškumo jausmas, apninka tuštuma ir beprasmybė – tai gali pastūmėti į depresiją ir tapti savižudybės priežastimi. Kategorija įvardinta kaip egoistinė, nes savanoriška mirtis tampa bendros pareigos gyventi išdavyste. Egoistiniam tipui Čchartišvili taip pat priskiria rašytojų savižudybes: „Intelektualai žudosi dešimt kartų dažniau, negu menko išsilavinimo žmonės, – nes išsilavinimas ir su juo susijusi materialinė gerovė, skatina individualizmą“²⁷.

Prie antrojo tipo – *altruistinės savižudybės* – individą veda per stipri socialinė integracija. Altruistinį suicidą Durkheimas aiškina, kad žmogus nusižudo iš visuomeninių paskatų, kai sociumas daro asmenybei stiprų psichinį spaudimą, skatindamas ją susinaikinti. Kai kuriose tradicinėse kultūrose praktikuotos privalomos savižudybės: žudytasi sprendžiant ligos ir senatvės problemas, aukojantis genties ar tautos saugumui, dėl moralinių principų. Tokios savižudybės kaip prievolė krisdavo ant senų ar ligotų žmonių, našlių moterų – Indijoje tik 1829 m. uždrausta

²⁵ Emile Durkheim, *op. cit.*, p. 151.

²⁶ Viktor E. Frankl, *Žmogus ieško prasmės*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2008, p.115-116

²⁷ Grigorij Čchartišvili, *op. cit.*, p. 98

ilgus amžius puoselėta tradicija, kai, mirus vyrui, moteriai buvo įprasta susideginti jo laidotuvių lauže. Iki XIX a., kai Japonijoje buvo panaikinta samurajų klasė, įprasta ir populiaria laikyta mokinio samurajaus savižudybė, mirus jo mokytojui²⁸. Pasak Gailienės, autodestruktyvų poelgi gali paskatinti idealai ar tikslai, kurie individui tampa svarbesni už asmeninę egzistenciją²⁹. Skirtingos religinės tradicijos tikėjimo įkvėptas altruistines savižudybes linksta vertinti palankiai: krikščionių, musulmonų kankiniai-savižudžiai keliauja tiesiai į rojų. Grynai altruistinės savižudybės, kylančios iš tradicijų ir papročių, indikuoja troškimą išsivaduoti iš savo asmenybės ir susilieti su kuo nors aukštesniu (pvz., tokios yra mistinės savižudybės).

Durkheimas išskiria ir masines altruistinės savižudybės, kurios pavyzdžių galima aptikti ir Lietuvos istorijoje. Bene žinomiausia iš jų – Masados analogija tapusi Pilėnų tragedija, apie kurią pasakojama Vokiečių ordino kronikose, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus „Lietuvos istorijoje“. Kaip ir Biblijoje aprašytos savižudybės masinė Pilėnų gyventojų savižudybė nekritikuojama, o traktuojama kaip protesto, maišto, laisvės išsaugojimo simbolis. Romantizmo laikotarpiu Pilėnų istorijos motyvas buvo itin mėgstamas menininkų kaip didingos Lietuvos praeities liudijimas. Zenomena Plužek teigia, kad „elgsenoje, kurios tikslas apginti kokią nors vertybę savo gyvybės kaina, nėra negatyvios motyvacijos, desperacijos, bejėgiškumo, depresijos. Sprendimas atiduoti gyvybę gali būti labai sunkus, tačiau tai yra pozityvus pasirinkimas padaryti gera kažkam kitam paaukojant save“³⁰. Altruistinių savižudybių motyvacija nekinta ir dabar – žudomasi siekiant pasipriešinti, maištauti, ginant moralinius ar religinius principus. Praeitame amžiuje tokios savižudybės vykdytos dažniausiai politiniais tikslais: 1963-iaisiais Saigone, Vietname, susidegino budistų vienuoliai, vėliau 1968 m. protestuodamas prieš sovietų invaziją į Čekoslovakiją susidegino čekų studentas Janas Palachas. Panašių protestų būta Rumunijoje bei Bulgarijoje. 1972 m. lietuvių disidentas Romas Kalanta viešai susidegino Kauno muzikinio teatro aikštėje, taip išreikšdamas opoziciją Sovietų Sąjungos valdžiai. Savo užrašuose Kalanta aiškiai nurodė tokio pasirinkimo priežastį: „Dėl mano mirties kalta tik santvarka“³¹. Jo

---

²⁸ Grigorij Čchartišvili, *op. cit.*, p. 152

²⁹ Danutė Gailienė, „Autodestruktyvaus elgesio socialiniai aspektai“, in: Jolanta Aleknevičienė (sud.), *Socialinės deviacijų problemos*, Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 55,

³⁰ Zenomena Plužek, *Pastoracinė psichologija*, Vilnius: Amžius, 1996, p. 196

³¹ Romo Kalantos priešmirtinis raštelis, in: *Kauno apskrities viešoji biblioteka*, Prieiga internetu:

<https://www.kvb.lt/krastieciams/image/502-priesmirtinis-romo-kalantos-rastelis-del-mano-mirties-kalta-tik-santvarka#fwwgallerytop> (žiūrėta 2024 m. kovo 3 d.)

savižudybė nepakeitė valstybinės politikos, tačiau tapo visuotiniu pasipriešinimo simboliu, paskatino masinį protestą.

Trečiasis Durkheimio išskirtas tipas – *anominė savižudybė*, kurią lemia susilpnėjusi socialinė reguliacija. Sociumą ar tam tikrą socialinę grupę ištikus krizei, griūva nusistovėjusių normų hierarchija, o naujų tradicijų įsigalėjimui būtinas adekvatus laiko tarpas, reikalingas prisitaikyti. Durkheimas pastebi, kad socialinių perversmų ar krizių metu anomija gali apimti visą visuomenę. Manoma, kad ekonominės krizės, finansiniai sunkumai dėl sumažėjusios socialinės integracijos sustiprina žmonių polinkį rinktis suicidą kaip sprendimą. Jungtinių Valstijų mokslininkai nustatė, kad ekonominiai veiksniai, tokie kaip finansinės krizės ar bedarbystė, tampa 24 proc. visų savižudybių priežastimi³². Kita vertus, reikšmingas paradoksas, kad XIX–XX a. sandūroje aukščiausi savižudybės rodikliai pasaulyje priklausė ne skurdžiausioms, o būtent ekonomiškai išsivysčiusioms šalims³³. Anot Gailienės, socialinė dezintegracija ir anomija, šeimos, religinių bendruomenių ir politinio stabilumo stoka turi lemiamos įtakos savižudybių skaičiui visuomenėje³⁴. Anomijos įvairovė yra labai plati. Asmuo gali patirti anomiją ir mikro lygmenyje, kurią salygoja skyrybos ar darbo praradimas. Tokiose situacijose staiga prarandamas socialinis statusas arba kyla grėsmė socialiniams ryšiams ir netiesiogiai jaučiamas gėdos jausmas dėl to, kad nepateisinami lūkesčiai. Alas Alvarzas mano, kad anksčiau buvęs įprastas kelių šeimoms kartų gyvenimas po vienu stogu saugodavo kiekvieną jos narį nuo į save nukreiptų destruktivių impulsų. Tuo tarpu šeimyninio gyvenimo dezintegracija – vaikų išvykimas iš namų, skyrybos, atskirtis nuo senjorų – tokią elgseną skatina. Šiais veiksniais Alvarzas aiškina ir karų ar nacionalinių krizių metu mažėjančius savižudybių statistikos rodiklius: „Visi, tiesiogine to žodžio prasme, susiburia aplink vėliavą“³⁵.

Ketvirtojo tipo – *fatalistinės savižudybės* – priežastimi laikoma perdėta socialinė reguliacija. Taip žmogaus gyvenimas tampa pernelyg įrėmintas, reglamentuotas normų, apkarpytas įstatymų: individui nepaliekama jokia pasirinkimo laisvė. Kitaip tariant, norint išsilaisvinti, būtina prieš save pakelti ranką. Senaisiais laikais tokia padėtis buvo artima vergams. Šis Durkheimio išskirtas

---

³² Fred Magdof, „The World Food crisis: Sources and Solutions“, in: *MonthlyReview*, 2008, nr. 50. Prieiga internetu: https://www.researchgate.net/publication/270467950_The_World_Food_Crisis_Sources_and_Solutions (žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d.)

³³ Emile Durkheim, *op. cit.*, p. 227.

³⁴ Danutė Gailienė, *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 39

³⁵ Al Alvarez, *Savage God: A study of Suicide*, London: Bloomsbury, 2002, p. 114

tipas aktualus ir šiuolaikiniam žmogui, neretai siejamas su egzistencine filosofija. Egzistencialistai sutinka, kad egzistuoti kaip asmeniui – reiškia laisvai rinktis. Anot Algio Mickūno, pats laisvo pasirinkimo pabrėžimas kyla iš fenomenologinio teiginio, kad sąmonė nėra įkinkyta į prižasčių grandinę. Reiškia, laisvė yra ne tik pasirinkimas, bet ir atvirumas galimybėms³⁶. Fatalistinę savižudybę apmąstantis individas aiškiai suvokia laisvę rinktis gyvenimą ar mirtį ne kaip abstraktų konstrukta, o kaip sąmoningo apsisprendimo galimybę, už kurią jis prisiima atsakomybę. Nepavykus nusižudyti, asmuo galutinai praranda savo gyvenimo kontrolę, iš jo atimamas autentiškumas.

Ši savižudybės tipą Durkheimas aptarė mažiausiai, tai yra viena iš kritikos jo teorijai prižasčių³⁷. Nors studija ir neprarado aktualumo, tačiau Gailienė teigia, kad ši teorija neatskleidžia, kaip socialinės tendencijos kiekvienu individualiu atveju determinuoja savižudybę³⁸. Olei Jorgenui Skogui atrodo reikšminga, kad į veikiančių socialinių faktorių diapazoną Durkheimas neįtraukė alkoholio vartojimo, kuris, Skogo nuomone, tiesiogiai susijęs su savižudybės motyvacijos mechanizmais³⁹. Sethas Abrutynas ir Anna S. Mueller pastebi, kad, nors socialinę integraciją ir reguliaciją Durkheimas vertino kaip vieną nuo kito nepriklausančius sociologinius laukus, modernybės sąlygomis jie vis dažniau susipina. Anot jų, kuo toliau, tuo darosi sudėtingiau kalbėti apie grynuosius psychosocialinius savižudybės tipus, ypač tokius kaip egoizmo ir anomijos, kadangi šiuolaikiniame pasaulyje jie retai sutinkami vientisa forma.

Savižudybės aktą lemia įvairių veiksnių visuma, peržengianti konkretaus tipo apibrėžtį, todėl atsiranda mišrūs savižudybių tipai. Tokie tipai kur kas labiau atitinka tikrovės daugiasluoksniškumą: vienoje srityje individas gali gyventi tinkamos reguliacijos ar integracijos sąlygomis, tačiau kitoje – patirti dereguliaciją ir dezintegraciją⁴⁰. Abu autoriai kvestionuoja Durkheimo logiką ir prieina išvados, jog mišrūs tipai įprastai būna sudaryti iš makro lygmens sąlygų (altruizmas/fatalizmas) ir jungiami su psichologinėmis, individualiomis sąlygomis (egoizmas/anomija). Abrutynas ir Mueller taip pat nurodo, jog modernioje visuomenėje tam

---

³⁶ Algis Mickūnas, Dalius Jonkus, *Fenomenologinė filosofija ir jos šešėlis*, in: *Metai*, 2015, Nr. 1 <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=13701> (žiūrėta 2024 m. balandžio 23 d.)

³⁷ Steven Stack, „Durkheim's Theory of Fatalistic Suicide: A Cross-National Approach“, in: *The Journal of Social Psychology*, May, 1979, p. 161

³⁸ Danutė Gailienė, „Autodestruktyvaus elgesio socialiniai aspektai“, in: Jolanta Aleknevičienė (sud.), *Socialinės deviacijų problemos*, Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 56

³⁹ Ole-Jørgen Skog, „Alcohol and Suicide - Durkheim revisited“, in: *Acta Sociologica*, vol. 34, issue 3, 1991, p. 196

⁴⁰ Seth Abrutyn; Anna S. Mueller, 2014. „The Socioemotional Foundations of Suicide: A Microsociological View of Durkheim's Suicide“, in: *Sociological Theory*, vol. 32, issue 4, 2014, p. 340

tikram savižudybės tipui priskiriama ir jį lydinti emocija. Pavyzdžiui, egoizmo tipui dažnai priskiriami liūdesio, beviltiškumo jausmai, anomijos – sumišimas ir gėda, fatalistiniam – desperacija, o altruistinio tipo savižudybėms būdingos ambivalentiškos emocijos: asmuo gali justi pareigą, entuziazmą ir tuo pat metu išgyventi gėdą ar frustraciją⁴¹.

Kultūrinių nuostatų ryšys su savižudybe

Religija daugelį amžių ne tik atliko savižudybių prevenciją, bet ir veikė visuomenės nuostatas savižudybės atžvilgiu. Durkheimio įsitikinimu, bendruomenė gali pastūmėti individą į savižudybę, bet tuo pačiu gali apsaugot nuo tokio pasirinkimo. Nors krikščionių bažnyčia griežtai smerkė savižudybę, Biblijoje aprašyti septyni⁴² savižudybės atvejai. Ko gero, geriausiai žinomos Samsono ir Sauliaus savižudybės. Religiniams pasakojimams artima savižudybės kaip altruizmo, pasiaukojimo akto samprata. Naujajame Testamente pakankamai blankiai aprašoma Judo Iskarijoto savižudybė traktuojama kaip krikščioniškos atgailos forma. Pačioje krikščionybės aušroje Tertulijonas – vienas ankstyvųjų bažnyčios tėvų – net Jėzaus mirtį tam tikru aspektu prilygino savižudybei⁴³.

Katalikiškoje tradicijoje savižudybė traktuojama kaip nusikaltimas, nusižengimas Dievo valiai. Tačiau savižudybė krikščionybėje tapo tabu tik 452 m., kai Arlio Bažnyčios susirinkimo metu buvo paskelbta nusikaltimu. Po šimtmečio Bragos taryba uždraudė laidoti bet kokį savižudį, nepaisant jo priežasčių, socialinės padėties ar pasirinkto būdo. 693 m. žengta dar toliau – Toledo taryba nurodė, kad net bandžiusieji nusižudyti turi būti ekskomunikuoti. XIII a. Tomas Akviniėtis „Teologijos sumoje“ savižudybę paskelbė triskart mirtina nuodėme: prieš Viešpatį, prieš visuomenės įstatymą ir prieš žmogaus prigimtį – savisaugos instinktą. Jis atvirai smerkė žmogaus pasirinkimą nusižudyti dėl to, kad patektų į geresnį pasaulį⁴⁴. 1917 m. „Bažnyčios teisyne“ buvo numatyta, jog bent kartą mėginusiam nusižudyti vyrui draudžiama siekti kunigystės⁴⁵. Prancūzijoje savižudžio turto konfiskavimas ir perdavimas valstybei, titulų

---

⁴¹ *Ibid*, p. 344

⁴² Grigorij Čchartišvili, *op. cit.*, p. 38

⁴³ Seth Abrutyn; Anna S. Mueller, *op. cit.*, p. 69

⁴⁴ St. Thomas Aquinas, „The Summa Theologica, Question nr. 64, Article 5“, in *Documenta Catholica Omnia*.

Prieiga internetu:

https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274_Thomas_Aquinas_Summa_Theologiae_%5B1%5D_E_N.pdf (žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d.)

⁴⁵ Alvydas Navickas, „Požiūrių į savižudybę aspektai“, in: *Psichologija. Mokslo darbai*, 2003, Nr. 23, p. 43.

atėmimas bei mirusiojo atminimo pasmerkimas išnyko kartu su Didžiąja Revoliucija – iš naujojo Baudžiamojo kodekso (1791 m.) savižudybė išbraukta kaip nusikalstama veika. Panaši praktika taikyta ir Anglijoje. Tačiau tik 1961 m. savižudybė šalyje buvo dekriminalizuota: iki tol nesėkmingos savižudybės atveju bandžiusiesiems nusižudyti buvo skiriama įkalinimo bausmė⁴⁶.

Durkheimas teigia, kad katalikiškuose Europos kraštuose savižudybių mažiau negu protestantiškuose, nes katalikams yra mažiau būdingas religinis individualizmas: „Protestantai nusižudo dažniau negu katalikai ir žydai“⁴⁷. Gailienė jo įžvalgą papildė statistikos išvadomis: „Prieškariu katalikiškoje Lietuvoje savižudybių buvo daug mažiau negu protestantiškoje Estijoje. Abiejų šalių savižudybių rodikliai susilygino tik komunistinio režimo metais, kai jose buvo vykdoma priverstinė ateizacija“⁴⁸. Gintaras Beresnevičius aukštus Nepriklausomybės pradžios savižudybių statistikos rodiklius Lietuvoje kildina iš baltų religijų. Tai jis sugretino su japonų šintoizmo praktika, o lietuvių kunigaikščių savižudybes – su japonų karių garbės kodekse postuluojamu charakiriu⁴⁹. Anot suicidologų, žmonės, turintys gilų dvasinį ryšį su religija, nuoširdžiai tikintys Dievu, lyginant su tais, kurių santykis su tikėjimu atsainus, žudosi rečiau⁵⁰.

Kultūra ar iš jos kylančios nuostatos gali turėti įtakos savižudybių statistikai, jų paplitimui. Čchartišvili išskiria, jog kiekvienai šaliai būdingas savitas suicido braižas, priklausantis nuo bendros geopolitinės, kultūros istorijos, vienijamas bendro mentaliteto, panašios istorinės ir trauminės patirties išgyvenimo. Anot Pauliaus Skruibio, Danutės Gailienės ir Linos Labanauskaitės tyrimo, visuomenės požiūris į savižudybes perduodamas per artimiausius žmones: jeigu asmenį supa polinkiu į savižudybę pasižymintys žmonės, arba kas nors iš aplinkinių yra nusižudė, taip išmokstama savižudiško elgesio kaip tam tikro komunikacijos ir problemų sprendimo būdo⁵¹. Pabrėžiama, kad įvairios nuostatos savižudybės atžvilgiu (suicido priimtinumai ar smerkimas, savižudybės įprastumas, aplinkinių reakcija) yra statistiškai reikšmingai susiję su suicidiniu elgesiu.

---

⁴⁶ Al Alvarez, *Savage God: A study of Suicide*, London: Bloomsbury, 2002, p. 65

⁴⁷ Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, Taylor & Francis e-Library, 2005, p. 19.

⁴⁸ Danutė Gailienė, *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 65

⁴⁹ Gintaras Beresnevičius, „Savižudybės baltų kraštuose iki krikšto“, in: *Proskyna*, Nr. 4, 1993, p. 254

⁵⁰ Mark M. Leach, *Cultural diversity and suicide*, New York: Routledge, 2006, p. 10

⁵¹ Paulius Skruibis, Danutė Gailienė, Lina Labanauskaitė, Nuostatų savižudybių atžvilgiu klausimyno (ATTS) lietuviškoji versija, *Psichologija*: T 38 (2008): *Psichologija*, p. 85

Lietuvoje susiformavusios kultūrinės prielaidos lemia ambivalentišką, tiek neigiamą, tiek pateisinantį savižudybės vertinimą. Gailienė išskiria tris specifines lietuviams būdingas sociokultūrinės nuostatas, veikiančias žmonių savižudišką elgesį: 1) atsargią nuostatą savižudybės atžvilgiu, susiformavusią jau senuosiuose lietuvių tikėjimuose: savižudybė buvo laikoma priešlaikine mirtimi, tautosakoje mirusiųjų, vadinamų nelaikšiais, likimas vaizduojamas kaip nenusisekęs, po mirties nelaimėliams tekdavo dar kurį laiką blaškytis Žemėje; 2) savižudybės romantizavimo tendencija, ypač paremta Pilėnų įvaizdžiu, kurio poveikis, kaip teigia Darius Baronas ir Dangiras Mačiulis, šaliai kritiniais laikotarpiais tik sustiprėja; 3) visuomenės anomija, nulemta penkiasdešimties metų sovietinio totalitarizmo ir sunkaus pereinamojo laikotarpio⁵².

Savižudybės XX-XXI a. Lietuvoje: statistikos kaita

Pasaulio sveikatos organizacijos (toliau – PSO) duomenimis (2022), daugiau nei 700 tūkst. žmonių kasmet savavališkai pasirenka mirtį. Tai – ketvirtoji mirties priežastis 15–29 metų asmenų amžiaus grupėje, pralenkianti mirčių nuo maliarijos, ŽIV, krūties vėžio, karo ir net žmogžudysčių apimtį⁵³. Lietuvoje savižudybių rodikliai pradėti registruoti nuo 1924-ųjų. Tačiau per šimtmetį užfiksuoti duomenys negali būti visiškai patikimi. Pasak Gailienės, sovietiniais metais daugelis demografinių duomenų apie mirties priežastis buvo įslaptinti: slaptomis laikytos mirtys nuo choleros, maro, nelaimingi atsitikimai darbe, nužudymai ir savižudybės⁵⁴. Pažymėtina, kad nuo 1990 iki 1996 metų mirtingumas dėl savižudybių Lietuvoje padidėjo net 82,4 proc. Šalies savižudybių statistika 1996–2006 m. rodo, kad savižudybių skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų, Lietuvoje buvo aukščiausias pasaulyje⁵⁵. Anot 1996-ųjų rodmenų, iš 100 tūkst. gyventojų 47 savo gyvenimą baigdavo savižudybe. Gailienė vertina, kad savižudybių rodikliai nuosekliai augo per visą okupacijos laikotarpį, o, prasidėjus judėjimui už Nepriklausomybę, staiga reikšmingai krito. Tačiau radikalios reformos po Nepriklausomybės atgavimo savižudybių statistiką vėl pakreipė į neigiamą pusę.

---

⁵² Danutė Gailienė, *op. cit.*, p. 99

⁵³ Pasaulio sveikatos organizacija. Prieiga internetu: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide> (žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d.)

⁵⁴ Danutė Gailienė, *op. cit.*, p. 16-17

⁵⁵ Danutė Gailienė, „Užburtame rate: savižudybių paplitimas Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo“, in: *Psichologija*, Nr. 31, 2005, p. 7

Nustatyta, kad tarpukario Lietuvoje (1924–1939 m.) būta labai mažai savižudybių – 8,1 šimtui tūkstančių gyventojų. Tuo tarpu sovietų okupacijos laiku metinis savižudybių rodiklis Lietuvoje visą laiką didėjo: nuo 16 savižudybių 100 tūkst. gyventojų 1962-aisiais iki 36 savižudybių 1984-aisiais. Skaičiuojama, kad 1970–1984 m. savižudybių rodikliai išaugo 44,6 proc⁵⁶. Tuo tarpu „perestroikos“ metu užfiksuotas savižudybių statistikos smukimas visoje Sovietų Sąjungoje. Kontrolės susilpnėjimas, politinės nepriklausomybės atgavimo siekiai ir tautinės tapatybės sustiprėjimo jausmas galimai turėjo įtakos ir žmonių psichologinei būklei. Gailienė spėja, kad su drastišku savižudybės rodiklių sumažėjimu būtų galima sieti ir visuotinę alkoholio draudimo kampaniją. Kita vertus, nuo 1991 m. savižudybių rodikliai Lietuvoje vėl drastiškai pakilo, o 1994 m. pasiekė tokį lygį, kokio Lietuvoje dar nėra buvę: 45,8 savižudybės 100 tūkst. gyventojų⁵⁷.

Lietuvos savižudybių rodiklių svyravimai akivaizdžiai rodo suicidinio elgesio sąsajas su šalies socialinėmis ir politinėmis transformacijomis. Vida Baliulytė išskiria, kad 1990–2000m. laikotarpiu Lietuvoje vykusios socialinės, politinės bei ekonominės permainos lėmė, jog didelė dalis gyventojų nepajėgė prisitaikyti prie naujos aplinkos, kuri reikalavo socialinio aktyvumo, todėl tai reikšmingai paveikė savižudybių skaičiaus šalyje augimą⁵⁸. Savižudybių paplitimo mastas Nepriklausomybės pradžioje, ypač vyrų savižudybių statistika, akivaizdžiai susiję su Lietuvos politine situacija ir istoriniais lūžiais⁵⁹. Savižudybę vertinant kaip išorinių ir vidinių veiksnių rezultatą, pagal Durkheimio tipologiją stipriai išaugusius savižudybės rodiklius pirmaisiais Nepriklausomybės metais galima priskirti „anominės savižudybės epidemijai“⁶⁰: tuo metu šalis išgyveno ekonominį, sociokultūrinį sunkmetį, kito vertybių sistema, gyvenimo būdas, tai, kas buvo draudžiama, tapo prieinama. Prasidėjusios reformos, nerimas dėl ateities ir savo vietos tiek individualiuoju, tiek bendruomeniniu lygmeniu, paskatino žmones dažniau rinktis savižudybę kaip išeities tašką. Gailienė tvirtina, kad sovietinis režimas sudarė sąlygas formuotis išmokto bejėgiškumo sindromui: „Politinės represijos buvo nukreiptos pirmiausia prieš socialiai, politiškai ir ekonomiškai aktyviausius visuomenės narius ir jų šeimas. 1940–1953 metais 33

⁵⁶ Danutė Gailienė, *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*, Vilnius: Tyto alba, 1998, p. 58

⁵⁷ Danutė Gailienė, *op. cit.*, p. 24

⁵⁸ Vida Baliulytė, „Apie savižudybes. Psichikos sveikatos rodikliai (2004-2005)“, in: *Valstybinis psichikos sveikatos centras*.

⁵⁹ Danutė Gailienė, „Savižudybės Lietuvoje: sociokultūrinis kontekstas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr.2, in: *bernardinai.lt* Prieiga internetu:

<https://www.bernardinai.lt/2015-05-29-savizudybes-lietuvoje-sociokulturinis-kontekstas/> (žiūrėta 2024 m. baland

⁶⁰ Emile Durkheim, *Savižudybė*, Vilnius: Pradai, 2002, p. 222

proc. tuometinės Lietuvos gyventojų buvo nužudyti, ištremti arba emigravo. Krašte plito pasyvios nuostatos ir savižudybių elgsena (alkoholizmas, savižudybės), ypač tai pasakytina apie kaimą⁶¹. Posovietinėse šalyse Savižudybių rodikliai sparčiai augo daugumoje posovietinių šalių: tai žymi viso regiono problemas: dezintegraciją ir kultūros tęstinumo trūkumą. Kita vertus, Švedijos, turinčios kitokią istorinę, kultūrinę, politinę, ekonominę patirtį, pavyzdys kaip tik liudija kultūros tęstinumą, sąlygojantį stabilius sąlygiškai nedidelius savižudybių rodiklius⁶².

Nors per paskutinį Nepriklausomybės dešimtmetį nėra fiksuojami ryškūs lietuvių požiūrio į savižudybę pokyčiai (dauguma vertina ją neigiamai, bet savižudybių skaičius palyginti didelis), tačiau aktyviai vykdoma nacionalinė ir privati savižudybių prevencija bent jau ragina pažvelgti į problemą kaip į kompleksinę reiškinį, drąsiau apie tai kalbėti, dažniau pasiekia tuos, kuriems reikalinga pagalba. Pažymima, kad per pastaruosius du dešimtmečius užfiksuoti du nauji pakilimai: 2008–2011 metais ekonomikos krizės metu ir 2013 m. po akto Vytauto Šapranausko savižudybės, kuri galėjo turėti skatinamąjį poveikį⁶³.

Lietuvos Respublikos Statistikos departamento ir Higienos instituto duomenys rodo, kad paskutiniais metais pastebimas savižudybių masto mažėjimas. Bendras savižudybių Lietuvoje rodiklis 2000 m. buvo 47 mirtys 100 tūkst. gyventojų, o 2022 m. – 18,6 mirčių. 2000 m. oficialiai užregistruotas 1631 nusižudęs žmogus, o 2022 m. – 527 asmenys. Teigiama, kad per pastarąjį dešimtmetį mažėjo ir vyrų, ir moterų savižudybių beveik visose amžiaus grupėse, išskyrus 70-ies metų ir vyresnio amžiaus senjorus. Nepaisant to, pasaulinėje savižudybių statistikoje Lietuvos vardas tebėra minimas dešimtuose šalių su aukščiausiais savižudybių rodikliais: pirmąjį penketuką atitinkamai dalinasi Lesotas, Gajana, Svazilando karalystė, Pietų Korėja ir Kiribatis. Globalioje statistikoje Lietuva regima 7-ojoje vietoje, o Europoje – šaliai tebepriskaito lyderės pozicija⁶⁴. Aukščiausi savižudybių rodikliai Vakarų Europoje priklauso

---

⁶¹ *Ibid*

⁶² Danutė Gailienė, „Savižudybės Lietuvoje: sociokultūrinis kontekstas“, *in*: Naujasis Židinys-Aidai, 2005, Nr.2, *in*: *bernardinai.lt*. Prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2015-05-29-savizudybes-lietuvoje-sociokulturinis-kontekstas/> (žiūrėta 2024 m. vasario 23 d.)

⁶³ Danutė Gailienė, Paulius Skruibis, Said Dadašev, Dovilė Grigienė, *Savižudiškumo tendencijos ir sociokultūriniai suicidinės rizikos veiksniai Lietuvoje: rekomendacijos nacionalinę ir regioninę savižudybių prevenciją kuriančioms institucijoms*, Vilniaus universiteto leidykla, 2022, p. 10

⁶⁴ *Pasaulio sveikatos organizacija*. Prieiga internetu: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide> (žiūrėta 2024 m. vasario 23 d.)

Belgijai – manoma, jog tai lemia liberalus šalies požiūris į asistuojamą savižudybę (eutanaziją)⁶⁵.

Teigiamus Lietuvos savižudybių statistikos pokyčius tikriausiai lėmė įsitvirtinęs stabilumas politinėje, ekonominėje, kultūrinėje sferose, nuosekli tapatybės raida ir savosios vietos atradimas globaliame kontekste. Prie savižudybių masto mažėjimo šalyje prisideda ir atsiradusi laiko distancija nuo išgyventų trauminių patirčių: jų nebereikia gėdytis ar slėpti, galima apie tai diskutuoti viešai ar ieškoti pagalbos. Gailienė pastebi, jog Lietuvoje savižudybių problema vis dar opi, nors ir esama „gerų naujienų“⁶⁶. Anot jos, situaciją švelnina keletas veiksnių: atsiradę nauji moksliniai duomenys, suteikiantys specialistams galimybę geriau suprasti reiškinį ir ieškoti tinkamų prevencijos priemonių, žiniasklaidos indėlis etiškai pateikiant naujienas apie savižudybę, reglamentuotas Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso redakcijoje, išvystyta krizių įveikimo pagalba, įvykus savižudybei organizacijoje, įsteigti lokalus, savivaldybių lygmenyje veikiančius, bendruomenės reagavimo į savižudybės grėsmę modeliai ir socialiniai veiksniai. Tarp kitų destigmatizaciją skatinančių veiksnių Gailienė įvardija alkoholio prieinamumo mažinimo politiką ir kintančias visuomenės nuostatas: „Nuo buvusios stiprios stigmatos ir psichiatrizacijos visuomenė vis labiau linksta į platesnį požiūrį ir savižudybės fenomeno kompleksiskumo pripažinimą. Destigmatizaciją skatino ir vieši žinomų žmonių bei savižudybę patyrusių artimųjų liudijimai“⁶⁷.

Literatūrinio savižudybės vaizdavimo tradicija

Iki XIV a. pradžios savižudybės motyvai neperžengė religinių tekstų ribų ir grožinėje literatūroje buvo sunkiai įsivaizduojami. Dante's Alighierio „Dieviškoji komedija“ (1308–1321) – ko gero, garsiausias ir vienas pirmųjų žinomų grožinės literatūros kūrinių, kuriame sutinkami savižudžiai. Septintąjį ratą aprašanti 13-oji „Pragaro“ dalies giesmė išimtinai skirta nusidėjėliams, baigusiems gyvenimą savižudybe. Europos kalbose dar nesant savižudybės sąvokos, Alighieris poemoje mini dvidešimt savižudžių ir apie kelius iš jų mirtį kalba eufemizmais. Emma Louise Barlow pastebi, kad savižudžiai yra vienintelė nusidėjėlių kategorija

---

⁶⁵ *Ibid*

⁶⁶ Danutė Gailienė, „Po trisdešimties metų: kaip šiandien atrodo savižudybių problema Lietuvoje?“, in *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, nr. 6. Prieiga internetu:

<https://nzidiny.lt/danute-gailiene-po-trisdesimties-metu-kaip-siandien-atrodo-savizudybiu-problema-lietuvoje-nz-a-nr-6/> (žiūrėta 2024 . vasario 23 d.)

⁶⁷ *Ibid*

kūrinyje, iš kurių atimta teisė įvardyti save vardu: tai ne tik pabrėžia temą buvus tabu, bet ir nurodo į jų savasties praradimą per iracionalų savižudybės aktą⁶⁸. „Dieviškosios komedijos“ autorius siekė pavaizduoti dvasinį žmonijos tobulėjimo kelią nuo užvaldančių aistrų, ydų ir mirtinų nuodėmių iki Dievo meilės. Nors savižudybės nuodėmę viduramžių kontekste Alighieris vaizduoja įvairiapusisškai, kurdamas ryškius savižudžių portretus, Alvarezas vertina, kad pats poetas savižudybę lako mirtina nuodėme, gyvybės paniekinimu ir nekvestionuoja ortodoksiškų bažnyčios nuostatų savižudybės atžvilgiu: net tam tikra prasme jas sustiprina ir įtraukia į platesnį kontekstą⁶⁹. Tačiau po „Dieviškosios komedijos“ ši tema beveik dviems šimtmečiams buvo vėl išstumta iš literatūros akiračio⁷⁰.

Prasidėjęs Renesansas žymi kintančią asmenybės, individualumo sampratą ir vėl nukreipia žvilgsnį į kompleksiškus būties klausimus. Vienas pirmųjų laisvų gimstančios humanistinės epochos protų Michelis de Montaigne'is savo esė „Cea salos papročiai“ (1573-1574), kalbėdamas apie savižudybę, atsispiria nuo tokių klasikų kaip Seneka ir teisingai pasirinkimą susinaikinti, jeigu jį nulemia „blogesnės mirties baimė“ ar siekis išsivaduoti iš nepakeliamo skausmo: „Mirtis yra vaistas nuo bet kokio blogio: tai – labiausiai užtikrintas prieglobstis, kurio niekuomet nereikia baimintis, kartais jo net siekiama: viskas susilieja į vieną tašką, nepaisant to, ar žmogus pakelia ranką prieš save, ar pats pasitinka mirtį; nesvabu, ar jis pabėgtų neišaušus jam skirtai dienai, ar jos lauktų (...)“⁷¹. Savo esė Montaigne'is gretina daugybę prieštaringų požiūrių į suicidą, tačiau išlaiko sąlyginai neutralų toną. Kita vertus, sugrąžindamas savižudybės temą į viešąjį diskursą, Montaigne'is meta iššūkį to laikotarpio teologinėms nuostatoms. Tai leidžia jį laikyti vienu pirmųjų šiuolaikinių mąstytojų, drįsusiu kvestionuoti krikščionybės puoselėjamą savižudybės vaizdinį.

XVI a. į literatūros lauką ima skverbtis mirtį romantizuojantis požiūris: jis palaiko susinaikinimo idėją vietoje negarbės ir savižudybę dėl meilės kančių. Williamao Shakespeare'o dramose savižudybės klausimas iškyla moralinės dilemos forma. Tačiau Alvarezas atkreipia dėmesį, kad Shakespeare'o žvilgsnis į vidines abejones, susijusias su savižudybe, buvo

---

⁶⁸ Emma Louise Barlow, „Emotional Minds and Bodies in the Suicide Narratives of Dante's *Inferno*“, in *Ceræ: An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Nr. 7, 2020, p. 24

⁶⁹ Al Alvarez, *Savage God: A study of Suicide*, London: Bloomsbury, 2002, p. 168

⁷⁰ *Ibid*, p. 174

⁷¹ Michel de Montaigne, *The Essays of Michael Lord of Montaigne*, Oxford: Oxford University Press, 1929, II, p. 25

praktiškas ir pragmatiškas⁷². Aštuoniose Shakespeare'o pjesėse aprašyta net keturiolika savižudybių, jų visų psichologinė motyvacija skirtinga: „Romeo ir Džuljeta“ įkūnija naikinančios meilės idėją, Otelo savižudybė tampa jo kilnumo išraiška, neišvengiamybe, Ofelijos susinaikinimas yra neintencionalus ir atspindi laikotarpiui būdingą teologinį požiūrį, o Hamletą nuo savižudybės saugo pomirtinio pasaulio baimė, kurią griežtai skiepija bažnyčia. Literatūrologas Davidas K. Andersonas vertina, kad Shakespeare'o kūryboje savižudybės tema skirta ne tik kūrinio dramatismui sustiprinti, bet ji veikia ir kaip lakmuso popierėlis, indikuojantis kintančią Europos poziciją savižudybės atžvilgiu⁷³.

Romantizmas ne tik paveikė visuomenės požiūrį į mirtį, bet ir įtvirtino kūrėjo kaip pasmerktojo įvaizdį. Johanno Wolfgango von Goethe's romaną „Jaunojo Verterio kančios“ (1774) Ignace'as Feuerlichtas išskiria kaip labiausiai žinomą savižudybę pasaulio literatūros istorijoje⁷⁴. Pagrindinį kūrinio veikėją Verterį į savižudybę pastūmėja nelaiminga meilė, perdėtas emocionalumas, spontaniškumas. Alvarezas pastebi, kad Verterio portretas suteikė šviežią kūrybinės laisvės pojūtį nuo įsišaknijusio racionalizmo ir apibrėžė naują genijaus sampratą. Romane „Jaunojo Verterio kančios“ formuojama nuostata, kad tikrasis kūrėjas turi ne tik dramatiškai kurti, bet ir ekscentriškai gyventi. Jo teigimu, pačiame romantizmo įkarštyje kūrėjo gyvenimas ėmė darytis neatsiejamas nuo jo kūrybos⁷⁵. Verteris skaitytojų sąmonėje veikė daugiau ne kaip knygos herojus, o kaip gyvenimos modelis, kankinamas stiprių romantinių jausmų, nevilties, beviltiškumo. Šis kūrinys aktualus ir kaip socialinis fenomenas, sukėlęs savižudybių epidemiją, dabar žinomą kaip „Verterio efektas“. Po knygos išleidimo, užfiksuota daugybė jaunų vyrų savižudybių, identiška atkartojusių meilės kankinamo Verterio mirties akimirka. Goethe's romanas buvo uždraustas Italijoje, Vokietijoje ir Danijoje. Panašu, kad pats Goethe stengėsi kaip nors prisidėti, kad sustabdytų prasidėjusią savižudybių epidemiją, todėl antrojo knygos leidimo pradžioje išspausdino ketureilį, kuris baigiasi žodžiais: „Būk vyras ir nesek mano pavyzdžiu.“ Durkheimas pirmasis mokslinėje literatūroje įvardijo, kad savižudybė gali „užkrečiama“ – skatinti imitacijos efektą⁷⁶. Vadinamųjų savižudybių epidemijų kilmė

---

⁷² Al Alvarez, *Savage God: A study of Suicide*, London: Bloomsbury, 2002, p. 176

⁷³ David K Anderson, Two Shakespearean Suicides, *Essays in Criticism*, Volume 72, Issue 2, April 2022, p. 126

⁷⁴ Ignace'as Feuerlicht, „Werther's Suicide: Instinct, Reasons and Defense“, in *The German Quarterly*, 1978, Nr. 4, p. 476

⁷⁵ Al Alvarez, *Savage God: A study of Suicide*, London: Bloomsbury, 2002, p. 229

⁷⁶ Emile Durkheim, *op. cit.*, p. 145

aiškinama suicido temos literatūroje liberalizavimu, romantizavimu, į savižudą linkusių herojų gausa ir juos lydinčia pomirtine šlove.

Apšvietos laikotarpiu savižudybė tapo diskusijų, apmąstymų objektu, kurį savo kūryboje aptarė tokie mąstytojai kaip Voltaire'as, Charles'as Montesquieu, Davidas Hume'as. Jis vienas pirmųjų sausa, dalykiška ir moksliška kalba savo esė „Apie savižudybę“ (1777) išdėstė suicido apologiją. Hume'as kvestionuoja tris pagrindinius Akviniečio kaltinimus asmeniui, pasirinkusiam savižudybę. Būdamas ateistas, Hume'as savo moralinę poziciją išreiškia šitaip: „Žmogaus gyvenimas nėra svarbesnis visatai negu austrės⁷⁷“. Esė meta iššūkį žmogaus gyvybės iškelimo prielaidai kitų gyvų būtybių ir pačios gamtos atžvilgiu. Tam tikra prasme Hume'as reabilituoja savižudybės aktą priskirdamas jį dieviškajai tvarkai: „Jums, kurie kvailai įsivaizduojate, kad (...) vis tiek turite pratęsti nekenčiamą būtį, nors ir prislėgtą skausmo ir ligos, gėdos ir skurdo, tenka priekaištauti Apvaizdai⁷⁸“. Anot jo, žmogus neturi galios griauti dieviškąją tvarką, todėl viskas, kas nutinka, vyksta Dievo valia. Be to, Hume'as teigia, kad kartais gyvenimas gali tapti blogesnis už susinaikinimą, todėl netiki, jog kiekvieno individo pareiga yra rinktis heroizmą ir tą tęsti tą kančią. Pažymėtina, kad Hume'o esė buvo išspausdinta praėjus 20 metų po jos užrašymo ir metams po autoriaus mirties. Negana to, ji buvo įtraukta įtraukta į draudžiamų skaityti knygų sąrašą. Pasak Alvarezo, būtent Hume'as pradėjo moralinę revoliuciją, žingsnis po žingsnio pašalinusią savižudybę iš tabu zonos ir diskusijų užribio⁷⁹.

Susidomėjimas žmogumi kaip individu iškilo kartu su egzistencializmo pradžia: danų filosofu Sorenu Kierkegaardu ir vokiečių filosofu Friedrichu Nietzsche. Williamas Barrettas jų interesą apibūdina kaip „tam tikrą revoliuciją Vakarų filosofijoje: jų pagrindinis objektas yra unikali vieno žmogaus, individo, patirtis, kuris pasirenka stoti į akistatą su rimčiausiu savo civilizacijos klausimu“⁸⁰. Mirtis ir savižudybė tapo ypač reikšmingais XX a. karų akivaizdoje sustiprėjusios prancūzų egzistencializmo filosofijos krypties klausimais. Jai svarbiausias asmuo, unikali individo patirtis absurdo akivaizdoje, tampanti egzistencijos suvokimo pagrindu. Albertas Camus savižudybę suprato ne tiek kaip socialinį reiškinį, bet tyrinėjo ryšį tarp individo mąstysenos ir totalios savidestrukcijos. Jis teigia, individą savižudybės link gali pastūmėti

---

⁷⁷ David Hume, „Of Suicide“ in *Essays Moral, Political and Literary*, p.271, Prieiga internetu: https://www.files.ethz.ch/isn/125490/5011_Hume_Essays.pdf [žiūrėta: 2024 m. balandžio 21 d.]

⁷⁸ *Ibid*

⁷⁹ Al Alvarez, *Savage God: A study of Suicide*, London: Bloomsbury, 2002, p. 195

⁸⁰ William Barrett, *Irrational Man*, Anchor Books: Niujorkas, 1962, p. 13

absurdo jausmas: „Galima pripažinti, jog tarp to jausmo ir nebūties siekimo yra tiesioginis ryšys“⁸¹. „Sizifo mite“ (1942) absurdas kyla iš prieštaringo žmogiškojo troškimo, kad gyvenimas, pasaulis, visata turėtų prasmę, susidūrimo su suvokimu, jog nėra jokio didingo būties paaiškinimo. Savižudybė, pasak Camus, yra prisipažinimas, kad „įprotis gyventi juokingai menkas, kad nėra jokios gilios prasmės gyventi, kad tas kasdienis blaškymasis yra beprotiškas, o kančia yra bergždžias dalykas“⁸². Absurdo akivaizdoje Camus iškelia maišto svarbą, tačiau savižudybės nelaiko pasipriešinimo forma, veikiau tai „visiška to priešingybė, nes numato susitaikymą. Savižudybė yra kaip šuolis, visiškas pritarimas“⁸³. Tikrasis maištas, anot Camus, yra pasirinkimas gyventi ir gebėjimas toje būtyje surasti autentišką individualią prasmę. Tik taip galima paneigti absurda, nors jo sunaikinti – neįmanoma. Šias Camus idėjas įkūnija iš graikų mitologijos herojus Sizifas: autoriaus akyse jis didvyris, kuris nebando išvengti beprasmiškos savo užduoties, bet atkakliai stengiasi ją vykdyti ir atsispiria savižudybės vilionėms. Gvidonas Bartkus vertina, kad įsisamoninta absurdo patirtis nenustumia žmogaus į aklavietę, o suveikia priešingai „gražina žmogų gyvenimui“⁸⁴.

Tuo tarpu Jeanas-Paulis Sartre'as vienu svarbiausių būties klausimų laiko laisvę, unikalią individo laisvę pasakyti „ne“: „Niekada negalime paaiškinti savo veiksmų remdamiesi duota ir nekintama žmogaus prigimtimi. Kitaip tariant, nėra jokio determinizmo – žmogus yra laisvas, žmogus yra laisvė“⁸⁵. Pasaulyje be Dievo, iš anksto apspręstų vertybių ar universalios prasmės, anot Sartre'o, viskas priklauso nuo individualaus pasirinkimo, už kurį prisiimama atsakomybė: „Ar gyventi, ar nusižudyti – tai pasirinkimo reikalas. Žmogus yra laisvas kurti tai, kuo jis taps“⁸⁶. Sartre'as teigia, kad galimybė sąmoningai rinktis – mirtį arba gyvenimą – yra esminė, nes padeda įveikti patiriamą būties klaidą (*vok.* angst⁸⁷) ir įtvirtinti esmės supratimą. Išsakytas pažiūras iliustruoja Sartre'o veikalo „Būtis ir niekis“ (1943) eilutės, kuriose aprašomas ant uolos krašto stovintis žmogus: „Mano akys, iš viršaus į apačią klajojančios po bedugnę, imituoja galimą kryptį

---

⁸¹ Albert Camus, *Sizifo mitas*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 13

⁸² *Ibid*, p. 12

⁸³ *Ibid*, p. 58

⁸⁴ Gvidonas Bartkus, „Alberas Kamiu: „Sizifo mitas“, in *Problemos*, Nr. 6, 1970, p. 93

⁸⁵ Jean Paul Sartre, *Existentialism is humanism*, Prieiga internetu:

<https://www.marxists.org/reference/archive/sartre/works/exist/sartre.htm> (žiūrėta 2024 m. gegužės 3 d.)

⁸⁶ Hilal Kaya, „A Comparative Study: Existentialism in No Exit by Jean Paul Sartre and Shadowless by Hasan Ali Toptaş“, in *Folklore/Literature*, 2019, Nr. 3, p. 580. Prieiga internetu:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790608> (žiūrėta 2024 m. gegužės 4 d.)

⁸⁷ *Angst* terminą į vartoseną įvedė S.Kierkegaardas. Jis įvardija klaidą ar nerimą, kurį kelia tikslo, visatos prasmės stoka.

ir jį suvokia simboliškai. Tuo pačiu metu savižudybė, nepaisant to, kad tampa realia galimybe, iššaukia motyvus, kad ją priimčiau (savižudybė nuramintų jaučiamą klaiką). Laimei, šie motyvai savaime vien todėl, kad tyrinėja tokią galimybę, pasirodo kaip neveiksmingi, nieko nelemiantys. Patys savaime jie pastūmėja savižudybei ne labiau nei ištikęs siaubas dėl kryčio mane nuo to apsaugo. Būtent ši priešprieša paprastai nutraukia būties nerimą, paversdama jį neapsisprendimu. Tačiau net ir negalėjimas apsispręsti reikalauja sprendimo. Aš staiga nutolstu nuo prarajos krašto ir toliau einu savo keliu⁸⁸.

Savižudybės diskurso literatūroje formavimuisi reikšminga ir taip vadinama bitnikų arba prarastoji karta, kurios kūrybą sąlygojo Antrojo pasaulinio karo stigmos, nuolatinė branduolinio smūgio baimė ir Didžiosios depresijos pasekmės. Normanas Maileris ją įvardija kaip „amerikietišką egzistencializmo versiją“⁸⁹. Bitnikų terminas nurodo į kontrkultūrą, rašytojų ir poetų grupę, nusivylusią tuo, ką jie laikė pernelyg represyvia, materialistine ir konformistine visuomene, ir siekusių dvasinio atsinaujinimo per juslinę patirtį⁹⁰. Šios rašytojų grupės branduolį sudarė Allenas Ginsbergas, Jackas Kerouacas ir Williamas Burroughsas, 1944 m. susitikę Niujorke. Kaip atsvarą psichiniam ir moraliniam nestabilumui kūryboje jie kėlė transcendentalizmo, vokiečių idealizmo, froidizmo, dzenbudizmo idėjas. Bronius Radzevičius recenzijoje teigia, kad prarastosios kartos literatūriniai herojai yra „apimti gyvenimo karštligės, gyvena akimirkomis, elgiasi taip, tarsi ateitį slėptų nepermatoma uždanga. Jie netiki egzistuojančiomis vertybėmis, naujų nežino“⁹¹. Bitnikams būdingas bedvasio gyvenimo vengimas, nuo to bėgama į patyrimą, kurio ieškoma gamtoje, klajonėse. Eugenijus Ališanka pastebi, kad bitnikų postuluojamas stipriai individo sąmonę veikiantis kelionės motyvas veda prie Rene Descartes'o parafrazės: „Keliauju, ergo, egzistuoju“⁹². Pasak Tanguy Harna'os, bitnikai dažniau siejami su hedonizmu ir pigiais išpūdžiais, o ne su susvetimėjimo ir kančios sąvokomis. Jo nuomone, šio laikotarpio kūriniuose aktualus laikinumas, per kurį mirties grėsmė nuskamba ir kaip destruktivus, ir kaip kuriantis motyvas: „Kerouaco kūryboje pasakotojo

---

⁸⁸ Jean Paul Sartre, *Being and nothingness*, New York: Washington Square Press, 2021, p. 32

⁸⁹ Norman Mailer, „The White Negro“, in *Dissent*, 1957. Prieiga internetu: https://www.dissentmagazine.org/online_articles/the-white-negro-fall-1957/ (žiūrėta 2024 m. gegužės 3 d.)

⁹⁰ Stephen Petrus, „Rumblings of Discontent: American Popular Culture and its Response to the Beat Generation, 1957-1960“, in *Studies in Popular Culture*, 1997, Nr. 1, p. 3

⁹¹ Bronius Radzevičius, „Dinas Moriartis ir jo pasekėjai“, in *Pergalė*, 1972, Nr. 7. Prieiga internetu: <http://www.satenai.lt/2017/09/01/dinas-moriartis-ir-jo-pasekejai/> (žiūrėta 2024 m. gegužės 3 d.)

⁹² Eugenijus Ališanka, *Gatvė tarp dviejų bažnyčių*, Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 170

transcendencijos siekis yra susijęs su romantiška mirties paieška, kurioje mirtis virsta galutine konceptualia kūrybos priemone⁹³.

Neatlikus atskiros analizės, sudėtinga įvertinti savižudybės vaizdavimo tradicijos ištakas ir raidą lietuvių literatūroje. Pastebėtina, kad suicido linija iškyla Adomo Mickevičiaus poemoje „Vėlinės“ (1822), Lazdynų Pelėdos apsakymuose „Stebuklinga tošėlė“ (1907) ir „Motulė paviliojo“ (1908) bei Jono Biliūno apsakyme „Be darbo“ (1908). Nijolė Keršytė vertina, kad „negausioje Biliūno prozoje palyginti daug mirties, pasirodančios trečdalyje jo užbaigtų apsakymų“. Jos teigimu, daugiau kaip pusėje jų dominuoja smurtinė mirtis (nužudymas, egzekucija, savižudybė): „Greta autodiegetinių pasakojimų apie nuosavą mirtį kaip galimybę – pasakojimai apie kito mirtį“⁹⁴.

Antano Vienuolio romanas „Paskenduolė“ (1912) iškyla kaip vienas geriausiai žinomų lietuvių literatūros kūrinių, kurio kulminaciją ženklina pagrindinės veikėjos Veronikos savižudybė. Prie tokio sprendimo ją priveda vienišumas, pasmerkimas, socialinių ryšių dezintegracija, nustūmusi merginą į bendruomenės užribį. Nors tai nėra psichologinis romanas, paralelės su gamta leidžia detaliai atskleisti Veronikos vidinę būklę ir išgyvenimus. „Paskenduolės“ personažai apie savižudybę nedaugžodžiauja. Veronika nuosekliai neplanuoja savižudybės, šis aktas, nors ir vaizduojamas romantiškai bei sentimentalai, suvokiamas kaip neišvengiama būtinybė: „Priėjusi ežerą, mergina sustojo ir, sunėrusi ant galvos rankas, giliu žvilgsniu apmetė ramų ežero plotą, jame mirksinčias žvaigždes, paskendusius kryžius, snaudžiantį sodžių ant kalno; apmetė ir suprato, kad ji jau svetima šiame gražiame pasaulyje, kad nebevilios jau jos nei gražios mėnesienos, nei saldūs mergelių sapnai sapnuosis, suprato, kad ji dabar viena vienužė visame pasaulyje, kad jos dalia dalelė vien skurdus vargas ir visų paniekinimas“⁹⁵. Paskutinėje romano scenoje Vienuolis atskleidžia, kad desperacijos nulemta Veronikos mirtis nieko nepakeičia, veikėjai nepavyksta paveikti tokį aktą smerkiančios bendruomenės nuostatų: sodžiaus merginos abejingai žiūri į kūną, kuris daugiau nei parą guli ežero pakrantėje. Veronika galiausiai palaidojama „pakaruoklių kapinėse“⁹⁶ – be maldų, ašarų ir

---

⁹³ Tanguy Harma, *The Paradox of Thanatos: Jack Kerouac and Allen Ginsberg: From Self-Destruction to Self-Liberation*, New York: Peter Lang Publishing House, 2022, p. 5

⁹⁴ Nijolė Keršytė, „Mirtis ir rašymas lietuvių prozoje: J. Biliūnas, J. Aputis, S. Parulskis“, in *Semiotika*, 2021, Nr. 16, p. 288

⁹⁵ Antanas Vienuolis, *Paskenduolė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 106

⁹⁶ *Ibid*, p. 108

kryžiaus ant kapo. Algimantas Radzevičius teigia, kad Vienuolis bene pirmasis iš lietuvių sentimentalistų archajinėje patriarchalinėje Lietuvos kaimo bendruomenėje Veronikos charakteriu ir likimu „konstatavo naujos, laisvos ir maištingos individualistinio tipo asmenybės pirmavaizdį“⁹⁷.

Savižudybės tema lietuvių literatūroje išskyla skirtingais istorijos laikotarpiais, atitinkamai kinta ir tokia elgseną skatinančios motyvacijos mechanizmai. 1917 m. gegužės 15 d. paskutinį eilėraščių-priešmirtinį laišką „Ave, vita, moriturus te salutat!“ užrašo poetas, revoliucionierius Julius Janonis ir po dviejų savaitių palenda po važiuojančio traukinio ratais. Agnė Jurčiukonytė fiksuoja, kad mirties, tarp kurios ir savižudybės, apraiškų gausu Jurgio Savickio novelėse. Anot jos, Savickiui pavyko eliminuoti nebūties palydovą tragizmą ir susitelkti ties likusiais gyvaisiais: „Mirtis neverčia pamąstyti apie žmogaus būtį. Mirtis novelėse veikėjams nesukelia ypatingo gedulo. Anaiptol, pasakotojui rūpi socialiniai mirties aspektai: kaip „gedi“ jaunos našlės, kaip rengiamos laidotuvės“⁹⁸. 1930 m. Bernardas Brazdžionis sukuria eilėraščių „Harakiri“, 1933 m. išleidžiamas pirmasis psichologinis romanas – Vinco Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly“. 1935 m. Ieva Simonaitytė publikuoja romaną „Aukštųjų Šimonių likimas“, kuriame aprašomas parasuicidas, po poros metų išleisto autorės romano „Vilius Karalius“ (1939) herojus baigia savo gyvenimą savižudybe. 1937 m. Salomėjos Nėries kūrybą papildė nusižudžiusiai dailininkei Marcei Katiliūtei skirti eilėraščiai („Einam!“, „Išėjai tu“, „Lūpos išbalę“, „Kas žinojo“, „Naktį nykią“)⁹⁹. Vėliau publikuojama Balio Sruogos pjesė „Pavasario giesmė“ (1957), kurios kulminaciją žymi dviguba savižudybė. Egzistencinį matmenį suicido problematika įgija išsivijoje kūrusio Antano Škėmos kūrinuose ir tokiuose dramos kūrinuose kaip Juozo Grušo tragikomedija „Meilė, džiazas ir velnias“ (1967). Ši tema buvo ypač kontraversiška sovietinės okupacijos metais, ją atskleidžiantys siužetai turėjo balansuoti ant literatūrai taikomos cenzūros ribos. Audinga Peluritytė-Tikuišienė apžvelgia, kad „simuliuojama tikrovė socrealizmo literatūroje neigė individualius žmogaus ir pasaulio konfliktus, ir cenzūros muštru kvietė kurti pasakojimą apie kolektyvinį naujo žmogaus ir pasaulio sukūrimą“¹⁰⁰. Anot jos, nurodymas

---

⁹⁷ Algimantas Radzevičius, *Klasikinė lietuvių literatūra visuotinės literatūros kontekste*, II knyga, Kaunas: Aesti, 2021, p. 318

⁹⁸ Agnė Jurčiukonytė, „Kultūriniai kodai Jurgio Savickio novelėse“, in *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 22, p. 187

⁹⁹ Fausta Radzevičiūtė, *Moters savivaizdis XX a. 4-ojo dešimtmečio lietuvių kultūroje*: magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2016

¹⁰⁰ Audinga Peluritytė-Tikuišienė, „Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje: nuo socrealizmo iki dabarties“, in *Literatūra*, 2014, Nr. 1, p. 43

baisaus karo ir pokario teroro sąlygomis, smurto, demagogijos ir prievartos atmosferoje vaizduoti tikrovę optimistiškai, „prilygo absurdui“: „Literatūra politinio teroro sąlygomis privalėjo rasti būdą prijaukinti ir tokį absurdą“¹⁰¹.

Lūžio laikotarpio literatūra

Šiam darbui aktualus paskutinių Sovietų Sąjungos metų ir šiuolaikinės lietuvių literatūros diskursas, Violetos Katinienės įvardintas kaip „lūžio literatūra“¹⁰². Laikotarpį tiriančiuose mokslo darbuose sutinkama ir kitokių literatūros apibrėžčių: virsmo, atgimimo, vėlyvojo sovietmečio ir posovietinio laikotarpio. Solveiga Daugirdaitė ir Loreta Mačianskaitė nurodo, kad tuo metu didžiausią poveikį literatūros raidai padarė valstybės inicijuotos cenzūros sistemos žlugimas, ko žymekliu laikomas Dalios Grinkevičiūtės atsiminimų publikavimas (1988)¹⁰³. Prasidėjęs naujas etapas atspindi Lietuvos visuomenėje vykusius pokyčius, kai, Viktorijos Daujotytės žodžiais tariant, „imama reflektuoti nauja patirtis, ieškoma ją išreiškiančios kalbos, bandoma tarsi stabilizuoti nepaprastai suintensyviną laiką ir apibrėžti išsiplėtusią erdvę“¹⁰⁴.

Katinienė teigia, kad lūžio metu ne tik susiduria sava ir svetima tvarkos, bet ir aktualizuojama tarpinė būseną tarp buvusios ir esamos sistemų, iškyla tai, kas yra už bet kokios tvarkos. Ribos ir svetimybės patirties apmąstymas, tapatybės krizė, staigūs visas gyvenimo srities veikiantys pokyčiai taip pat būdingi lūžio poetikai: „Čia ypatingas vaidmuo tenka grožinei literatūrai, savita forma per kalbą atveriančiai pasaulėžiūros ir tikrovės suvokimo pokyčių aspektus“¹⁰⁵. Laikotarpiui priskiriami kūriniai plėtoja svarbiausias lūžio temas: ekonomines ir socialines pasekmes, Rytų ir Vakarų Europos santykį, praeities aiškinimąsi, tapatumo ir kalbos problemas, akistatą su svetimybe, (e)migraciją. Katinienė priduria, kad lūžio laikotarpio romanai vienijami ir autobiografinių motyvų, kai kalbama apie autentišką patirtį, fenomenalią santykio su pasauliu kaitą. Remdamasi Franku Thomasu Grubu, Katinienė skiria penkis svarbiausius lūžio literatūros kūrinių bruožus: 1) Temos ir medžiagos ryšys su lūžiu. Tai gali būti tekstai, kuriuose

---

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 42

¹⁰² Violeta Katinienė, *Lūžio literatūra: XX a. pabaigos – XXI a. pradžios vokiečių ir lietuvių romanai*: daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2018

¹⁰³ Solveiga Daugirdaitė, Loreta Mačianskaitė, „Atgimimas“, in Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p.

74

¹⁰⁴ Viktorija Daujotytė, „Vyresniųjų poezija: tarp praeities ir dabarties“. In: Giedrius Viliūnas (sud.): *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, Vilnius: Ama littera, 2003, p. 79

¹⁰⁵ Violeta Katinienė, *op. cit.*, p. 5

lūžis nėra tiesiogiai tematizuojamas, bet, pasirodo tarp eilučių, atverdamas naujas teksto prasmes; 2) Tekstai, kurie nebuvo spausdinti Sovietų Lietuvoje arba išleisti tik sušvelninus cenzūrą arba paskelbus Nepriklausomybę. Tuo metu atvirai kalbėti siekusiems autoriams teko rašyti „į stalčių“ (Juozas Aputis, Jonas Mikelinckas, Ričardas Gavelis) arba bandyti juos publikuoti išsivijos spaudoje (Mindaugas Tomonis, Juozas Glinskis, Juozas Keliuotis); 3) Tekstai, aktualizuojantys apie gyvenimą prieš ir po lūžio; 4) Istoriniai, biografiniai ir autobiografiniai dokumentai, kurie negalėjo pasirodyti totalitarinio režimo sąlygomis; 5) Iki 1989 m. parašyta literatūra, implicitiškai tematizavusi totalitarinę sistemą ir tuo prisidėjusi prie lūžio¹⁰⁶.

Vytautas Kubilius pažymi, kad po santvarkos žlugimo kūrę autoriai kartu atsinešė ir naują veikėjų arealą: jie „be blizgančių visažinybės šarvų, geležinės valios skydo ir tolimų siekių perspektyvos. Jie nebeturi užmačių tobulinti ar net pažinti pasaulį. Dažnai jie tik klaidžioja savo pačių vidaus labirintuose, kamuojami neurozių ir demonų, netekę jėgų realiam ir pozityviam veiksmui. Žmogus su įlaužta sąmone, įsuktas į psichologinės krizės verpetą, neatpažįstantis aplinkos ir pats savęs, darosi būdingu šiuolaikinio romano ar dramos herojumi“¹⁰⁷. Visuotinės krizės epochoje atsidūrusiam veikėjui galima priskirti Vytauto Kavolio įvestą krizės asmenybės sampratą: „Tokį asmenybės tipą suvokiame, ir ji pati save suvokia, kaip nepastovią, netolygią ir nenuspėjamą, kaip švelnumo ir žiaurumo mišinį“¹⁰⁸. Kultūros filosofas aiškina, kad, nors tokia asmenybė pasižymi emocionalumu, milžiniška vitaline energija, jai būdinga ir vidinė priešara, netikrumo būseną, polinkis į kraštutinumus bei „nepasotinamas destrukcijos poreikis“¹⁰⁹. To priežastimi galima laikyti nesugebėjimą suvokti ir išreikšti savo tapatumą, psichologinį neaiškumą arba iš to kylantį „ontologinio saugumo nebuvimą“¹¹⁰. Anot Kavolio, tokiai asmenybei artimas susvetimėjimo jausmas, perdėtas dėmesys jaunystei arba mirčiai, apokaliptiškumas ir polinkis į vienas kitam prieštaraujančius veiksmus ar mąstymo tipus¹¹¹.

Atgimimo metais keitėsi ne tik literatūros herojai, temos, bet ir stilistika, stiprėjo publicistinės, eseistikos tendencijos, atsirado reikšmingų esė rinkinių, apmąstančių ir laisvės

---

¹⁰⁶ *Ibid*, p. 23-26

¹⁰⁷ Vytautas Kubilius, „Pamišęs herojus“, in *Metai*, 2001, Nr. 4. Prieiga internetu: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=6858> (žiūrėta 2024 m. gegužės 8 d.)

¹⁰⁸ Vytautas Kavolis, *Kultūrinė psichologija: straipsnių rinkinys*, Baltos lankos: Vilnius, 1995, p. 12

¹⁰⁹ *Ibid*

¹¹⁰ *Ibid*, p. 13

¹¹¹ *Ibid*, p. 15

atvertas temas, ir bendresnius egzistencinius klausimus. Anot Daugirdaitės ir Mačianskaitės, kontrastų persmelkto laiko dvasią atitiko paskutiniu sovietmečio dešimtmečiu debiutavę autoriai: Jurga Ivanauskaitė, Tomas Arūnas Rudokas, Anita Kapočiūtė, siurrealistiškai ar natūralizmui artimais būdais vaizdavę antiherojiškus veikėjus, besiblaškančius, negatyvių nuostatų ar linkusius į ezoteriką pankus, girtuoklius, klajoklius, antiherojus labiau negu herojus¹¹². Aurelija Mykolaitytė atkreipia dėmesį, kad, nors lūžis ženklina iki tol į paraštes nustumtų lietuvių autorių kūrybos sugrįžimą ir pastangas reflektuoti išgyventą laikotarpį, dalis šiuolaikinių lietuvių autorių „negalėjo išsitekti vien tik sugrįžtančios atminties paradigmoje“¹¹³. Imta ieškoti naujų vaizdavimo perspektyvų, galinčių padėti atskleisti XX a. žmogaus situaciją, todėl vienu stipriausių akcentų tampa ne aplinka ir joje siekiantis išlikti žmogus, o vidinės patirtys, „prasiveržiančios per sąmonės srautą, sąsąmonę, sapniškos tikrovės turinius“¹¹⁴.

Gintautas Mažeikis lūžio literatūros rėmuose įveda paribio sąmoningumo sampratą, kuri nurodo į savęs ir pasaulio patyrimą, peržengiantį visuomenei priimtinas elgesio ribas, paplitusias samprotavimų schemas, pripažintų simbolinių organizacijų reglamentuojamą gyvenimo, pasaulėjautos tvarką ir parodo kitokį asmens išsipildymo, prasmingos būties būdą. Toks viešas savęs aiškinimo, supratimo, išsilaisvinimo iš kultūrinių hegemonijų ir neapibrėžtų horizontų būdas, pasak Mažeikio, tapo įmanomas po Nepriklausomybės atkūrimo ir yra skirtas ne tik esamai tvarkai demaskuoti, utopinėms vizijoms atverti, bet ir užfiksuoti perėjimams ir patirtims, kurios ištinca žmones¹¹⁵. Vertindamas Ivanauskaitės ir Gavelio kūrybą, jis pažymi, kad jai „būdinga sutemų pasaulėjauta, atvira neapibrėžtiems, simboliškai dar menkai pažymėtiems ar visai neženklinantiems susitikimams su anapusybe: niekiu, būtimi, mirtimi, gimimu, Dievu“¹¹⁶.

Žmogaus būties laikiškumas gyvenimo ir mirties lygtį iškelė tarp svarbiausių filosofų, rašytojų, dvasininkų, sociologų, psichoterapeutų ir medikų klausimų. Kaip atskleidžia Lietuvos savižudybių statistikos dinamika XX-XXI a., suicido kaip galimo tos lygties sprendimo būdo mastas yra ne tik finansinių, sociologinių, politinių, kultūrinių priežasčių ir individo

---

¹¹² Solveiga Daugirdaitė, Loreta Mačianskaitė, „Atgimimas“, in Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 90

¹¹³ Aurelija Mykolaitytė, „Naujausioji literatūra nuo 1990 m.“, in *Trumpa lietuvių literatūros istorija*, Versus Aureus: Kaunas, 2014, p. 114

¹¹⁴ *Ibid*

¹¹⁵ Gintautas Mažeikis, „Išsilaisvinantis paribių sąmoningumas Jurgos Ivanauskaitės ir Ričardo Gavelio romanuose“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2012, Nr. 13, p. 46

¹¹⁶ *Ibid*, p. 53

psichologinės būklės nulemtas pasirinkimas, bet ir visuomenės būklę, jos integracijos lygį bei tam įtaką darančių procesų indikatorius. Tokiame kontekste savižudybę reikėtų traktuoti kaip tam tikrą tų procesų sumos pasekmę, o ne priežastį. Camus teigia, kad „žmogaus prieraišume prie gyvenimo esama kažko stipresnio už visus pasaulio vargus, o kūnas sprendžia ne blogiau už protą ir traukiasi nuo nebūties”¹¹⁷, šiuo atžvilgiu savižudybė kelia grėsmę visuomenei, nes savižudis ne tik įveikia egzistencinę mirties baimę, bet ir meta iššūkį gamtos prigimčiai, pamina pamatinį žmogaus savisaugos instinktą.

Aptarta literatūrinio savižudybės vaizdavimo tradicija patvirtina, kad savižudybę aprašanti literatūra veikia egzistuojančias nuostatas, o ne tik yra formuojama tam tikram laikotarpiui būdingų nusistatymų. Lūžis aktualus kaip terpė, leidžianti iširti suicido problematiką ir jos transformaciją lietuvių literatūroje, kurios jos epicentre atsiduria tarpinėje būsenoje įkalintas žmogus, krizės asmenybės pasaulis, balansuojantis tarp dviejų polių – to, kas sava ir svetima, kūrybos ir destrukcijos, gyvenimo ir mirties.

Jurga Ivanauskaitė: nuo savinaikos iki būties vienovės

Poetė, prozininkė, žurnalistė, aktyvistė, kovotoja už Tibeto laisvę Jurga Ivanauskaitė (1961–2007), pradėjusi kurti sovietmečiu ir kaip autorė subrendusi Nepriklausomybės pradžioje, lietuvių literatūroje žinoma kaip rašytoja-maištininkė: ji pati ir jos kūryba siekė nepasiduoti nusistovėjusioms. „Kūryba man yra gyvenimas, o gyvenimas – kūryba“¹¹⁸, – ne kartą sakė rašytoja, dvidešimties knygų autorė. Vytautas Rubavičius pastebi, jog Ivanauskaitės kūryba – svarbi besikeičiančio lietuvių prozos peizažo dalis. Ji ne tik įtvirtino savitą, galėtume su išlygomis sakyti feministinės pasaulėvokos perspektyvą, bet ir įskiepijo lietuvių prozai rytietiškų doktrinų bei vaizdinių, atvėrė visiškai naują geismo ir kūniškumo problemų lauką, šiuo atžvilgiu savaip atliepdama postmodernias tendencijas¹¹⁹.

Tikėtina, kad aplinka, kurioje augo ir brendo Ivanauskaitė, turėjo įtakos jos maištingos asmenybės susiformavimui: rašytoja buvo sostinės inteligentų vaikas, užaugęs tarp menininkų ir

---

¹¹⁷ Albert Camus, *op. cit.*, p. 14

¹¹⁸ Jūratė Baranova, *Jurgos Ivanauskaitės fenomenas: nuo siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 10

¹¹⁹ Vytautas Rubavičius, „Kelionė į Neten ir atgal“, in: *Metai*, 2000, nr. 8–9. Prieiga internetu: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=16089> (žiūrėta: 2024 m. sausio 10).

literatų, knygų bei meno kūrinių. Vėliau Ivanauskaitės temperamentas ir ištikimybė kolektyvinės laisvės idėjai skatino joje aktyvizmą. Būdama dar visai jauna, rašytoja su bendraminčiais gyveno Sąjūdžio nuotaikomis ir, vos jam prasidėjus, liepos mėnesį kaip žurnalo „Nemunas“ korespondentė leidosi į legendinį „Roko maršą“. Giedrė Kazlauskaitė, atsiimdama Jurgos Ivanauskaitės premiją, padėkos kalboje pažymėjo, kad „savo neilgu gyvenimu, tačiau labai intensyvia asmenybe, biografija ir kūryba J. Ivanauskaitė tapo lūžio laiko – atšilimo, Atgimimo, postsovietinės visuomenės – legenda ir atminties ženklu“. Ji išskiria, kad Ivanauskaitės kūryba pati savaime yra fenomenas, apimantis atvirumą pasauliui, svetimoms kultūroms, aistrą gyvenimui, nebanalų santykį su tikrove, kūrybingą jos matymo rakursą¹²⁰. Jūratė Sprindytė mini Ivanauskaitę kaip rašytoją, kūrusią savo legendą¹²¹. Ji vertina, kad būtent dvasiniai ieškojimai suteikė jos kūrybai atskaitos taškus ir leido išgyventi transformaciją nuo tuštybės sukulto nihilizmo amžinųjų vertybių link.

Ivanauskaitės kūriniams būdinga ir susvetimėjimo visuomenėje tema, iš vieno romano į kitą persikeliantys siurrealistiški vaizdiniai, atveriantys uždraustas erdves, tampantys prieglobsčiu kūrybos herojams, iškreipti realybės atspindžiai ir makabriškos scenos, aplankydavosios rašytojos vaizduotė tiek iš matytų paveikslų, tiek iš užrašinėjamų sapnų. Šiuos alternatyvios tikrovės vaizdinius rašytoja meistriškai derino su tokiomis egzistencinėmis patirtimis kaip vienatvė, našlaitystė, baimė, susvetimėjimas, dvasinis ir fizinis susinaikinimas, meilės kančia, aistra ir šventybė¹²².

Magistro darbui Ivanauskaitė aktuali ne tik kaip atitinkanti analizei pasirinktą virsmo laikotarpį, bet ir kaip viena pirmųjų autorių lietuvių literatūroje be pagražinimų vaizdavusi alternatyvų, oficialių apribojimų išsilenkiantį, maištingą jaunimo subkultūrų gyvenimą, kuris priešinosi sistemos represijoms ir, kiek tik įmanoma tokiomis aplinkybėmis, veržėsi į Vakarų pasaulį su jo kultūra, gyvenimo būdu, o svarbiausia – laisve. Mažeikis pastebi, kad nuo pirmųjų novelių ir ankstyvųjų romanų iki paskutinės knygos Ivanauskaitei išliko svarbu „būti ties riba, kirsti ją, jausti per ją sklindantį galimo kitokio pasaulio alsavimą, patirti nežinomybės įtaką

---

¹²⁰ Giedrė Kazlauskaitė, „Man svarbu, kad galėtume gyventi oriai“, in *Literatūra ir menas*, 2015, Nr. 9. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/giedre-kazlauskaite-man-svarbu-kad-galetume-gyventi-oriai> (žiūrėta 2024 m. sausio 11).

¹²¹ Jūratė Sprindytė, „Vieno lietuvių prozos ciklo apibrėžtys“, in *Literatūra*, 2021, Nr. 1, p. 30

¹²² *Ibid*, p. 14

gyvenimui, tiesai ir apgaulei, meilei ir išdavystei, gyvybei ir mirčiai¹²³. Prieštara, priešprieša, dichotomija – dar vienas svarbus autorės kūrybos bruožas. Toks fatalizmas pastato Ivanauskaitės literatūrinius veikėjus ties egzistenciniu slenksčiu: jie laviruoja ant ribos ir dažnai tą ribą peržengia, kad pajustų skirtybę, kitokio pasaulio alsavimą. Viktorija Daujotytė pažymi, kad gyvybė ir mirtis, ko gero, labiausiai mėgta ir dažniausiai pasitaikanti priešprieša Ivanauskaitės kūryboje. Mirtis rašytojos tekstuose yra įvairiausių formų: „Ji gali būti taisyklinga ir iškreipta, natūrali ir prievartinė. Ivanauskaitę traukia baugūs, netaisyklingi mirties būdai, savižudybės“¹²⁴.

Ankstyvoji kūryba: neprijaukintos generacijos vaikai

Spaudoje pasirodžius pirmosioms Ivanauskaitės novelėms, Lietuvoje dar nebuvo įvykęs Atgimimo lūžis. Iki nepriklausomybės paskelbimo buvo likęs mažiau nei dešimtmetis, tačiau rašytojos mokytojas-vedlys Jonas Mikelinskas, kalbėdamas apie Ivanauskaitę nurodė, kad jos kūryba „gana gerai atspindi Vakarų jaunuolio vidaus pasaulį, jo buitį, dvasines krizes, atkaklų savęs ieškojimą, bandymą susigaudyti savyje ir aplinkoje“¹²⁵. Ankstyvoji Ivanauskaitės kūryba fiksuoja skirtingų epochų sandūrą jautriausioje visuomenės dalyje – jaunų žmonių sąmonėje, patiriančioje, išgyvenančioje dvasinę krizę. To meto visuomenė, nors represuota ir ideologizuota, sociokultūriniu požiūriu itin įdomi – atsidūrusi krizinėje kismo būsenoje. Šis ribiškumas taikliai įvardijamas Ivanauskaitės žodžiais: „[...] kryžkelėje tarp baigties ir atsinaujinimo, tarp beprotybės ir sveiko proto, tarp nelaisvės ir laisvės, tarp netikėjimo ir tikėjimo“¹²⁶.

Jau ankstyvuosiuose tekstuose rašytoja drąsiai manevruoja priespaudos dešimtmečius tabu buvusiomis temomis, semiasi įkvėpimo iš Amerikos *bytnikų* kartos, piešia alternatyvaus gyvenimo erdves, jų gyventojų portretus, gausiai žaidžia Vakarų modernizmo intertekstais, leidžiančiais į noveles įpinti siurrealizmo giją, anapus akivaizdžios realybės besidriekiančius klodus. Jau pirmajame Ivanauskaitės novelių rinkinyje „Pakalnučių metai“ (1985) išsiskleidžia ir tolesnei jos kūrybai būdinga savinaikos linija. Istorijų herojai ilgisi kitokio pasaulio, alternatyvios tikrovės, todėl didžiajai daliai herojų būdinga įvairiomis formomis pasireiškianti savidestrukcija: nuo alkoholizmo, narkomanijos, valkatavimo, atsitiktinių santykių iki

---

¹²³Gintautas Mažeikis, „Išlaisvinantis paribių sąmoningumas Jurgos Ivanauskaitės ir Ričardo Gavelio romanuose“, in: *Inter-studia humanitatis*. 2012, Nr. 13, p. 46

¹²⁴ Viktorija Daujotytė, *Moters dalis ir dalia*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 301

¹²⁵ Jonas Mikelinskas, „Keli žodžiai apie autorę“, in *Nemunas*, 1982, Nr. 7, p. 16

¹²⁶ Jurga Ivanauskaitė, „Ar turėsime drąsos būti lietuviai?“, in *Šiaurės Atėnai*, 1990, Nr. 17, p. 1

saviplakos, kūno ir sielos disharmonijos, svaiojimų apie mirtį, savižudybę ar bandymų nusižudyti. Daugumą ankstyvojo autorės kūrybos laikotarpio veikėjų galima priskirti krizės asmenybėms, besiblaškančioms tarp svajonių ir kasdienės rutinos, peržengiančioms stereotipinio normalumo ribas ir ieškančioms savo vietos pasaulyje, kur jiems sudėtinga išlaikyti savo tapatumą.

Savižudybės tema užsimezga dviejuose rinkinio novelėse „Apie tai, kaip...“ (1983) ir „Dvi pasakos apie savižudžius“ (1980; 1983). Novelių herojus į neatšaukiamą susinaikinimą pastūmėja bendras noras ištrūkti, pabėgti, išsivaduoti iš šio pasaulio normų, taisyklių, kankinanti atskirtis tarp savęs ir kito. Irenos, novelės „Apie tai, kaip...“ veikėjos, savižudiški impulsai atsiskleidžia bendraklasiui, kai šis vieną rytą pabudęs supranta, kad gali skaityti kitų žmonių mintis. Viduryje paskaitos mergina braižo matematinės figūras ir mąsto apie savižudybę: „...aš šito nebepakelsiu gal reikia iš čia išvažiuoti važiuoti į kalnus ar prie jūros toliau kiek galima toliau bet ne išvažiavimas nieko nepakeis bus jūra bus kalnai o aš ta pati visur ta pati pasaulis neutralus ir viskas priklauso tik nuo manęs reikia keisti save ne reikia pasidaryti galą...“ (Ivanauskaitė, 2003: 66). Sąmonės srauto technika išreiškia veikėjos sumišimą, jos vidinę dramą: galima daryti prielaidą, jog Irena trokšta ne užbaigti gyvenimą, o pabėgti nuo savęs pačios. Galimybės išvykti ir pasitraukimo iš gyvenimo sugretinimas liudija, kad mirties tema tiesiog fantazuoja: abu pasirinkimai veikėjai yra tapatūs. Antrosios novelės „Dvi pasakos apie savižudžius“ pirmosios dalies veikėjas Pranas N. tap pat fantazuoja apie savižudybę kaip aktą, galintį suteikti jo būčiai prasmės. Realūs jo savinaikos motyvai neatskleidžiami, bet numanomi: jis tarsi nori kažką nubausti ar savo veiksmu padaryti neišdildomą įspūdį. Tačiau radęs naują tikslą – pasidaryti antkapiui tinkamą nuotrauką – personažas tampa apsėstas tobulo portreto paieškų. Prasmės stoka ir egzistencinis nerimas persikelia ir į antrąją novelės dalį, kurioje veikėja Danguolė atsiduria „stebuklo laukimo“ (Ivanauskaitė 2003: 120) būsenoje, tačiau laukimas yra jos liūdesio ir desperacijos išraiška, tikint, kad tikrovė gali per akimirką transformuotis, tarsi jos gyvenimas nepriklausytų nuo jos pačios ir kažkas kitas galėtų ją išgelbėti.

Paminėti personažai vaizduojami kaip vieniši, ignoruojami sistemos ir visuomenės, ieškantys alternatyvos – geresnio gyvenimo arba geresnės mirties. Jų suicidines mintis lemia beviltiškumo, vienatvės, beprasmybės jausmai – tokia psichologinė motyvacija labiausiai artima egoistinio bei anoninio tipo savižudybėms. Novelių herojus masina mintis pasirinkti „žydras

ATSARGINIO IŠĖJIMO duris“ (Ivanauskaitė 2003: 114). Pati atsarginio išėjimo samprata įprastai sufleruoja, kad tomis durimis naudojamosi nelaimės, pavojaus atveju, vadinasi, už tų durų įsivaizduojama ramybė, prieglobstis. Novelėje „Dvi pasakos apie savižudžius“ pripažįstama, kad „ne vienas apie tai svajojame, trokštame, geidžiame, naktį virpančiomis šnervėmis uodžiame aitrius nebūties kvapus, įtempę ausis gaudome begarsį tuštumos čiulbesį!“ (Ivanauskaitė 2003: 114). Juslinės metaforos savaip fetišizuoja savižudybę, pateikia ją kaip uždraustą, bet trokštamą vaisių. Novelės finale Danguolė „ištirpo savo Liūdesyje, susiliejo su juo, nuskendo mėnesienoje, išskrido (ar iššoko) pro langą“ (Ivanauskaitė, 2003: 128). Po to autorė net pasidalija receptu, kas gali padėti „iš ČIA ištrūkti“ ir kitiems. Pasaulius skiriančio slenksčio peržengimo motyvą galima laikyti ir tam tikra maišto išraiška, protestu prieš gniuždančias normas. Verta atkreipti dėmesį, kad novelės pavadinimas pasakomis tarsi suteikia Ivanauskaitėi apsaugą, galimybę rašyti apie bet ką, nepaisant cenzūros apribojimų ar socialinių normų, nes šio žanro kūriniai išlaisvina nuo verifikavimo.

Ivanauskaitė neteisina savižudybės, tačiau pasirinkta poetinė kalba ją romantizuoja ir net erotizuoja. Pirmosios veikėjos Irenos svarstomus savižudybės scenarijus autorė perteikia itin vizualiai: „Kas dieną tūkstančiai tokių kaip aš klūpo panardinusios nesulaikomai nesustabdomai per riešą kraujuojančias rankas karštose voniose“, „skrenda žemyn plevėsuodamos geltonom drapanom ir oranžiniais plaukais atsispyrusios nuo šimtas antro aukšto palangės ar Bruklino tilto turėklų“ (Ivanauskaitė, 2003: 66). Antrosios novelės veikėjas Pranas N. įsivaizduoja momentą, kai kas nors rastų jo kūną, kuris „kėpsos nedailia milžiniškos žuvies poza, stiklinėmis akimis spoksodamas į dangų“, „riešuose žiojės tamsios,usių nutūptos angos“ (Ivanauskaitė, 2003: 113). Danguolė netgi pamilsta savo būsimą mirtį, pasirodžiusią vyro – Liūdesio – pavidalu. Jos pasakojimas primena tragiškos meilės istoriją: į savo personifikuotą mirties pavidalą pagrindinė veikėja kreipiasi „Pabučiuok mane“ (Ivanauskaitė 2003: 127). Rašytoja nesiekia nuosekliai paaiškinti novelių veikėjų pasirinkimų, kulminacinius momentus ji kuria kaip siurrealistiškas situacijas, kuriose, kaip ir pasakose, ištrinama riba tarp tikrovės ir fantazijos. Baranova pastebi, kad savižudžiai yra pamėgti Ivanauskaitės personažai, tačiau rinkinyje „Pakalnučių metai“ „mirtis dar nėra tikra, ir net savižudybė atrodo kaip žavus prasimanymas“. Anot jos, ankstyvajai Ivanauskaitės kūrybai nerūpi moralinės kolizijos: „Jai patinka žaisti tokius beveik mistinius žaidimus, neteikiant jiems egzistencinio svorio ir pernelyg nesureikšminant tokios vilionės

grėsmės¹²⁷. Nepaisant to, šios ankstyvosios novelės tampa vienu pirmųjų temos, kuri to meto visuomenėje iš viso neegzistavo, įvesdinimu

Antrajame novelių rinkinyje „Kaip užsiauginti baimę“ (1989) publikuoti kūriniai „Kas atsitiko Monikai“ ir „Aš mirštu, tu miršti, jis (ji) miršta“ taip pat plėtoja savinaikos, savižudybės temas. Ypač šiuo požiūriu ryškus antrasis apsakymas, išsiskiriantis tuo, kad jame iškyla iki tol Ivanauskaitės kūryboje neišgryninta kūno ir sielos dualizmo problema, būdinga Vakarų filosofijai ir kultūrai, susiformavusi Antikos laikais (Platono, Aristotelio darbuose) ir Viduramžiais. Pagrindinė veikėja Elvyra nesugeba susitaikyti su tuo, kad kaip ir visi žmonės yra sudaryta iš savojo „aš“, kurį galima vadinti siela, ir fizinio kūniškojo pavidalo. Ji skaito knygas, klausosi klasikinės muzikos, didžiausias džiaugsmas Elvyros gyvenime buvo rašymas: „Galima sakyti – rašymas ir buvo tikrasis jos gyvenimas, TEN ji galėjo daryti viską, sąmoningai rinkdamasi netikėčiausias veiksmo vietas, į kurias žinojo niekada nepakliūsianti. Sugrąžinta iš TEN, ji jausdavosi nejaukiai, it pažadintas lunatikas“¹²⁸. Elvyra tarsi gyvena du gyvenimus. Ji lepina savo „kaprizingą it gražutis, bet paliegęs vaikelis sielą“ ir niekina kūną už jo netobulumą, kurį matė kaip „neišvengiamai šalia egzistuojantį monstrą“ (Ivanauskaitė, 2009: 25), bodisi savo „išpliusiu, beformiu kūnu, strazdanota, amžinai pleiskanojančia oda“ (Ivanauskaitė, 2009: 23). Savęs kaip vientisos asmenybės nesuvokianti Elvyra ima aktyviai naikinti kūną žalodamasi, gerdama alkoholį, vartodama medikamentus, kankindamasi badu, persivalgydama: „Ji rydavo visokį sotų ir riebų maistą nė nepajusdama skonio, žiaumodavo kiauras dienas kaip karvė arba triušis, keldavosi naktimis, sunkiomis basomis kojomis šlepsėdavo į virtuvę ir vėl valgydavo, valgydavo, valgydavo, su kiekvienu kąšniu darydamasi vis nelaimingesnė, vis atgrasesnė pati sau“ (Ivanauskaitė, 2009: 24). Elvyros savinaikos būdų spektras išsiplečia, atradus narkotikus: „Tai buvo garantuota lėtinė savižudybė“ (Ivanauskaitė, 2009: 26). Sąmoningai suprasdama didinamų dozių pasekmes, Elvyra vieną naktį gauna net jai „arklišką“ dozę ir pasiekia savo tikslą – išsivaduoja iš nepilnavertiškumo, kurį jai žadino santykiai su šeimos nariais, neapykantos ir nemeilės sau bei nepakeliamo narkotikų alkio, pavertusio Elvyrą savo kūno, didžiausio jos priešo, verge. Novelėje išryškinta sielos ir kūno priešprieša koduoja vidujybės ir išorės, savumo ir svetimybės neatitiktį, kurią galima sieti su novelės publikavimo laikotarpiu, žyminčiu

---

¹²⁷ Jūratė Baranova, *Jurga Ivanauskaitė: nuo siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 206-207

¹²⁸ Jurga Ivanauskaitė, *Kaip užsiauginti baimę*, Tyto alba: Vilnius, 2009, p. 25

paskutinius sovietmečio Lietuvoje metus, kada vidinės laisvės priešprieša priespaudai, tvyrant nepriklausomybės nuotaikoms, buvo jaučiama stipriausiai.

Laisvėjantis Atgimimo laikų kultūrinis gyvenimas, silpstanti cenzūra literatūros kūriniam, viešajame diskurse iškilusios anksčiau draustos temos sudarė sąlygas pasirodyti pirmajam Ivanauskaitės romanui „Mėnulio vaikai“ (1988), tapusiam savotišku lūžio laikotarpio liudijimui. Jo centre atsiduria naujos, sudėtingomis aplinkybėmis užaugusios kartos gyvenimas, pilnas susvetimėjimo, netikrumo, ne(pasi)tikėjimo, o kartu troškimo priklausyti kitokiai bendruomenei, reginčiai pasaulį plačiau negu leido „geležinė uždanga“. Ilona Gražytė-Maziliauskienė autorės aprašytą kartą įvardijo kaip „neprijaukintos generacijos vaikus“¹²⁹. Romano personažai, pasak Baranovos, tapo „tam tikros paskutinių sovietmečio metų jaunimo grupės apibendrintu simboliu“¹³⁰. Vaizduojamas vis gilesnės sistemos krizės laikas, skatinantis jaunimo grupės burtis į alternatyvias bendruomenes, o patiriamą tuštumą užpildyti narkotikais, alkoholiu, kultūra, savišvieta, meilės paieškomis ir eksperimentais su mirtimi. Anot Baranovos, „jeigu Jurgos veikėjai „Pakalnučių metuose“ tiesiog išdaigauja, tai romane „Mėnulio vaikai“ viskas klostosi jau daug rimčiau“¹³¹. Pagrindinė romano veikėja Anita nusižudo, tačiau apie tai skaitytojas sužino tik antrojoje kūrinio dalyje, kai jos mylėtas Gediminas sulaukia žinutės: „Ar žinai, kad Anita iššoko iš devinto aukšto? Per savo gimtadienį! Tiesiog svečiams ant galvų. Šakės! Ir – sėkmingai. Vakar palaidojom“ (Ivanauskaitė, 2004, 137).

Tai, kad Anita ketina nusižudyti paaiškėja jau kūrinio pradžioje, visa pirmoji romano dalis palaipsniui atskleidžia jos pasirinkimo motyvus. Ivanauskaitė iš smulkių, bet reikšmingų detalių komponuoja Anitos psichologinį portretą: „ruduo mane erzino“, „būnu baisiai pavargusi ir norisi miego“, „praeitis išnyko, dabarties vietoje žiojėjo tuštuma“, „vėjas, nuobodulys, neviltis“ (Ivanauskaitė, 2004, 5). Veikėja prisipažįsta „nusprendusi daugiau nebegyventi“ ir atskleidžia, kad savižudybės kaip vienintelės išeities nuojauta jos sieloje įsiplieskė ir stiprėjo jau nuo ankstyvos paauglystės. Anita – dar viena viduje suskilusi tipiška ankstyvosios Ivanauskaitės veikėja, nesuvokianti savo asmenybės kaip jausmų, minčių ir kūno pojūčių visumos, nesugebanti apibrėžti savojo „aš“ tapatumo. Beprasmybė – vienas iš jos sprendimą nusižudyti motyvuojančių

---

¹²⁹ Gražytė-Maziliauskienė, Ilona, *Idėjų inventorius: literatūros kritika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 157

¹³⁰ Jūratė Baranova, *Jurga Ivanauskaitė: nuo siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 236

¹³¹ *Ibid.*, p. 461

veiksnių. Romano pradžioje veikėja teigia neprisimenanti, kada pirmą kartą pagalvojo apie savižudybę, ir prisipažįsta, kad tai pirmoji mintis jos galvoje prabudus. Ji jaučia, kad ją nuo pasaulio skiria stiklo siena – aliuzija į Sylvios Plath romaną „Stiklo gaubtas“ – apsunkinanti kasdienės situacijas, sugebėjimą reaguoti į aplinką, ir pripildanti jos gyvenimą tuštumos. Tačiau Anitą savižudybės link pastūmėja ne tik stiprėjantys vienatvės ir prasmės stokos jausmai. Laikmečio dvasia pulsuojančio romano herojė ieško alternatyvos, prieglobsčio, supratimo, todėl ji tapatinasi su mėgstamais Vakarų muzikantais, nonkonformizmo simboliais: jie ne tik kuria, bet ir gyvena taip, lyg jų gyvenimas būtų savitas meno kūrinys.

Savižudybė turi Anitos paskutiniu kūrinium. Veikėja ją planuoja itin kruopščiai tarsi pasirodymą scenoje, turintį ją įprasminti jos gyvenimą, įtvirtinti, kaip ją prisimins bičiuliai ir pažįstami. Momento, kai kiti sužinos apie jos savižudybę, įsivaizdavimas, fantazija apie aplinkinių reakcijas, pokalbius atskleidžia polinkį romantizuoti savižudybę, jos aktą suprantant kaip herojišką veiksma. Fizinis susinaikinimas Anitai tampa ne tik būdu nutraukti užsitęsusią beprasmybę, bet ir mesti iššūkį, išreikšti poziciją, veikti aplinkinių nuostatas ir emocijas, kitaip tariant, režisuoti savižudybę kaip meninį ir egzistencinį aktą. Taip pagrindinė veikėja siekia atkreipti į save dėmesį, tapti matoma: „Aš visuomet jaučiuosi tarsi aktorius ir žiūrovas viename asmeny“ (Ivanauskaitė, 2004: 63). Jos santykis su būsima mirtimi kaip fantazija liudija, kad Anita suicidinėmis mintimis žaidžia, tačiau iki galo nesuvokia savo apsisprendimo reikšmės. Jos planą nusižudyti paveikia svečiuose išgirsta netikėta žinia apie Gedimino, žmogaus, apie kurį herojė nebuvo girdėjusi, dingimą ir galimą mirtį. Vos iš kelių nuotraukų Anita pajunta įsimylėjusi asmenį, jo idėją, kuris tą vakarą tapo visų bičiulių dėmesio objektu.

Romane mirties troškimo ženklai pinasi su Ivanauskaitės kūrybai būdinga gaivališkos, prie dvasinės ir fizinės kančios vedančios meilės tema. Savižudybės planus keičia stiprus jausmas: „Dabar aš troškau tik vieno – gyvent! Mylėt, mylėt, mylėt Tave!“ (Ivanauskaitė, 2004: 14). Jasevičienė atkreipia dėmesį, kad Ivanauskaitės kūrybai artimi tikros meilės siekiantys, bet jos negalintys patirti veikėjai, kurie nuolat blaškosi tarp eroso ir tanato jėgų. Tokių žmonių tarpusavio santykiuose įprastai trūksta harmonijos, juos lydi įtampa: jai pasiekus kritinę ribą, personažams tenka rinktis, ar prisitaikyti prie vartotojiškos visuomenės diktuojamų elgesio taisyklių, ar iš jos pasitraukti¹³². Įsimylėjusią Anitą apėmusi karštligiška aistra gyventi iš pradžių

¹³² Angelė Jasivičienė, *Krizės asmenybės atspindžiai Jurgos Ivanauskaitės romanuose „Ragana ir lietus“ ir „Placebas“*: magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2009, p. 10

atrodo kaip priešprieša mirties vilionėms, tačiau romano siužetas atskleidžia, kad meilė yra tik kitas savinaikos būdas. Tai patvirtina ir epizodinio veikėjo Povilo Aršausko žodžiai Anitai: „Yra du keliai: į meilę, arba į savižudybę. Tas, kurį pasirinkai tu, – į savižudybę.“ (Ivanauskaitė, 2004: 47).

„Mėnulio vaikuose“, kaip ir ankstesnėse novelėse, Ivanauskaitė itin detalai, beveik patyrimišškai apibūdina savižudiškos sąmonės būklę: „Jaučiausi it pasodinta kameroje su ultragarsu, raudonai dažytom sienom, vienodu ritmu ant galvos varvant vandens lašams ir šmirinėjant žiurkėms“. Autorė taip pat vaizdingai vardija galimus savižudybės būdus: „Greičiau grįžti namo ir, įlindus į karštą vonią, čirkštelėti tas prakeiktas venas“, „prisigėrus šimteriopą migdomųjų dozę, gulti į lovą ir amžiams užmigti rėkiant negailestingiems „Sex Pistols“, „pulti po pirmu pasitaikiusiu sunkvežimiu“ (Ivanauskaitė, 2004: 115). Šiems vaizdiniais netrūksta patoso, baigiamojo spektaklio akto bruožų, kartu juos lydi desperatiškas dėmesio troškimas. Vis dėlto Ivanauskaitė neaprašo Anitos savižudybės tiesiogiai, apie ją sužinoma per kitų žmonių pasakojimus. Galima suprasti, kad veikėja įvykdė ilgai kurtą planą ir per savo gimtadienį išsoko pro langą kone svečiams ant galvų. Tačiau stipriai pamilto Gedimino reakcija atskleidžia, jog Anitos mirtis nepasiekė savo tikslo – jam, tikėtina, ir kitiems merginos savižudybė pasimiršta po kelių dienų. Antrosios romano dalies, Gedimino istorijos, atomazga pateikiama kaip priešingas polius į savidestrukciją linkusios Anitos gyvenimo finalui. Paskutinę romano sceną būtų galima sieti su pirmąja, gaubiamą gamtos vaizdinių (jonvabaliai, mėnesiena, rūke prunkščiantys arkliai, saulėlydžiai, šiltos liūtys), kurie Anitai aštrino melancholiją, beprasmybės jausmą, tačiau Gediminas, priešingai, romano pabaigoje susilieja su gamtos ritmais ir supranta mylintis gyvenimą bei visa, kas gyva. Pirmojo Ivanauskaitės romano veikėja, Anitos ir Gedimino asmenybių priešingybės įkūnija nepertraukiamą eroso ir tanato jėgų kovą žmoguje, kurią plačiai yra aptaręs Freudas. Carlas Gustavas Jungas nurodo, kad gyvenimo „pakilimas ir kulminacija yra tik pakopos ir priemonės pasiekti tikslą, būtent mirtį“¹³³.

Gyvenimo ir mirties, meilės ir susinaikinimo dichotomija dar išplėtojama antrajame Ivanauskaitės romane „Pragaro sodai“ (1992). Veiksmas vyksta 1989-1990 metais, prasidėjęs Sąjūdis verčia koreguoti herojų santykius su savimi, savo artimaisiais, su istorija ir laiku. Romano centre yra Domantas – lūžio epochos personažas, nerandantis savo vietos senojoje

---

¹³³ Carlas Gustavas Jungas, *Psichoanalizė ir filosofija*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 180

sistemoje ir nepritampantis naujojoje: „Buvimas toj absurdiškoj miniažmogių visuomenėje, toj beprasmėj laiko slinkty kėlė vien šleikštulį. Gyvenimas prarado prasmę, ir tada vertybe tapo mirtis“ (Ivanauskaitė, 1992: 210). Nepaisant to, jis aktyviai dalyvauja visuomeniniame gyvenime, yra matomas, atpažįstamas, tačiau Domanto viduje verda gėrio ir blogio kova. Baranova Domanto pasirinkimą nusižudyti interpretavo kaip bandymą gelbėti pasaulį nuo blogio sėklos¹³⁴. Veikėjas nesugeba džiaugtis kasdienybėje, jis pasinėręs į savo psichologinį „aš“, kurį užčiuopia per kančią, todėl gyvena nuolat provokuodamas mirtį, kurdamas jos vaizdinius, prisijaukindamas. Herojus jaučiasi esąs apsėstas šėtono, atpažįsta savyje Antikristą: „Kiekvienas, net mažiausias daiktas, koks nors raudonas vaiko kastuvėlis ar ryškiai žali klipsai besijuokiančios mergaitės ausyse, jam atrodė potencialūs blogio skleidėjai. Bet viso šito blogumo epicentras buvo jis pats, ir šį blogį reikėjo sunaikinti – kaip ir dera – ugnimi“ (Ivanauskaitė, 1992: 84).

Romano pabaigoje įvykdomos pagrindinio veikėjo savižudybės negalima vertinti vienareikšmiškai. Domantas pasirenka nusižudyti susidegindamas. Tokį sprendimą būtų galima lyginti su budistų vienuolių protestais Vietnamo karo metu ar 1972 m. įvykdyta Romo Kalantos savižudybe, kuris prieš mirtį paliko raštelį, jog „dėl jo mirties kalta tik santvarka“. Su tikrove negalintis susitaikyti Domantas maištauja, tačiau jam nerūpi politinės realijos, jis ironizuoja patriotizmą. Prieš savižudybę paliktame raštelyje veikėjas pažymi: „Auka Lietuvai“, nors rašydamas pasišaipo: „kuriems galams Lietuvai reikia tokios aukos...“ (Ivanauskaitė, 1992: 238). Jam kyla mintis tekstą raštelyje pakeisti citata iš Biblijos: „...ir turi numirti paskutinis vergas... Aš vienas mirštu už visus likusius...“ (Ivanauskaitė, 1992: 244). Domanto maištą, nukreiptą ne į išorę, bet prieš save patį, būtų galima sugretinti su Camus minėtu nesugebėjimu priimti absurdo: „Pasidarygėjimas yra paskutinė mašinalaus gyvenimo apraiška, bet sykiu ir akstinas išjudėti sąmonei“¹³⁵.

Verta atkreipti dėmesį, kad, skirtingai nei kituose ankstyvojo laikotarpio Ivanauskaitės kūrinuose, Domanto savižudybė įkūnija chrestomatinius suicidinės būklės požymius: jis skuba užbaigti pradėtus darbus, patiria stiprią psichologinę įtampą, jo mintys padrikos, todėl abejoja, ar neišėjo iš proto. Ivanauskaitė kuria personažą ryškindama emocinius motyvus, kurie, pasak psichologų vertinimų, pastūmėja žmogų į savižudybę: Domantas jaučiasi vienišas, atstumtas,

---

¹³⁴ Jūratė Baranova, *Jurga Ivanauskaitė: nuo siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 249

¹³⁵ Albert Camus, *op. Cit.*, p. 19

tikras blogio įsikūnijimas, negalintis mylėti ir aplink jį esančių žmonių padaryti laimingais. Jis patiria sunkią krizę (sėdėdamas automobilyje Domantas verkia, dreba). Tačiau jis yra kūrėjas, muzikantas, įpratęs iš visko daryti šou, todėl tylios savižudybės nesirenka ir planuoja ją kaip teatrališką aktą Katedros aikštėje, paskutinį savo kūrinį, kurį pamatyti kviečia ir žiūrovus: „Domantas nenorėjo mirti lyg ir netyčia – per giliai įsipjovęs besiskusdamas, išgėręs per daug migdomųjų, naktį nuriedėjęs savo „mercedesu“ nuo statau skardžio arba būti rastas ant šaltų garažo grindų, negyvai apsinuodijęs dujomis“ (Ivanauskaitė, 1992: 234). Kenčiančio kūrėjo paradigma šį Ivanauskaitės veikėją suartina su Tomo Arūno Rudoko romano „Autodafė“ personažu Mantu Neimantu. Kubilius pažymi, kad romantizmo laikotarpiu iškilusiam kenčiančio genijaus vaizdiniui, romantiniam herojui būdingas nepasitenkinimas tuo, kas yra, kankinantis ilgesys kažko aukštesnio ir tobulesnio, veržimasis prieš srovę nežinoma kryptimi: „Jis neklausinėja apie tai, kas yra, bet sopulingai svarsto, kas gali būti. Ne tikrovė, o galimybė yra romantinės mąstysenos centras“¹³⁶.

Domanto tragedija romane įgyja komiškų elementų: dėl lietaus veikėjui nepavyksta nusizudyti Vilniaus pagrindinėje aikštėje, stebint žiūrovams – apsipylus benzinu, sušlampa jo degtukai. Suplanuotą „pasirodymą“ jam tenka atšaukti ir Domanto savižudybė tampa anonimine, veikėjas ją įvykdo vienas savo mėgstamoje vietoje miške, automobilyje aptikęs užmirštą žiebtuvėlį – be žiūrovų ir aplodismentų. Šio personažo savižudybė turi ryškių fatalizmo bruožų. Tokį kelią pasirenka asmenys, manantys, jog nebet kontroliuoja savo gyvenimo, tad jų sąmonėje savižudybė gali tapti vieninteliu būdu prarastai kontrolei atgauti¹³⁷. Tačiau kūrinio veiksmas kaip „dviejų epochų sandūros romano“¹³⁸ ir veikėjo svarstymai liudija, kad egoizmas bei visuotinė anomija yra esminiai jo sprendimo motyvai. Domanto psichologinis portretas, jo prieštarumas įkūnija ne tik virsmo laikotarpio asmenybės mentalinę būklę, bet ir tampa vertybinės transformacijos kryžkelėje atsidūrusios visuomenės alegorija.

Žymiausias Ivanauskaitės romanas „Ragana ir lietus“ (1993) laikomas ir kontraversiškesniu, dėl erotinio turinio ažiotažą to meto visuomenėje sukėlusiu, autorės kūriniu. Maištininkės etiketę rašytojai pelnęs pasakojimas provokuoja religinio tikėjimo ir seksualumo

---

¹³⁶ Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 9

¹³⁷ Steven Stack, „Durkheim's Theory of Fatalistic Suicide: A Cross-National Approach“, in: *The Journal of Social Psychology*, May, 1979, p. 162

¹³⁸ Jūratė Baranova, *Jurga Ivanauskaitė: nuo siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 243

temų jungtimis, ypač išryškina moters tapatybės refleksiją. Romano siužetas plėtojamas keliose laiko plotmėse ir apima trijų moterų likimus. Juos visus vienija fatališka meilė: Marijos Magdalietės – Jėzui, Viduramžiais gyvenusios Marijos Viktorijos – atsiskyrėliui Povilui Paukštiečiui ir XX a. pabaigoje gyvenančios Viktorijos (Vikos) meilė kunigui Pauliui. Per šimtmečius nutolusiais laikotarpiais kartojasi tos pačios moters ir vyro santykių bei metafizinio ilgesio dilemos, archetipinės situacijos. Trys tragiškos meilės istorijos tik patvirtina Ivanauskaitės kūrybai būdingą meilės kaip kuriančios ir naikinančios galios dichotomiją: „Personažės suvokia, kad ištiktos lemtingo meilės jausmo susidūrė su neįmenama paslaptimi. Tačiau tas suvokimas nemažina kančios, jų esybės trokšta susiliejiimo“¹³⁹.

Nors visoms romano veikėjoms būdingi savinaikos motyvai, šiam darbui aktualiausia Vikos linija, kuri pasibaigia mylimojo nužudymu ir veikėjos savižudybe. Romane eroso ir tanato artumą Viktorija patiria dar prieš pradėdama psichoterapijos kursą, paskutinę naktį su Pauliumi, kai sunkų kunigo kūną ji prilygina antkapiui, o pagauta aistros jaučiasi tarsi: „[...] skęsdama jame, mirdama jame: „...aš mirštu mirštu mirštu mirštu! – šaukė, o paskui, visa išpilta prakaito, klausydama rimstančio lietaus, stebėjosi, kad iš tikrųjų nenumirė“ (Ivanauskaitė, 2002: 19). Tolesni veikėjos poelgiai, laipsniška savinaika, depresija pamažu veda ją į kulminacinį veiksmą. Virginija Cibaruskė Viką apibūdina kaip „moterį, nebeištverusią savo pačios obsesyvaus patriarchalinių normų generuojamo geismo ir nusprendusią išsilaisvinti. Sunaikindama kunigą Paulių, ji sunaikina simbolinę ją pavergusios galios figūrą“¹⁴⁰. Iš pradžių herojė savižudybę pasitelkia kaip grasinimą, norėdama priversti kunigą Paulių nenutraukti su ja meilės ryšių. Jis tai suvokia kaip kerštą, tačiau Viktorijai tai atrodo būdas pasitraukti iš tikrovės, kur ji jaučiasi išduota ir nereikalinga. Meilė – pagrindinis Ivanauskaitės veikėjos tikslas, ji per šį jausmą apibrėžia save, jam neišsipildžius patiria gilų vidinį skausmą ir beprasmybę. Anot Baranovos, tas „savižudos sindromas kyla ne „iš galvos“, ne iš metafizinio nerimo ar kūrybinės bejėgystės. Jis liudija pirmapradžio moters siekio savo gyvenimą teisinti meilės absoliutumu neįmanomybę“¹⁴¹.

Atviri Vikos pokalbiai su psichoterapeute suteikia skaitytojui galimybę sekti pagrindinės veikėjos motyvaciją, vedančią savižudybės link. Pirmojo apsilankymo pas metu ji apibūdina

---

¹³⁹ *Ibid*, p. 262

¹⁴⁰ Virginija Cibaruskė, „Ragana ir lietus“, arba Ko geidė J. Ivanauskaitės moterys“, in *Literatūra ir menas*, 2002, Nr. 13. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/literatura/virginija-cibaruske-ragana-ir-lietus-arba-ko-geide-j-ivanauskaites-moterys> (žiūrėta 2024 m. gegužės 12 d.)

¹⁴¹ Jūratė Baranova, *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 323

savo psichologinę būseną: „Tai žeidžia mano kūną, mano sielą, mano protą. Tai naikina mano dienas ir mano naktis. Tai griaua mano gyvenimą. Aš kartais tiesiog bijau išprotėti. Arba – nusizudyti...“ (Ivanauskaitė, 2002: 10). Vikos išpažintys atskleidžia, kad gedėdama meilės ji ne tik nusiskuta plaukus, bet ir grimzta į tai, ką Gailienė įvardijo kaip „lėtinę savižudybę“ – renkasi alkoholį, rūkymą, vartoja migdomuosius. Viktorija taip pat pasineria į atsitiktines pažintis su vyrais, tačiau šiose kūniškose veikėjos patirtyse nėra nieko erotiško. Ivanauskaitė sekso scenas vaizduoja kaip vieną iš Vikos savidestrukcijos būdų, išliejant į save, Paulių, vyrų giminę ir priešišką pasaulį nukreiptą pyktį. Atrodytų, kad kiekviena nauja pažintimi Viktorija bando užpildyti dėl išsiskyrimo atsivėrusią tuštumą, tačiau tik dar labiau ją didina, jaučia dar galingesnę vienatvę, skausmą, kurie gilėja tol, kol paskutiniame skyriuje pasiekia kulminaciją.

„Aš pamaniau, kad, jeigu įėjus į negyvenamą namą, nusizudyčiau, mano kūno niekas nerastų kokį pusmetį. Dingčiau be žinios, ir tiek“ (Ivanauskaitė, 2002: 104), – svarsto veikėja. Kartu romano fabula sugestijuoja, kad ji trokšta būti išgelbėta. Jai būtinas ypatingas mylimojo dėmesys, nuolatinė globa: „Troškau, kad jis mane saugotų ir globotų. <...> Geidžiau būti jo mažytė nelaiminga mergaitė, amžinai reikalinga pagalbos ir paguodos. <...> Jaučiausi baimės pagauta, tik jo rankose buvo mano likimas, jis tapo man uola ir tvirtovė, tik jis tegalėjo išgelbėti mane ir nuo pavojų paslėpti. Žiūrėjau į jį, skendau jame, tirpau ir nykau jame...“ (Ivanauskaitė, 2002: 69). Prieglobsčio Vika ieško skaitomų knygų autorių tekstuose, psichoterapeutės konsultacijose, bet labiausiai jį įkūnija kunigas Paulius, kurį iki jų pažinties pradžios Viktorijos vyras vadino „Tėvu Pauliumi“. Jis veikėjai tampa globėjiškumo simboliu, atstojančiu tėvo figūrą, kurio Vika neteko būdama ketverių, ir išpildančiu šventybės siekį, būdingą ir vėlesnei autorės kūrybai. Pati Viktorija šį jausmą įvardija kaip „Prarastojo Rojaus ilgesį“: „Net būdama su juo, net didžiausio mudviejų artumo minutėmis aš nesijausdavau visiškai laiminga. Priešingai – mane verte perverdavo skausmas, o kartais net ašaromis paplūsdavau, nes į Prarastąjį Rojų nebesugrįžtama...“ (Ivanauskaitė, 2002: 101). Jo nereikėtų tiesiogiai suprasti tik kaip Dievo ilgesio – tai prasmės, būdo realizuotis tikrovėje, sielos ramybės ir palaimos paieškos. Šis metafizinis ilgesys kelia egzistencinį netikrumą ne tik Vikai, bet ir kitoms dviems romano veikėjoms, tad pasiaukojančios meilės kaip gyvenimo esmės leitmotyvas tampa jų išsigelbėjimu.

Ankstyvojo laikotarpio kūriniams būdinga maniera Ivanauskaitė itin detalai ir vaizdingai perteikia Viktoriją užplūdusias suicidines mintis: „Visada įsivaizdavau tik vieną vienintelį savižudybės būdą: persipjaut venas. Visų kitų bijodavau. Bet ir tam vieninteliam reikia daug

laiko, visada yra pavojus, kad tave kas nors ims ir užtiks nusikaltimo vietoje. Nugabens į ligoninę, reanimuos, susiūs, pripumpuos neuroleptikų ir taip toliau. Puikiai įsivaizduodavau šiurpius kraujo klanus, po kuriuos tam kažkam reikės maklinėti“ (Ivanauskaitė, 2002: 104). Autorė ne tik fetišizuoja savižudybę kaip reiškinių, bet ir, galbūt siekdama provokuoti, pateikia detalų aprašymą, kaip tinkamai persipjauti venas: „Pirmiausia reikia užveržti ranką kiek aukščiau alkūnės ir pramankštinti – kaip prieš injekciją. Pagniaužyt kumštį kokį dešimt ar dvidešimt kartų, kad venos išsoktų, tuomet atleisti raištį ir gyslas keliose vietose perpjauti, perkirpti ar net perkąsti. Aš buvau pasirengusi tai padaryti...“ (Ivanauskaitė, 2002: 104).

„Raganoje ir lietuje“ Ivanauskaitė tęsia ankstesnę pasirinkimo tarp meilės ir mirties (savižudybės) dilemą, tačiau dabar tarp šių dviejų polių dedamas lygybės ženklas. Baranova pažymi, kad „mylinti moteris tampa kraštutinai egocentriška – potencialia žudike“¹⁴². Viktorija sąmoningai nukreipia automobilį, kuriame sėdi ji ir mylimasis Paulius, nuo kelio žemyn stačiu šlaitu. Ji renkasi absoliutų susinaikinimą: atima gyvybę sau ir tam, kuris neatsako į jos jausmus, nors ir gali – neišlaisvina jos iš nepakeliamos psichologinės aklavietės. Romane žūsta ne tik Paulius: Marijos Magdaliotės meilę vainikuoja Jėzaus nukryžiuavimas ir prisikėlimas, po kurio moteris „išeina į dykumą“ (Ivanauskaitė, 2002: 326), Marija Viktorija prieš savo sudeginimą už raganavimą sulaukia kaltinimų „sudarius sandėrį su velniu“ ir „per burtus ir kerėjimus numarinus vieną ar keletą žmonių“. Ji sužino, kad tą dieną, kai buvo išvežta iš vienuolyno, jos meilės objektas vienuolis Paulius Paukštietis pasikorė kartu su moterimi, vardu Upė: „Jų kūnai kabėjo ant vienos to paties medžio šakos. Kiekvieną, kas tik norėdavo juos nukabinti, užpuldavo paklaikę paukščiai. Papūgos.“ (Ivanauskaitė, 2002: 303). Romane išryškėja fatalizmo motyvas: mirtis tam tikra prasme leidžia visoms trimis romano veikėjoms amžiams susiliesti su savo meilės objektais. Anot Cibarauskės, „Moters negalėjimas pačiai savęs įgalinti, priklausomybė nuo vyrų, kankinantis geismas įgyja naikinančią galią. Moterys sąmoningai – fantazijose, sapnuose – trokšta sunaikinti tuos, kuriems yra pavaldžios, nuo kurių priklauso, kurių geidžia ir bijo“¹⁴³.

Viktorija ir Paulius žūva užsidegusio automobilio liepsnose. Ugnyje taip pat miršta Marija Viktorija. Kita vertus, liepsnos simbolika, kuri dažnai kartojasi Ivanauskaitės kūryboje, turi ir

---

¹⁴² *Ibid.*, p. 266

¹⁴³ Virginija Cibarauskė, *op.cit.*, Prieiga internetu:

<https://literaturairmenas.lt/literatura/virginija-cibarauske-ragana-ir-lietus-arba-ko-geide-j-ivanauskaites-moterys>
(žiūrėta 2024 m. gegužės 12 d.)

apsivalymo bei atsinaujinimo reikšmę¹⁴⁴. Ugnis tampa į savidestrukciją linkusių veikėjų nuopuolį apvalanti aukštesnė galia. Šiame romane suicidalės Viktorijos elgesio tendencijos bei motyvacija išskleidžiamos labai išsamiai, savižudybę veikėja renkasi sąmoningai, ne tik fantazuodama, bet ir naudodamasi ja kaip priemone – kartais siekdama paguodos, o kartais – manipuliudama kitais. Tačiau galiausiai ji tampa tam tikru Vikos autentikos atgavimo manifestu.

Vėlesnioji kūryba: būties triumfas

Pirmą kartą Tibete Ivanauskaitė lankosi jau parašiusi „Agnijos magiją“ (1995), tačiau dar prieš romano išleidimą ji vieši Dharamsaloje, Indijoje, kur tremtyje gyvena Tibeto dvasinis vadovas Dalai Lama XIV. Kūrinyje išskyla tibetiniam laikotarpiui būdingas kelionės motyvas, prasmės paieškos Rytų filosofijoje. Nors Baranova šį kūrinį išskiria kaip paskutinį autorės ikitibetinį romaną, galima teigti, kad jis veikia žymi Ivanauskaitės ankstyvojo, postmoderniosios lietuvių literatūros proveržiu laikyto, etapo pabaigą ir perėjimą į vėlesnės, brandesnės kūrybos erdvę. Eglė Mikulskaitė, atsispirdama nuo „Agnijos magijos“ paantraštės („tik ne intelektualams“) pažymi, kad per šį kūrinį „turbūt galima kalbėti apie autorės radikalią ieškojimų pradžią, kai norėdama perkurti savo tapatumą, ji pirmiausia siekia griežtai atsiriboti nuo ankstesniojo gyvenimo įpročių“¹⁴⁵.

Romanas svarbus kaip slenkstis ieškant išeities iš destruktivių situacijų, į kurias įprastai atvesdavo autorės kuriami siužetai. Pagrindinei veikėjai Agnijai rūpi kone mistinis susilieėjimas su pasauliu, ji kaip ir kitų romanų herojės tampa pasmerktos meilės vienuoliui vergė: „Pasaulis nebebuvo ir daugiau niekada nebebus man tuščias. Jame yra Situ. Mes dviese. Alchemija...“ (Ivanauskaitė, 2006: 344). Tačiau kitaip nei ankstesniuose tekstuose „Agnijos magijoje“ neįvyksta visuose Ivanauskaitės romanuose bręstanti tragedija ar katastrofa: heroję išgelbsti ne meilė ar erotika, bet jos susitaikymas su pasauliu, pasinėrimas į jo kuriamą intrigą ir paslaptį.

Aprašomas naikinančios ir apvalančios ugnies ritualas, kuriame dalyvauja Agnija, pakeičia senąją veikėjos tapatybę: vietoje susinaikinimo ji atranda prasmę. Išsivadavimas iš ego reikmių pagal rytietišką tradiciją padeda Agnijai patirti transformaciją ir perkurti save. Ji ima kitaip

¹⁴⁴ „Simbolinių reikšmių žodyne“ (2006) teigiama, kad ugnis „daugelyje tautų yra šventa, apvalanti ir atnaujinanti jėga, kurioje slypi visos augalų, gyvūnų bei pačios visatos gyvybės jėgos. Tai namų simbolis, griauananti ir atskleidžianti tiesą dvasinė jėga ir auka, sieta su saule, šviesa, krauju, širdimi. Biblijoje naikinamoji ugnies jėga asocijuojasi su apsivalymu ir atsinaujinimu.“ (Lapinskienė, 2006, p. 161-162).

¹⁴⁵ Eglė Mikulskaitė, „Sapnais gyva Jurgos Ivanauskaitės proza“, in *Literatūra ir menas*, 2024 Nr. 4 Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/literatura/egle-mikulskaitė-sapnais-gyva-jurgos-ivanauskaitės-proza> (žiūrėta 2024 m. gegužės 15 d.)

išgyventi tuštumą, kas atveria naują pasaulio vaizdą: „O paskui ir vėl mane užgriuvo pasaulis, kurią aš troškau justį nesuskaičiuojamais savo kūno ir dvasios čiuptuvais, aprėpti, patirti, sugerti iki pačių sielos gelmių, ištirpti, užkerėta jo grožio, akimirka, kuri tęsis amžius. Viskas buvo viena, vieninga ir vientisa. Be pradžios ir be pabaigos.“ (Ivanauskaitė, 2006: 368).

Verta atkreipti dėmesį, kad romano siužetas prasideda nuo to, kad moteris, prisistačiusi kaip Agnija, po susitikimo ant Žaliojo tilto perduoda pasakotojai, kuri pirmuosiuose puslapiuose kreipiasi į skaitytoją kaip rašytoja, devynis storus sąsiuvinis, dienoraščius, ir paslaptiškai dingsta. Toks fabulos posūkis primena Gavelio romano „Vilniaus džiazas“ herojaus Tomo Kelerto susiliejimą su Vilniumi – tai į budistinį nušvitimą panaši patirtis. Pagrindinės veikėjos dingimas taip pat gali būti laikomas transformacijos išeiğa, su kuria prasideda kitas skaitytojui nežinomas, bet numanomas etapas. Nors suponuojama, kad išgyvenimus patyrė ir juos užrašė skirtingos moterys, pasakotoja apie Agniją kalba save-kitą, ankstesniąją „aš“, tam tikrais momentais jos net susilieja į vieną, todėl kyla klausimas – gal pasakotoja ir yra pati naujoji Agnija?

Susinaikinimo temą Ivanauskaitės kūryboje apžvelgusi Baranova teigia, kad „savižudybės problema šmėkščioja ikitibetinio Ivanauskaitės periodo kūriniuose. Tibetinio ir potibetinio laikotarpio tekstuose ji išnyksta“¹⁴⁶. Po dešimtmečio pasirodęs romanas „Miegančių drugelių tvirtovė“ (2005) svarbus kaip gyvenimą teigiančių Ivanauskaitės kūrinių tąsa. Pagrindinė veikėja Monika artima fatališkai personažei Vikai („Ragana ir lietus“): paauglystėje ji skutamuuju peiliuku susipjausto abiejų rankų riešus ir pasako mamai, kad gyvenimo daugiau išverti nebegali. Tačiau savinaikos troškimas daugiau negrįžta į Monikos sąmonę. Veikėja išlaiko distanciją su vadinamuoju „TAI“. Romane ji nėra vaizduojama kaip depresijos kankinama asmenybė ar erotinės meilės vergė. Neįprastai Ivanauskaitės kūrybai ji – laisvas ir autonomiškas žmogus. „Miegančių drugelių tvirtovėje“ grynioju pavidalu iškyla Monikos įsisamoninta ir apmąstyta egzistencinė tuštuma, mirties išgąstis, pasaulio pabaigos ženklų baimė. Monikai būdingas sekinantis beprasmybės jausmas, tačiau jos santykis kitoks – gynybinis: „Pasijutau, it pati to nežinodama ir nė kiek nenorėdama, būčiau atidavusi velniui sielą. Savo sielą. O jos netekusi, praradau bet kokius kasdienybės įpročius ir įgūdžius, todėl mane staiga užgriuvo klaidi beprasmybė. Tvojo su tokia jėga, kad net susiriečiau ir pritūpiau balkone it pulko priešų

---

¹⁴⁶ Jūratė Baranova, *Jurga Ivanauskaitė: nuo siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 463

apšaudomas vienišas kovotojas už paskutinės jam dar likusios barikados“ (Ivanauskaitė, 2005: 15).

Nors kenčia ir nuolat mąsto apie mirtį, veikėja nepaverčia savo kančios pasaulio griūties epicentru.. Mirties, kaip ontologinės galimybės, įsisąmoninimas lydi kasdienybėje. Camus teigimu, vienintelis prasmės šaltinis absurdo akivaizdoje yra mūsų pačių gebėjimas prieš jį atsilaikyti: „Gyventi – reiškia leisti gyvuoti absurdui“¹⁴⁷. Monikos flirtą su mirtimi papildo apokaliptiniai išorinio pasaulio įvykiai (cunamiai, stichijos, dvasingų žmonių mirtys), tačiau net ir tai nenukreipia herojės savižudybės keliu. Ji įsilieja į bendrą pasaulio netobulumo metafizinį peizažą, kurį be niekieno pagalbos yra pajėgi suvokti: Monika mąsto filosofiškai, geba reflektuoti save ir per tai atsiskleidžia jos stiprybė. Baranova pastebi, kad tikrasis romano veiksmas vyksta pagrindinės veikėjos sąmonė: „Tai ryškiausias pastarųjų metų romanas apie bandymą įsisąmoninti ne „kitų“, o būtent „savąją“ mirtį. Martino Heideggerio terminija kalbant, Monika gyvena remdamasi atvirumo „Leben zum Tode“ modusu. Mąstydamą apie neišvengiamai artėjančią mirtį, ji nebando atsarginiais išėjimais pabėgti ir nuo jos pasislėpti“¹⁴⁸.

Kita vertus, šiame romane suicido problema atsiskleidžia kitų veikėjų likimuose. Pirmiausia, po Monikos vyro vairuojamo automobilio ratais vos nežūsta savižudybę planavusi prostitutė Larisa. Tekste Ivanauskaitė ją įvardija kaip „išnarą“, „nelaimingąją“, „nelaimėlę“, „nevykėlę savižudę“¹⁴⁹ – tokie Monikos sakomi epitetai labiau įtvirtina neigiamą veikėjos požiūrį į savižudybę. Išgelbėta Larisa vėliau chalato diržu pasikaria ant radiatoriaus. Šis įvykis stipriai paveikia Moniką: ji imasi gelbėti buvusias prostitutas. Romano skyriuje „Mūšis už Eglę“ Ivanauskaitė aprašo vienos iš veikėjų bandymą nusižudyti ir jos gelbėjimą. Kitaip nei ankstesniuose romanuose, parasuicido atvejis pateikiamas netikėtai, be jokių jo link vedančių apmąstymų. Be to, „Miegančių drugelių tvirtovėje“ savižudybė netenka savo romantizmo, poetikos, išskirtinumo dimensijos. Bandymas nusižudyti vaizduojamas kaip sudėtinga, stresą kelianti buitinė situacija – iššūkis, su kuriuo reikia susidoroti. Monika, Kristina ir Gitana – savaip gyvenimo užgrūdintos moterys – bendromis pastangomis nuveja mirtį. Mirties išvaymas simbolizuoja menamos linijos peržengimą pačios Ivanauskaitės kūryboje ir sustiprina už išlikimą ir save kovojančias moteris bei gyvenimą, o ne mirtį teigiančią romano liniją. Savo ruožtu Kazlauskaitė išskiria vertybinę romano potekstę: „Stiprumas silpnume, kaip esminė romano

¹⁴⁷ Albert Camus, *Sizifo mitas*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 58

¹⁴⁸ Jūratė Baranova, *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 331

¹⁴⁹ Jurga Ivanauskaitė, *Miegančių drugelių tvirtovė*, Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 21-22

idėja, yra žmogiškai jautrios prigimties steigtis ir atskleidimas. Drugeliai čia virsta metafora; kaip Donelaitis prilygino žmogaus gyvenimą žolės būčiai, taip miegantys drugeliai šiame romane galėtų tapti ir atsinaujinimo, prisikėlimo simboliu¹⁵⁰

Paskutiniame, po mirties išleistame, Ivanauskaitės eseistikos rinkinyje „Viršvalandžiai“ (2007) savižudybės motyvai įdomūs tuo, kad jie yra autobiografiški. Tačiau apie susinaikinimą kalbama nebe perfekcionistės, epochų lūžį išgyvenančios, pasipriešinimo formų ieškančios maištininkės, o subrendusios, išminties įgijusios ir nepagydoma liga sergančios kūrėjos balsu: „Savižudybės pagunda. Išeiti laisva valia: liga manęs neįveikė.“ (Ivanauskaitė, 2007: 113). Savižudybė į „Viršvalandžių“ eilutes sugrįžta ne kaip literatūrinė intriga, o kaip kraštutinio sprendimo galimybė, kurią racionaliai apmąsto pasakotoja: „Mintys apie savižudybę: išsilaisvinimas ar dezertyravimas, laisvės triumfas ar absoliutus tikrojo žmogiškumo pralaimėjimas?“ (Ivanauskaitė, 2007: 134). Ivanauskaitė šį klausimą palieka atvirą. Nors pasakotoja prisileidžia mintis apie savižudybę, kontempliuodama ją kaip galinčią išvaduoti iš fizinės kančios, skausmo ir leidžiančią atgauti savo likimo kontrolę, ji pasirenka gyvenimą: „Tiek jėgų, minčių, laiko, himnų ir odžių skyrus savinaikai, pagaliau renkuosi gyvenimą“ (Ivanauskaitė, 2007: 143). Baranovos manymu, „gyvenimo teigimas Jurgos kūryboje nustelbia kančią keliančius negatyvius ženklus“¹⁵¹.

Mirties tema skleidžiasi per visą Ivanauskaitės kūrybą kaip viena iš labiausiai rašytoją dominusių egzistencijos problemų, tačiau tam tikrais laikotarpiais įgauna skirtingas formas. Ankstyvuosiuose autorės kūrinuose vaizduojami prie sistemos negalintys prisitaikyti ir kitokios tikrovės išsiilgę veikėjai dažnai renkasi savižudybę kaip pabėgimo būdą, galimą lygties sprendinį. Jiems būdinga savinaika nurodo į patiriamą kančią ir desperatiškas prasmės paieškas, dažnai nulemtas visuotinės iliustruojamo laikmečio anomijos. Detali Ivanauskaitės novelių ir romanų analizė atskleidžia jos kuriamų literatūrinių herojų patiriamą transformaciją: vėlesniuose romanuose jie nustoja maištauti, randa būdų prisitaikyti prie naujos realybės, perkuria save iš naujo ir susitaiko. Savižudiška veikėjų sąmonė įžeminama ir anapusbės vilionę pakeičia mirties baimė, o „atsarginio išėjimo iš ČIA“ duris užtrenkiamos įsisamoninus būties laikiškumą. Galiausiai, tanato jėgos nuslopsta ir jo vietą užima erosas.

---

¹⁵⁰ Giedrė Kazlauskaitė, „Puslapių drugeliai“, in *Šiaurės Atėnai*, 2006, Nr. 1, p. 9

¹⁵¹ Jūratė Baranova, *Jurga Ivanauskaitė: nuo siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014, p. 17

Ričardas Gavelis: per traumą į Apokalipsę

Kalbėdamas apie vieną ryškiausių atkurtos Nepriklausomybės intelektualų, prozininką, publicistą Ričardą Gavelį, profesorius Leonidas Donskis pastebėjo, kad per rašytojo asmenybę galima atsekti Lietuvos politinio sąmoningumo bei moralinio jautrumo trajektorijas¹⁵². Donskis Gavelį laikė su pagrindine politikos ir intelektualinės kultūros srove nesutikusių intelektualu-kitamanių, bene pirmuoju ryškiu kultūriniu provokatoriumi to laikotarpio visuomenėje. Gavelio literatūrinės provokacijos, kitamanystės aspektai ir *contra mundum* laikysena iš tiesų leidžia konstatuoti rašytoją buvus išskirtine figūra. Savo kūriniais jis ne tik bandė dekonstruoti totalitaristinį režimą bei nacionalinius mitus, bet ir susikūrė jį patį iki šiol gaubiančią legendą. Mačianskaitė vertina, kad Gavelis išsiskyrė iš kitų lyrinės-psichologinės literatūros kūrėjų: jis „piešė blogio pasaulio vaizdą, kartu ir neigdamas lietuviybės mitus, ir demaskuodamas *homo sovieticus* mentalitetą. Racionali Gavelio kūryba kontrastavo su jausmingu, net patetišku Dainuojančios revoliucijos tonu“¹⁵³.

Aštuntajame dešimtmetyje debiutavęs Gavelis buvo vienas pirmųjų, pakankamai drastiškai ir kritiškai sugebėjusių pažvelgti į gyvenamąjį XX a. pabaigos laikotarpį ir jo aktualijas. Ne vienas literatūrologas jo kūrybą įvardija kaip vieną ryškiausių postmodernizmo reiškinių lietuvių literatūroje. Rašytojo kūrybos bruožus ir pasaulėvoką ypač sukcentravo jo *opus magnum* – romanas „Vilniaus pokeris“ (1989). Jis oficialiai laikomas vienu garsiausių „rašymo į stalčių“ pavyzdžių lietuvių literatūroje. Viename interviu Gavelis patvirtina, jog iki romano „Vilniaus pokeris“ išleidimo „rašiau, ką norėjau, o spausdinau – ką leido. Nuo 1978 m. nieko nebeleido. Viskas, ką parašiau po 1978 m., nebuvo spausdinama. Nė viena eilutė. Viskas gulė į skrynią“. Čerškutės vertinimu, „Vilniaus pokeris“ buvo tikra literatūrinė bomba, į lietuvių literatūrą atnešusi galingą romano struktūrą, dar gyvavusios sovietinės sistemos skerspjūvį ir *homo sovieticus* bei *homo lithuanicus* charakteristikas¹⁵⁴. Kūrinys aktualus ne tik kaip naujoviško pasakojimo modelio pradžia, bet ir kaip sovietmečio atmosferos ir mentaliteto liudijimas: visi

---

¹⁵² Leonidas Donskis, „L. Donskis: R. Gavelis – kosmopolitiškas miestietis, parodęs talentus užgožiančių vidutinybių maištą“, kalbina Vladimiras Laučius, Delfi.lt, 2012 08 18, prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/ldonskis-rgavelis-kosmopolitiskas-miestietis-parodes-talentus-uzgozianciu-vidutinybiu-maista.d?id=59339247>

¹⁵³ Loreta Mačianskaitė, „Atgimimas“, in Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 88–89

¹⁵⁴ Jūratė Čerškutė, *Dekonstrucija Ričardo Gavelio prozoje: daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, 2014, p. 131

romano pasakotojai yra prašalaičiai, pasaulio pakraštyje įsikūrusios sovietų imperijos gyventojai, kurie ieško tiesos ir prasmės, bet galiausiai supranta, kad tokia pasaulyje jiems vietos nėra.

Almantas Samalavičius pažymi, kad autoriaus kūryboje išsakoma tiek kolonizuoto, tiek socialinio lūžio situaciją išgyvenančio postkolonijinio žmogaus patirtis, kurią Gavelis interpretuoja „pasitelkdamas kūniškus, erotinius bei seksualinės prievartos vaizdinius“¹⁵⁵. Jo nuomone, noras valdyti, įteigti ir įrodyti savo tariamą seksualinę viršenybę, išnaudojant kitą, buvo vieninteliai kolonizuotam asmeniui likę savęs patvirtinimo būdai¹⁵⁶. Dekonstrukcija – dar vienas būdas išlikti. Pagrindinė šio principo funkcija yra „demontuoti, išardyti tekste veikiančias metafizinio mąstymo ir rašymo struktūras, ne siekiant jas išmesti ar jų atsisakyti, bet perrašyti, įrašyti jas tekste kitu būdu“¹⁵⁷. Gaveliui dekonstrukcija tarnauja kaip įrankis, ideali forma sovietinės ideologijos veidmainiškumui, (istorinės) tiesos nebuvimui ir jos neįmanomumui demaskuoti.

Jūratė Čerškutė savo disertacijoje pastebi, kad šis principas atpažįstamas beveik kiekviename Gavelio tekste kaip esmiškai būdingas kūrėjui, „itin mėgusiam visaip perdėlioti kuriamą pasaulį ir jo struktūras – ir pagal realybės atspindžius, ir pagal nepažinčius Vilniaus sapno dėsnius ar labirintišką Vilniaus pokerio schemą, o kartais pagal klasikinio bliuzo, avangardinio džiazų kvadratą ar savinaikos schemą“¹⁵⁸. Anot Čerškutės, dar vienu būdu dekonstruoti autoriui tapo dar ankstyvajame kūrybos etape išplėtotas naujoviškas, lietuvių literatūroje netikėtas rašomono pasakojimo modelis, sukurtas japonų rašytojo Ryūnosuke Akutagawos, o vėliau išpopuliarintas kino režisieriaus Akiros Kurosawos. Tai – specifinis naratyvo kūrimo būdas, kurį sudaro skirtingos to paties įvykio versijos, neatskleidžiančios galutinės tiesos, tampantis labirintu, priešprieša klasikiniam, linijiniam pasakojimui.

Kitas reikšmingas Gavelio kūrybos principas – groteskas. Jis jungia kontrastingus emocinius ir vertybinius elementus, kad būtų galima sukurti ambivalentiškas ir daugiaprasmes ištarmes. Algis Kalėda pastebi, kad oficialiajai sovietinei literatūrai tai buvo nepriimtina meninės

---

¹⁵⁵ Almantas Samalavičius, „Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūno atradimas“, in *Bliuzas Ričardui Gaveliui: atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*, sudarė Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 250

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 265

¹⁵⁷ Gayatri Chakravorty Spivak, „Translator’s Preface“, in: Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Baltimore, Md.: The John Hopkins University Press, 1976, p. lxxv.

¹⁵⁸ Jūratė Čerškutė, *op. cit.*, p. 16

raiškos priemonė dėl joje užprogramuotų tam tikrų destruktivumo galių, taip pat dėl nevaržomos laisvės ir nenumatomų prasmių bei konotacijų¹⁵⁹. Intelektualaus Gavelio kūrybinio žaidimo centre regimas epochų sandūros, istorinių realiųjų išsekintas žmogus, stojantis į akistatą su savo traumine patirtimi, spauda, tapatybės praradimu, beprasmybe ir laviruojantis ant savinaikos ribos. Iš gausaus Gavelio literatūrinio palikimo šiam magistro darbui pasirinkti kūriniai, kuriuose vienu iš savęs ir pasaulio sunaikinimo būdų pasirenkama savižudybė.

Savižudybė kaip tremties trauma: apsakymas „Berankis“ (1987)

Laikotarpis, kai apsakymas „Berankis“ pasirodo pirmą kartą, yra lūžio periodo pradžia: „perestoikos“ metais tebegalioja cenzūra, taikomos represijos ir draudimai. Tačiau, kaip išskyrė Čerškutė, Gavelis buvo pirmasis rašytojas, žlungant Sovietų Sąjungai gebėjęs iškart atvirai ir kritiškai pažvelgti į gyvenamąjį laikmetį: „Jo kūryba negailestingai ir kruopščiai fiksavo bei nagrinėjo tai, kas tuo metu vyko. Apskritai Gavelio kūrybinė trajektorija ir likimas yra neatsiejami nuo politinių, socialinių ir kultūrinių Lietuvos pokyčių“¹⁶⁰.

Rinkinyje „Nubaustieji“ publikuotas Gavelio apsakymas – dramatiškas pasakojimas apie pagrindinį veikėją Vytautą Berankį, kadaise ištremtą į Sibirą, kur jis drauge su dar dvidešimt šešiais vyrais buvo paliktas kirtimvietėje ir priverstas išgyventi ekstremaliomis sąlygomis (didžiuliam šaltyje be maisto, pastogės, be jokių būtiniausių daiktų). Vyrai suvokė, kad norėdami ištrūkti, turi nusiųsti pasauliui žinią. Tačiau aplink siautėjo gūdi žiema, o jie turėjo tik nedidelį pačių suręstą plaustą. Kaip sufleruoja veikėjo pavardė, šiam tikslui nuspręsta drastiškai pasiaukoti: Vytautas nusikerta plaštaką ir prikala ją prie plausto. Tačiau iš prakeikto miško pavyko ištrūkti tik dviems tremtiniam: Vytautui ir jo bičiuliui Aleksiui. Kitaip tariant, Gavelis pateikia kraupią lietuvių, kalėjusių Sibiro lageryje, kuris apibūdinamas kaip „zona“, „kalėjimas“, lemties istoriją, implikuojančią kolektyvinę traumos patirtį.

Plaštakos netektis – fizinė ir psichinė trauma, paveikusi visą asmenybę. Verta atkreipti dėmesį, kad rankos netektį Vytautas prilygina svarbiausio dalyko – širdies – netekčiai: „Vytautui Berankiui rodėsi, jog iškankinta širdis plaka ten, už jo kūno ribų, prarastosios plaštakos vietoje. Rodės, nori atgauti ne tiek ranką, kiek prarastą širdį“ (Gavelis 1987: 173). Nors apsakyme labiausiai akcentuojama veikėjo patirta fizinė trauma, tačiau nuolat minima, kad vyras nešiojasi

¹⁵⁹ Algis Kalėda, „Groteskas“, in Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 274

¹⁶⁰ Jūratė Čerškutė, *Dekonstrukcija Ričardo Gavelio prozoje: daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, 2014, p. 6

savyje kitų dvidešimt penkių vyrų sielas. Tai liudija ir išgyventos kolektyvinės tragedijos sunki, atmieštą kaltės, apmaudo ir siaubo.

Pagrindinis veikėjas apie šią patirtį prabyla iš dabarties perspektyvos, skiriančios jį nuo tremties Sibire daugiau nei tris dešimtmečius. Kūno sužalojimas pažeidžia ne tik fizinį Vytauto kūną, bet ir sukausto jo protą, mąstymą, valią ir iškreipia santykį su tikrove. Pasak Ramūno Čičelio, „Individas, siekdamas nutrinti realybės luobą, patiria Tikrovę, kuri gąsdina, nes primena trauminius išgyvenimus“¹⁶¹. Skausmingos praeities šešėlis tapo integralia herojaus dalimi, verčiančia jį jaustis netekusiu savasties, susidvejinusiu: „Vytautas Berankis staiga pajuto, kad visą gyvenimą nedrįso pripažinti sau, kas iš tikrųjų esąs, apsimetinėjo prieš kitus ir apgaudinėjo save, suniokojo svarbią savo sielos dalį, be kurios jis nebuvo tikrasis Vytautas Berankis“ (Gavelis 1987: 154). Tikėtina, kad tai ir paskatina Vytautą pasiduoti jį netikėtai užvaldžiusiam troškimui sugrįžti į praeitį. Apie savo patyrimus jis vengė kalbėti tiek su žmona, tiek su kartu Sibire buvusiu bičiuliu Aleksiu, buvo juos nustūmęs į tolimiausią savo sąmonės kertę: „Jis privalėjo atrasti savo praeitį ir pažvelgti jai į akis. Žmogus, pamiršęs savo praeitį ar jos atsižadėjęs tėra prisukama lėlė“ (Gavelis 1987: 159). Gailienė pažymi, kad tokia represijų aukų reakcija yra tipiška, joms būdingi disociacijos požymiai: pasireiškiantis tam tikras emocinis apmirimas, jausmų neigimas. Traumą patyrę asmenys yra linkę neįsileisti į sąmonę su trauma susijusių išgyvenimų, taip siekdami išsaugoti psichikos vientisumą¹⁶².

Vytautas stipriai išgyvena atskirtį, yra įkalintas savo praeityje: veikėją apraizgę trauminės praeities išgyvenimai neleidžia jam ištrūkti, vis sugrįžta vaizdų, garsų, prisiminimų nuotropomis, veikėjas nesugeba gyventi dabarties pasaulyje, nes jaučiasi jam svetimas, vienišas ir apleistas. Apsakymas išduoda, kad trys Berankių giminės vyrų kartos neteko savo rankos: seneliui ranką nutraukė skeveldra, tėvui ją nukirto bermontininkai. Vytautas užsimena, kad senolis ir jį buvo įspėjęs apie laukiančią lemtį, todėl veikėjo plaštaka jau iš prigimties jam tarsi nepriklauso. Samalavičius pastebi, kad kūno dalies netektį, kuri persekioja visą Berankių giminę, galima interpretuoti kaip literatūrinį įvaizdžiu perkeliama aliuziją į valstybingumo prarastį¹⁶³: „Gavelio romane ilgos kolonizacijos procesai traktuojami kaip lemtinga, negrįžtama žmogaus

¹⁶¹ Ramūnas Čičelis, „Trauminis subjektas Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeryje“ ir Antano Škėmos „Baltoje drobulėje“, Teksto slėpiniai, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, Nr. 13 p. 95

¹⁶² Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021, p. 147

¹⁶³ Almantas Samalavičius, „Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūno atradimas“, in *Bliuzas Ričardui Gaveliui: atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*, sudarė Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 255

kūno/dvasios bei totalaus vyriško miesto/tautos kūno deformacija, pasibaigianti visišku išsigimimu¹⁶⁴. Vėlesnėje autoriaus kūryboje dar ne kartą išskyla kūniškos negalios motyvas, savo apogėjų pasiekiantis romane „Vilniaus pokeris“: jame nuo deformacijos kenčia miestas, interpretuojamas kaip milžiniškas, bejėgis, negalios palaužtas laisvę praradusios tautos kūnas, kurio centre riogso „trumpas, bukas bejėgiškai styruojantis falas“ – Gedimino bokštas. Čerškutė nurodo, kad impotencijos vaizdinys itin svarbus Gavelio literatūrinei minčiai perprasti: „Per kūnišką impotenciją, negalią parodoma dvasinė negalia, sistemos paveiktos sąmonės ir mąstymo sąstingis“¹⁶⁵.

Tris dešimtmečius gyvenęs praitimi ir ieškojęs visa ko šaknų jaunystės prisiminimuose apsakymo pabaigoje Vytautas pasirenka savižudybę. Gavelis jos nedetalizuoja, skaitytojas net nėra paruošiamas tokiam veikėjo sprendimui. „Storalūpė kaimynė, smalsiai, be jokio pasibjaurėjimo nužvelgė pamėlusį, išpurtusį jo veidą, išlindusį juodą liežuvį, blizgančią riebaluotą virvę, vos įžiūrimą ant stūnisio kaklo, vonią, priburusią sudeginto popieriaus pelenų“ (Gavelis 1987: 181). Autorius savižudybės aktą vaizduoja be jokio romantizmo, ji įvyksta staiga, netikėtai ir pateikiama kaip kasdienis įvykis, kurį galima pamatyti televizoriaus ekrane. Tačiau galima numanyti Vytauto psichologinę motyvaciją ryžtis tokiam žingsniui. Po kelionės į vietas, kurios veikėjo atmintyje susaistytos su praityje išgyventa trauma, Vytautas sugrįžta į Vilnių, bet čia jaučiasi nesavas: „Kitados išplėštas gyvenimo gabalas vėl buvo savo vietoje, viskas buvo savo vietose, tik kažkur pradingo pats Vytautas Berankis, jo nebeliko, jį reikėjo atrasti, o gal iš naujo sukurti“ (Gavelis 1987: 179). Kaip teigia Nerija Putinaitė, „kad ir kokia strategija savo gyvenime rėmėsi konkretus žmogus, susitaikymas su sovietinės tikrovės likimiškumu reiškė galutinę sovietinio pasaulio pergalę prieš žmogaus laisvę ir prigimtį“¹⁶⁶. Vertinant Vytauto savižudybę pagal Durkheimo tipologiją, šį savinaikos aktą galima laikyti fatališku: tik ištrindamas save iš pasaulio pagrindinis veikėjas gali atgauti savo kūno ir dvasios integralumą. Tikėtina, kad mirtis jį išlaisvina iš persekiojančios trauminės patirties. Kita vertus, herojaus savižudybę galima laikyti ir altruistiniu aktu, nes Vytautas pademonstruoja, kad neina išvien su sovietų režimu ir ideologija. Tačiau Danas Lapkus herojaus savižudybę vertina kaip „teatrališkai gražią, bet politiškai ir visuomeniška mažai reikšmingą“ ir priduria, jog pagrindinė kūrinio tezė

---

¹⁶⁴ *Ibid*, p. 262

¹⁶⁵ Jūratė Čerškutė, „Ričardas Gavelis: dekonstrukciniai žaidimai miesto kūne / kūno mieste“, in *Metai*, 2008, Nr. 1 Prieiga internetu: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=11408> (žiūrėta 2024 m. gegužės 15 d.)

¹⁶⁶ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, p. 121.

tokia, kad žmonės yra nepribrendę veikti, todėl „visos Vytauto akcijos lieka nevaisingais reginiais. Ir fiziškai paveikia tik patį Berankį, jos neturi adresato ir negali sukelti visuomeninio atgarsio“¹⁶⁷.

Savižudybė kaip bausmė sau: romanas „Vilniaus džiazas“ (1993)

„Vilniaus džiazas“ – trečiasis Gavelio romanas, „Vilniaus pokerio“ ir „Jauno žmogaus memuarų“ motyvų tęsinys. Romane pasakojama apie jaunos Vilniaus žmones, fizikos ir matematikos studentus, ir jų gyvenimą 1971-ųjų Vilniuje, kur studentiško gyvenimo reikalai ir aktualijos (sovietinė karinė stovykla, baigiamieji egzaminai) persipina su niūriomis egzistencinėmis problemomis, kylančiomis iš bandymų išlaviruoti pilkos bei alinančios komunistinės sistemos gniaužtuose: „Galima sakyti, kad šis romanas yra paminklas lietuviškajam 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečio variantui, himnas jaunystei (jos metafiziniam liūdesiui ir kūniškam šėlui), galiausiai tai ir originali tų laikų papročių knyga bei (iš)gyvenimo sovietmečiu instrukcija“¹⁶⁸. Gavelio kūrybos personažams būdingas noras keisti pasaulį, nesitaikstyti su esama tvarka, mėginti taisyti ją, „protezuoti“ ir spręsti sudėtingas moralines, dvasines ar net tautines problemas. Vienas ryškiausių Gavelio personažų yra pagrindinis romano „Vilniaus džiazas“ veikėjas – Tomas Kelertas – dažnai įvardijamas kaip autoriaus alter ego. Kelerto figūra Gavelio kūryboje yra reikšminga ir svarbi, keliaujanti iš romano „Jauno žmogaus memuarai“ į „Vilniaus džiazą“, iš šio – į romaną „Paskutinioji Žemės žmonių karta“.

Pirmąją romano dalį „Meditacijos“ Gavelis pradeda Tomo Kelerto, vieno gabiausių fizikos fakulteto studentų, išskirtinio proto ir talento jaunuolio, realybės rekonstrukcija: „Tomas Kelertas buvo ne čia, jis tvyrojo pirmapradžiame chaose, bet iš mieguistų tolių pamaži atplaukė vaizdas: slogus fakulteto kiemas, apgaubtas sunkių pastatų, trūkia alsuojantis. Įsismilko negerai kvapai: prakaito, tarsi rytiniame troleibuse, suolų lako, plazdančios palubėje visuotinės baimės. Tomas Kelertas pamaži užgimė iš šlykščių Vilniaus iščių, iš varganų savo minčių kloakos“ (Gavelis, 2007: 7). Jeigu minčių karalystė Tomui Kelertui teikia prieglobstį, tai tikrovė jį slegia, veikėjo santykis su aplinka yra atgrasantis: supantį Vilnių jis regi kaip žmogaus individualybei priešiškos totalitarinės struktūros atspindį. Ryškiai su tikrove kontrastuojantis jo vidinis pasaulis, visus

---

¹⁶⁷ Danas Lapkus, „Atstumiančio lietuviškumo nauda: berankis lošia pokerį“, in *Bliuzas Ričardui Gaveliui: atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*, sudarė Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 270

¹⁶⁸ Jūratė Čerškutė, „Visgi, kas yra Ričardo Gavelio Vilniaus džiazas?“, in: *Colloquia*, 2014, Nr. 32, p. 58

kelius į sėkmę atveriantis intelektas ne tik gelbsti Tomą Kelertą, bet ir jam kenkia. Veikėjo neapleidžia jausmas, kad jis savęs nerealizuoja, nepriartėja prie to, kuo tikėjosi tapti. Jam nepakanka būti tokiu kaip visi, eiliniu. Jis kone fiziškai jaučia savosios asmenybės slopinimą: „Tomas Kelertas pajuto, kaip karšta gauruota ranka vėl suspaudė jam gerklę, užgniauždama kvapą. Kodėl jie visi stengiasi paversti mane nemanim? Tai slaptas sąmokslas, didžiausia mano gyvenimo nelaimė“ (Gavelis, 2007: 14).

„Meditacijos“ – įtraukia skaitytoją į veikėjo patiriamą emocinį chaosą. Tomo Kelerto mintys apie savižudybę pasirodo nuo pat romano pradžios. „Meditacijų“ dalis žymi nuoseklų Tomo Kelerto kelią savižudybės link, kuriuo einant kuriami galimi savižudybės scenarijai ir net pateikiamos detalios instrukcijos. Į susinaikinimą jį galutinai pastūmėja keletas veiksnių: jo vienintelis draugas Izia planuoja išvykti mokytis svetur, jo mergina Dalė negali visiškai atsiduoti vienam žmogui, Tomą Kelertą vis persekioja prisiminimai ir haliucinacijos apie jo tėvą, partinį veikėją Vytautą Kelertą, nusišovusį dar tada, kai Tomas buvo vaikas. Vaizduodamas šią situaciją, Gavelis detaliai aprašo tėvo savižudybę, jo psichologinę būklę paskutinę gyvenimo naktį, kai jis, aukštas pareigas partijoje užimantis asmuo, kitų akivaizdoje lazda sumuša vyrą, svaidžiusi į jo šunį akmenis. Vėliau Vytautas sėdi virtuvėje, geria degtinę ir ruošiasi savižudybei: „Namiškiai jam nerūpėjo. Vytautui Kelertui neberūpėjo nė jis pats. Jam rūpėjo vilkinis šuo Kazokas, lekuojantis po stalu. <...> Jo gyvenimas tikrai neturėjo baigtis taip kvailai ir bejėgiškai, bet baigsis kaip tik šitaip. <...> Vytautas Kelertas suprato, kad jo gyvenimas tikrai baigtas. Visi matė, kaip mušė, spardė pasliką Vilkončių. Koks šimtas žmonių. Miesto partsekretorius su kruvina lazda rankoje“ (Gavelis, 2007: 87). Pirmiausia, vyras nudobia šunį. Po kelių akimirkų veikėjas nusišauna pats: „Kada Vytautas Kelertas įsikišo vamzdį į burną, virtuvę teapšvietė abejinga ūkanoto ryto brėkšma“ (Gavelis, 2007: 87). Aprašydamas savižudybę, Gavelis jos neromantizuoja ir neidealizuoja. Vytauto pasirinkimą būtų galima suprasti kaip altruistinio pobūdžio aktą, pareigą žmogaus, kuriam gyvenime svarbiausia garbė. Jis supranta klydęs, susikompromitavęs, todėl nubaudžia save. Kita vertus, ilgą laiką buvęs sovietinės sistemos sraigteliu, Vytautas pažvelgia į save iš šalies ir supranta, kuo tapo. Iš šios perspektyvos savižudybė tampa fatalistiniu aktu.

Vyresnysis Kelertas negalvoja apie savo pasirinkimo pasekmes šeimai ar sūnui, kuris vėliau visą gyvenimą kenčia dėl savo santykio su tėvu: Tomas jaučiasi esąs tėvo šešėlyje, tačiau

niekada nenori tapti tokiu, kaip jis. Nepaisant to, į nusižudžiusį tėvą Tomas Kelertas vis gręžiasi ilgėdamasis tėviškos meilės, kurios, kaip liudija tekstas, jam neteko patirti. Ši vaikystės trauma verčia herojų eiti savinaikos link. Tai – psichoanalizės teoretikų aprašyta traumos genealogija: iš pradžių patiriamas išorinis sukrėtimas, o po to žmogus kankina pats save. Audronė Žukauskaitė pažymi, kad „...traumą, kaip ir postmodernų meno kūrinį, sukonstruoja naujas simbolinis reikšmės tinklas, tačiau svarbiausia, jog ši konstrukcija ima galioti atgaline tvarka“¹⁶⁹. Tomas Kelertas nusprendžia persipjauti venas, taip savotiškai atkartodamas tėvo pasirinkimą, tikėdamasis, kad jam pavyks susitaikyti su tėvo ir savo praeitimi, apvalyti savąją tapatybę: „Tomas įstrižai perėjo gatvę, jį traukė į Vilniaus naktį, kuo toliau nuo šviesų. Norėjo sutapti su Vilnium, ištirpti jame, kad jokio Tomo Kelerto nebeliktų. Joks Tomas Kelertas čia nereikalingas. Tokio žmogaus pasauliui nereikėjo. Tasai žmogus buvo šėtono vaikas ir niekaip nerado, kuo jam pavirsti. Norėjo atlikti vaidmenį, kuriam nebuvo pasirengęs. Jį kankino tėvo šmėkla, išdavė draugas, jo niekas nemylėjo. Visi troško jo mirties. Geriausia ištirpti Vilniuje, virsti jo dalimi“ (Gavelis, 2007: 115).

Tomo Kelerto savižudybė – pirmosios romano dalies „Meditacijos“ kulminacija. Nors Tomas apsvarsto ne vieną savižudybės būdą pagal jo efektyvumą, užtikrinti veikėjo judesiai ir mintis perteikia, kad jis apsisprendęs galutinai: „Tomas atsirakino savo kambarį ir įžiebė šviesą. Kambarys buvo toks pat, kokį paliko išeidamas. Telefono aparatas maldavo su juo pabendrauti. Net jeigu Vilniuje būtų telefono tarnyba savižudžiams, vis vien neskambinčiau. Jokie optimistiški idiotai, jokie budistiški susitaikėliai manęs neperkalbėtų.“ (Gavelis, 2007: 159). Savižudybės scena kuriama tarsi lėto veiksmo filme: Tomas Kelertas įeina į vonią, atsuka karšto vandens čiaupą, prie čiaupo galo pririša rankšluostį, kad nekeltų triukšmo, patikrina, ar yra naujų skutimosi peiliukų, grįžta į kambarį. Ramūs jo veiksmai neatliepia psichologinės būsenos, kaltės persmelkto vidinio monologo: „Kiekvienas savižudis pats dėl visko kaltas. Ir tu kaltas tik pats. Niekas nevertė susidraugaut su kažkokiu žydu, niekas tau neįsteigė baisios teorijos, kad draugas gyvenime tegali būti vienintelis. <...> Niekas tavęs nevertė įsimylėti ekshibicionistišką šliundrą <...>. Niekas nevertė užsikrauti metafiziškų tėvo kalčių. <...> Niekas tau neliepė makaluotis tarp dangaus ir žemės, nerandant vietos, niekas neliepė veržtis į kosmines aukštumas.“ (Gavelis, 2007: 160). Tačiau Tomo Kelerto savižudybę nutraukia staiga pasirodęs išganytojas – Elifonsas Džindžeris Sylaba Bakneris. Bakneris – Tomo buto savininkas Nikodemus Kliacka, vienintelis

---

¹⁶⁹ Audronė Žukauskaitė, *Anamorfozės: nepamatinės filosofijos problemos*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 35

kardinaliai priešingas niūriai pirmosios romano dalies Vilniaus metafizikai ir kosminei depresijai, iš pažiūros kiek išprotėjęs, tačiau jis – vienas iš Gavelio sukurtų pasaulio pertvarkytojų. Jis pajėgus pakeisti viską, jis yra Vyriausiasis Visa Ko Protezuotojas. Bakneris niekina savižudybę: „Visiškai kvaila manyti, – moko Bakneris Tomą Kelertą, – kad savižudybė sunaikina neišsprendžiamas žmogaus problemas. Taip, ji laikinai sunaikina patį žmogų. Bet problemos juk pasilieka!“ (Gavelis, 2007: 165).

Iš kitoniško fantastinio pasaulio – Eldorado – atvykęs Bakneris tampa Tomo Kelerto mokytoju ir vedliu, taip pat galimai atstoja tėvo figūrą. Efektingas ir kinematografiškas Baknerio pasirodymas Tomo savižudybės scenoje kardinaliai apverčia „Vilniaus džiaz“ pasakojimą: minorinę tonaciją keičia mažoras, o veikėjai pervedami į kitą sąmonės režimą – „bakneriškąjį balaganą“¹⁷⁰. Antroje romano dalyje „Bakneriada“ pateikiamas Baknerio mokymas pakeičia personažų gyvenimus beprasmiškoje tarybinėje sistemoje. Šios dalies ašis – sovietinės armijos ir visos sistemos šaržas. Anot Baknerio mokymo apie Tarybų valdžios bei armijos prigimtį, tai yra „tarppasaulinio chuliganizmo reliktas“, kuriuo siekiama, kad žmonių „pasaulis nesivystytų normaliai“. Išganytojas Bakneris įsitikinęs, kad pakanka laikytis visų santvarkos normų, kad ji pati savaime sugriūtų. Viena svarbiausių minčių, kurias Bakneris nori įpiršti herojams, yra ta, kad šis pasaulis – tai balaganas, besilaikantis ant tuštumos, ir kad žmogus pats turi jam suteikti prasmę, nes pačiame pasaulyje prasmės nėra. Baknerio prižiūrimas gyvenimas yra alternatyva ir priešprieša pirmoje romano dalyje eksponuotai hermetiškai sovietinei realybei. „Bakneriadoje“ keičiasi ne tik veikėjų pažiūros ir vidinės nuostatos, leidžiančios išspręsti ar nuskausminti metafizines problemas, bet kinta ir aplinka, Vilniaus suvokimas. Miestas Tomui Kelertui nebeatrodo priešiškas, rūstus, slogus, kaip varnas „išlesantis“ žmonių smegenis, bet tampa savas. Viena Baknerio išsakyta mintis tampa itin reikšminga paskutinėje romano dalyje: žmogus gali tapti tikru žmogumi tik tuomet, kai „surinks“ save visą, nes jo dalys išbarstytos skirtingose vietose.

Antrosios dalies pabaigoje herojai grįžta į tikrovę, o išganytojas Bakneris išvyksta į Eldoradą. „Didžioji bendrija“ – paskutinė romano dalis, kurioje herojai „nubunda iš baknerišku sapnų“, tačiau esminiai pasikeitimai jų gyvenime jau yra įvykę. Svarbiausias iš jų – palengva nykstantis atskirumo jausmas, jie tampa vienu kūnu ir siela. Susivienijimo ir išsilaisvinimo iš

---

¹⁷⁰ Jūratė Čerškutė, „Visgi, kas yra Ričardo Gavelio Vilniaus džiaz pasakotojas?“, in: *Colloquia*, 2014, Nr. 32, p. 74

„marazmatinės“ Vilniaus santvarkos kulminacija tampa studentų šokis Vilniaus senamiesčio gatvėse. Tomas Kelertas galiausiai nustoja jaustis susvetimėjęs ir tampa visais romano veikėjais iš karto: „Tas daugialypumas nedraskė ir neskaldė jo, kaip sykis teikė pilnatvės jausmą, buvo stebuklinga būti visais ir viskuom susyk, tai buvo bevardis Vilniaus stebuklas. Būtent Vilniaus ir tik Vilniaus [...]“ (Gavelis, 2007: 466). Galiausiai herojus išgyvena metamorfozę, susilieja su miestu, virsta į juodą varną, pažįstantį visas slaptąsias Vilniaus vietas, pakyla virš miesto ir išskrenda į toli, „genamas nepražudomo laisvės jausmo.“ (Gavelis, 2007: 467). Anot Valdemaro Kukulo, romane „Vilniaus džiizas“ pirmąsyk lietuvių literatūroje „paliudyta autentiška Ričardo Gavelio kartos kūrėjų savijauta“¹⁷¹, kupina vilkiškos vienišystės, bevaikystės, savimeilės ir sujaukto – kad ir protingo, bet kupino šėlo – gyvenimo. Šis patikimas kartos liudijimas „Gavelio tekste virsta skausminga intelektualo savigrauža, trūkinėjančių ir vidinių, ir išorinių ryšių erdve, kurios didysis demiurgas yra vienas ir vienišas – kaip ir pats Gavelis, kaip ir jo *alter ego*, svarbiausias „Vilniaus džiazo“ veikėjas Tomas Kelertas“¹⁷².

Intelektualinė savižudybė: apsakymas „Vilniaus arhatas“ (1995)

Rinkinyje „Taikos balandis“ (1995) publikuotame apsakyme „Vilniaus arhatas“ pirmiausia sutinkamas visažinis pasakotojas, pristatantis pagrindinį apsakymo veikėją Aurelijų – „Aurelijus ūmai perprato gyvenimo esmę. <...> perprato ją tik tada, kai pasikorė.“ (Gavelis, 2006: 351). Aurelijaus savižudybė pragmatiška, net atstumianti, joje nėra teatrališkumo, romantizmo ar patoso: „Aurelijus pasikorė lietingą penktadienį Karoliniškių landšaftiniame draustinyje, tam tyčia nusipirkęs ilgą brezentinį pavadį dideliame šuniui.“ (Gavelis, 2006: 356). Galima spėti, kad šuns pavadis pasirinktas neatsitiktinai, kaip nuoroda į Aurelijaus būseną – tai sistemos įveiktas žmogus. Tokia veikėjo suicidinio elgesio motyvacija pateikiama trumpai, lyg diagnozė: „Aurelijaus gyvenimas buvo netekęs prasmės“ (Gavelis, 2006: 356). Aurelijus – buvęs mokytojas, pradėjęs dirbti sovietmečiu iš gryno pašaukimo, mokėjęs sudominti savo mokinius. Jis visuomet kėlė valdžios susirūpinimą dėl to, kad „mokė visko iš esmės“ (Gavelis, 2006: 356). Prasidėjęs Atgimimui ir paskelbus nepriklausomybę, priimama tautinės mokyklos koncepcija, bet Aurelijus randa būdų, kaip dirbti jam nepriimtinos sistemos rėmuose. Tačiau stingant pinigų veikėjas išeina iš darbo ir tuomet supranta, kad gyvena mieste, kuriame „niekam nereikėjo

---

¹⁷¹ Valdas Kukulas, „Tu niekada nebūsi laimingas“, in: *Lietuvos rytas*, 1993 09 18, Nr. 182, p. 9.

¹⁷² *Ibid*

visapusiško žmogaus mokyklos“ (Gavelis, 2006: 354). „Naujasis Vilnius jo nepamilo“ – pasakotojas nurodo, jog naujasis pasaulis nepriklausomoje Lietuvoje Aurelijui buvo svetimas, stūmė jį nuo savęs kaip svetimkūnį, ignoravo: „Šitam pasauliui joks Aurelijus paprasčiausiai neegzistavo“ (Gavelis, 2006: 354).

Lūžio laikotarpio pokyčiai didina Aurelijaus jaučiamą socialinę dezintegraciją, jo sąmonėje stiprėja suvokimas, kad pasikeitusiame pasaulyje jam neliko vietos. Nežiūrint unikalių gebėjimų, veikėjas tampa atstumtas, paniekintas, švietimą laiko tapus parodija ir apgailėtinu pataikavimu turtingiesiems. Galiausiai jis pasirenka savižudybę, nors bando jos išvengti: griebiasi įvairių darbų, bando surasti buvusius mokinius, kurie gyvenime ko nors pasiekė, tikisi iš jų finansinės paramos. Aurelijus pasiduoda, supratęs, kad tarp koeficiento, kuriuo vertindavo kiekvieną savo mokinį, ir gero gyvenimo nėra jokio ryšio. Savižudybei pasirinktą dieną lyja, Karoliniškių landšaftiniame draustinyje jį supa kreivi ir nupiepę medžiai, tarsi iš jo besityčiojantys, grasinantys neišlaikyti svorio, tačiau „jis pasiekė savo tikslą“ (Gavelis, 2006: 355).

Šis apsakymas turi daugiau nei vieną pabaigą, todėl jį sudėtinga interpretuoti vienprasmiškai. Aurelijus iš tikrųjų nemiršta, nulūžta jį laikančio medžio šaka ir jis tariasi išgyvenęs nirvaną, pasiekia savo tikslą – perpranta gyvenimo esmę. Aurelijus išnyksta alegorine prasme, susilieja su visuma, kai praranda susidomėjimą ne tik kitais, bet ir pats savimi. Jis supranta, kad atsisakymas yra „visa ko esmė, juk joks žmogus pasaulyje negali patenkinti visų savo norų.“ (Gavelis, 2006: 355). Tam tikra prasme Aurelijaus gyvenimas yra filosofo Diogeno analogija – kelias žmogaus, kuris buvo asketas, aršus dorovės šalininkas, visuomenės ydų kritikas, siekęs įkūnyti nereiklumo principą, todėl išsikraustęs už miesto ir apsigyvenęs statinėje. Kaip sugestijuoja apsakymo pavadinimas, Aurelijus tampa Vilniaus arhatu – žmogumi, išsilaisvinsiu iš samsaros, užsukto atgimimų bei mirties, rato ir pasiekusiu nušvitimą, Budos būvį. Šis būvis nurodo į išsilaisvinimą iš žemiškų rūpesčių, kančios, o Gavelio apsakymo rėmuose – žymi pagrindinio veikėjo išsilaisvinimą iš sistemos, konformizmo gniaužtų.

Autorius taip ir neatskleidžia, ar veikėjas „pasiekė savo tikslą“ tapęs arhatu, išgyvenęs sąmonės transformaciją, nuvedusią į Budos būvį, ar iš tikrųjų nusižudydamas. Galima ir kitokia šio akto interpretacija: Aurelijaus savižudybė yra sėkminga ir numiręs jis susilieja su transcendencija, išsivadavęs iš fizinio kūno, ego pančių, visa jam tampa aišku ir tokiu būdu jis virsta Vilniaus arhatu – nušvitusiojo vėle, negalinčia palikti brangaus miesto. Mažeikis teigia,

kad apsakymas „Vilniaus arhatas“ kalba ne apie vieno asmens, sistemos sraigtelio, savižudybę, bet atskleidžia, kaip švietimo procesas pats sau atlieka charakterį: „Sarkastiškai Gavelis pasakoja apie mokytojo bandymą nusižudyti bei vėlesnį žengimą Indijos jogų keliu, laipsniškai atsisakant įpročio valgyti, gerti, kvėpuoti, pasaulio ir savęs laipsnišką visišką išsižadėjimą. Ši ekstatinė tantrinė kelionė baigiasi taip: „Arhato esmė labai paprasta. Jeigu pats sau neberūpi – vadinasi, tavęs nebėra“¹⁷³. Apsakymą apibendrinanti Mažeikio įžvalga – tiksli nuoroda į sovietinę tikrovę. Asmuo sau neberūpi, kai praranda savastį, kuri Jungo suformuluota reikšme yra visą žmoniją vienijantis archetipas, sukoncentruojantis visus psichinius procesus¹⁷⁴. Šiame apsakyme ir kituose Gavelio kūrinuose visuomenės represinės struktūros bendražmogišką savastį siekia pajungti savo tikslams – socializmui ir geležinei tvarkai palaikyti – tokie veiksmai savo ruožtu sukelia tiesioginį veikėjų atsaką.

Rašymas kaip savižudybė: „Septyni savižudybės būdai“ (1999)

Romanas „Septyni savižudybės būdai“ nėra savižudybės metodų vadovėlis, kaip gali pasirodyti iš pavadinimo. Šis kūrinys – sėkmingai tęsiama gaveliškosios dekonstrukcijos praktika. Violeta Kelertienė atkreipia dėmesį, kad romaną sudėtinga suprasti ar analizuoti be rakto, o jį, anot literatūrologės, pats Gavelis paslėpė viename ankstyvųjų kūrinių – novelėje „Galbūt“ (publikuota rinkinyje „Įsibrovėliai“, 1982), kurią galima laikyti vienu pirmųjų postmodernistinių bandymų sovietinėje lietuvių literatūroje¹⁷⁵. Ji yra savotiškas Gavelio postmodernizmo manifestas, maištas prieš socialistinio realizmo reikalavimą, kad literatūra privalo atspindėti socialinę tikrovę: „Tokia proza nelaiko veidrodžio prieš tikrovę siekdama pagauti jos atspindį. Gavelio kelias kitoks – veidrodžių žaismas tarp veidrodžių“¹⁷⁶. Novelė kvestionuoja tradicinio romantizmo puoselėtą rašytojo vaidmenį ir dekonstruoja mitą, jog rašymas yra šventas veiksmas: „Beje, visos mūzos yra perpuvusios šliundros. Jos gali pergulėti su kiekvienu“¹⁷⁷. Pagrindinis novelės ir romano herojus Rimas Vizbara – rašytojas, nebetikintis išskirtine savo misija, todėl, pasak Kelertienės, užsiima šventąja prostitucija, taip siekdamas parodyti, kad rašytojo amatas yra absoliučiai išsisėmęs¹⁷⁸.

¹⁷³ Gintautas Mažeikis, „Isikitinimai: Sąmoningumo metaformozės“, Vilnius: Kitos knygos, 2013, p. 320

¹⁷⁴ Carlos Gustavas Jungas, *Psichonalizė ir filosofija*, Vilnius: Pradai, 1999, p. 420

¹⁷⁵ Violeta Kelertienė, *Kita vertus...Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 240

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 241

¹⁷⁷ Ričardas Gavelis, „Galbūt“, in: *Įsibrovėliai*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 115

¹⁷⁸ Violeta Kelertienė, *Kita vertus...Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 241

Novelėje „Galbūt“ užgimsta Gavelio daugialypio žmogaus samprata, vidinių žmogaus gyventojų koncepcija. Plati ir daugialypė „aš“ figūros erdvė formuoja Gavelio žmogaus dekonstruktyvumą, kylantį iš vidinės tuštumos, skilusio ir fragmentuoto pasaulio refleksijų. Ši samprata vėliau tapo vienu iš Gavelio kūrybos principų: „Žmogus tėra indas, kuriame gali sutilpti tūkstančiai ego, tūkstančiai pavargėlių vidinių padarėlių“¹⁷⁹. Kūrinio veikėjas Rimas Vizbara – vienas pagrindinių vidinių gyventojų, labiausiai agresyvus ir nevaldomas. Novelėje Rimas Vizbara yra pasakotojo pažįstamas rašytojas, manifestuojantis to meto kūrybos ir kūrėjo sampratą, ironizuojantis romantizuotą rašytojo įvaizdį bei įrodinėjantis, jog kiekvienas rašytojas tėra kitų istorijų, pasakojimų vagis. Novelės pabaigoje Rimas Vizbara miršta, o pasakotojas kviečiamas į jo laidotuves. Paaiškėja, kad pasakotojas ir yra Rimas Vizbara – pasakotojo vidinis gyvūnas, jo labiausiai bijomasi, tačiau kuriam laikui jis nugali.

Romane „Septyni savižudybės būdai“ personažas, vardu Rimas Vizbara, pasirodo praėjus daugiau nei 15 metų po novelės „Galbūt“ publikavimo. Pats knygos pavadinimas yra nuoroda į „savižudybę“, nors jame niekas nenusižudo. Pavadinimą būtų galima sieti su Gavelio publicistikoje ir romane minima septynerių laisvos spaudos metų sukaktimi. Jei pagal pavadinimą romaną vertintume kaip vadovėlį, instrukciją, tai jis būtų intelektualios savižudybės vadovas, rezonuojantis su Camus esė „Filosofinė savižudybė“ ir paties Gavelio esė „Literatūros savižudybė“ („Literatūra ir menas“, 1996 m. Nr. 8–9). Tiek esė, tiek romanas tyrinėja kritišką rašytojo mąstymą apie lietuvių literatūros tradiciją, nuo kurios Gavelis sąmoningai atsiskiria, norėdamas jai priklausyti pagal kitokius kriterijus. Anot jo, rašytojui, negalinčiam atlikti savo šventos pareigos rašyti, reikėtų rinktis savižudybę, literatūrinį charakterį. Tačiau „Septyni savižudybės būdai“ įtvirtina naują principą – kūryba yra viena iš galios paveikti pasaulį rūšių. Tokios minties ištakos užčiuopiamos ir novelėje „Galbūt“: „Žodžiai patys gimdo, ir žmones, ir pasaulius“¹⁸⁰.

Rimas Vizbara savo kaip rašytojo veiklą prilygina griežtai valdžiai: „Rašytojas neišvengiamai yra diktatorius: jis diktuoja tikrovei, kokia ji galėtų ar privalėtų būti“ (Gavelis, 1999: 12). Rašyti, diktuoti, įsakinėti galima tik pasitelkus kalbą. Kitaip tariant, kalba yra priemonė, kuria galima valdyti ne tik pavienių žmonių, bet ir masių protą, mintis, elgesį: „Jei

---

¹⁷⁹ Ričardas Gavelis, „Galbūt“, in: *Isibrovėliai*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 127

¹⁸⁰ *Ibid*, p. 185

mintys gali paveikti kalbą, tuomet ir kalba gali paveikti mintis“¹⁸¹. Būtent to ir siekia Rimas Vizbara – prabilti, kalbėti žmonėms ir niekada nemeluoti. Dar jaunystėje jis davė sau priesaiką: „Aš būsiu rašytojas ir kalbėsiu teisybę. Gyvensiu nemeluodamas sau, kad ir kiek man šitai kainuotų.“ (Gavelis, 1999: 199). Rašyti tiesą, vengti melo – iššūkis sovietiniam žmogui. Jį supanti sistema grįsta melu, propaganda bei nutylėjimu, todėl Rimas Vizbara sulaužo sau duotą pažadą ir prisitaiko prie esamos politinės santvarkos, nes trokšta kalbėti masėms, kuria melą tam, kad būtų skaitomas, pripažintas.

„Septynių savižudybės būdų“ veiksmas vyksta 1999 m. Lietuvoje, kai dar klesti šešėlinė ekonomika ir kriminalinė sfera, tačiau iš laukinio postsovietinio pasaulio pasakotojas dažnai lyg per petį žvilgčioja į sovietinį laikotarpį. Simbolinė amžių sandūra šiame romane koduoja pokyčius, virsmą, perėjimą iš vieno būvio į kitą, supina fikciją ir tikrovę, dabartį ir praeitį, sapnus ir realybę. Tekste atsiskleidžia vis didėjančio susvetimėjimo anatomija: susvetimėjimas su kitais, su pasauliu ir pačiu savimi ima naikinti pagrindinį veikėją tarsi metafizinis virusas. Samalavičius pastebi, kad „šis Gavelio kūrinys yra drąsus iššūkis paranojiškai, absurdiškai šių dienų realybei, kurioje grotesko daugiau nei bet kuriame kūrybinės vaizduotės pasaulyje. Ėmėsis nagrinėti žmogaus aistrą valdyti, beje, nebūtinai pasireiškiančią tik politikos sferoje, rašytojas įkėlė koją į tą sritį, į kurią iki šiol lietuvių beletristika retai ryždavosi įžengti“¹⁸².

Knyga pradedama iškalbingu sakiniu – „Nubudęs pirmiausia pagalvojo: ir vėl niekas nepasmaugė manęs miegančio.“ (Gavelis, 1999: 7). Pasak Kelertienės, ši citata yra košmariško romano pasaulio rėmai, nes skaitytojui nelauktai pranašauja vėlesnes kankinimo scenas romane¹⁸³. Iš tiesų, savęs ir kitų kankinimas yra šio romano pagrindas. Intelektualas Rimas Vizbara išranda įvairiausių rafinuotų savinaikos ir savižudos būdų. Jo sukurtas gyvenimą aiškinantis dėsnis teigia, kad žmogaus būtis yra ilgalaikė laipsniška savižudybė, galinti įgyti rafinuotas formas: „Aš žinau, kad šitame apsišikusiam pasaulyje nieko nelemia talentas. Nelemia net didžiausias genialumas. Žinau, kad vienišo vilko kelias yra savižudybė. Todėl garsiai ir aiškiai prisiekiu: aš užsiimsiu savižuda, nes toks yra mano sąmoningai pasirinktas būties kelias.“ (Gavelis, 1999: 200). Pagrindinis Rimo savižudos būdas – kūryba. Tai patvirtina ir

¹⁸¹ George Orwell, *Politics and the English Language*. Prieiga internetu:

http://orwell.ru/library/essays/politics/english/e_polit (žiūrėta 2024 m. gegužės 12 d.)

¹⁸² Almantas Samalavičius, „Valdymo aistros anatomija“, in: *Metai*, 1998 m. Nr. 3. Prieiga internetu: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=11570> (žiūrėta 2024 m. gegužės 12 d.)

¹⁸³ Violeta Kelertienė, *Kita vertus...Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 246

Gavelio pastaba knygos viršelyje: „Rašymas tėra nuosekli ir sąmoninga savižuda, o kiekvienas tikras rašytojas yra menamas savižudis. Gyvenimas yra įsisamoninta kančia, o geriausiai tos kančios atmainas perpranta savižudiški kūrėjai“¹⁸⁴, kurie, anot autoriaus, šiame pasaulyje gali išgyventi „tik sąmoningai ir kankinamai nusižudę“. Kūrėjai gali perkurti nuolatinės kančios prisodrintą realybę, tobulinti pasaulį, tačiau tam, kad išgyventų, jie privalo būti įsisąmoninę savo mirtį.

Rimas Vizbara žudosi ne tik kūryba, darbu, bet ir alkoholiu, moterimis, skaudžios praeities prisiminimais. Jis tikina, kad galutinės savižudybės imsis, kai tik gyvenimas jam taps neprasmingas ar bevertis. Rimui Vizbarai siaubingiausia atrodo, „kad žmogus gali nesuskubti ar nepajėgti. Tave gali suparalyžiuoti, o kitas tau pagelbėti nesutiks. Dar baisiau, kad tave gali ūmai apimti marazmas, o juk marazmatikai tiesiog beviltiškai kabinasi į gyvenimą.“ (Gavelis, 1999: 153). Pajutęs, kad tuoj išsikraustys iš proto, Rimas Vizbara griebiasi paskutinio šiaudo. Veikėjas suvokia, kad nuo susinaikinimo jį atitolintų tik galimybė parašyti „kokią pasaulį gelbstinčią knygą.“ (Gavelis, 1999: 97). Rimas Vizbara kaip dieviškosios apvaizdos šaukiasi sukrėtimo, sugrąžinsiančio norą rašyti: „Aš nutilau, – tarsi pats sau pasakė Rimas. – Štai kas yra baisiausia. Manyje išseko žodžiai. Man ilgu, bet visai netraukia apie tą ilgesį rašyti. Gal man reikia kokio siaubingo sukrėtimo, kad vėl pradėčiau kalbėti?“ (Gavelis, 1999: 113). Baranova pastebi, jog „tylėjimas Gavelio romane yra tapatus mirčiai. Rašytojo nerašymas lygiai taip pat tampa jo mirties sinonimu“¹⁸⁵.

Savižudybė romano kontekste gali būti suprantama ne tik kaip dekonstrukcijos dalis, bet ir kaip rekonstrukcija, transformacija. Dar novelėje „Galbūt“, kalbėdamas apie kūrybinį rašymo procesą pasakotojas išskiria, jog „iš nieko niekas neatsiranda. Norint ką nors sukurti, kažką reikia pražudyti“¹⁸⁶. Rimas Vizbara ne kartą sulyginamas su dievu ir taip tampa kuriančiuoju demiurgu. Savo knygoje jis kuria ištisus pasaulius ar net visas, kuriomis įtiki skaitytojai. Gerbėjai seka Rimą Vizbarą kaip religinį pranašą: „Jie tikrai buvo pasiryžę bet kurį mirksnį apskelbti Rimą Vizbarą šventuoju arba net gyvuoju dievu.“ (Gavelis, 1999: 30). Veikėjas save aukština, jam būdinga megalomanija: „Man reikia pakilti iš nuodėgulių bei pelenų, kad vėl galėčiau tapti pasaulio valdovu“ (Gavelis, 1999: 321). Romano pabaigoje herojus tą galią atgauna nužudęs

¹⁸⁴ Ričardas Gavelis, *Septyni savižudybės būdai*, Vilnius: Tyto alba, 1999, galinis viršelis

¹⁸⁵ Jūratė Baranova, *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 324

¹⁸⁶ Ričardas Gavelis, „Galbūt“, in: *Isibrovėliai*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 151

rūsyje jį devynias dienas kalinusį kankintoją Raimą: „Niekas neturėjo teisės pasmaugti jį miegantį ar nukankinti slogiame rūsyje, nes pagal sutartį su Viešpačiu jis privalėjo nuobodžiai ir skausmingai nusigaluoti pats“ (Gavelis, 1999: 342). Kita vertus, perdėtas savo išskirtinumo suvokimas slepia herojaus menkavertiškumo kompleksą. Lapkus pažymi, kad „kategoriškas, neva nuo veikėjo nepriklausomų ir, aišku, jam nepalankių aplinkybių kaltinimas bei noras atrodyti geresniam, nei esi, atskleidžia sąmonės kolonizaciją“¹⁸⁷.

Dar vienas reikšmingas šio romano elementas yra jo metatekstualumas, kūrinio kūrinyje struktūra. Kai kuriuose skyriuose pateikiama santrauka romano, kurio kūrėjas dar neparašė, tačiau galėjo parašyti: „Tai galėjo būti knyga apie žmogų, kuris pernelyg vėlai atrado įdomiausias pasaulio galimybes. Tas vyras nugyveno penkiasdešimt, šešiasdešimt ar dar kiek nors metų.<...> Tai galėjo būti knyga apie Dievo savižudybę. Apie dievą Odiną, persismeigusį savo paties ietimi ir devynias dienas iškybojusį ant medžio“ (Gavelis, 1999: 2; 76; 320). Romane egzistuojantys kiti savarankiški kūriniai praplečia romano ribas, suteikia papildomų reikšmių. Tai tarsi perėjimas iš vieno fiktyvaus pasaulio į kitą. Nepastovumas ir nuolatinis kismas – tai dažnas motyvas, besikartojantis „Septyniuose savižudybės būduose“ ir koreliuojantis su svyruojančiu, ant pokyčių slenksčio stovinčio pagrindinio veikėjo identitetu.

Kelertienė teigia, kad pagrindinio herojaus asmenybė ir išgyvenamos būsenos atitinka postmodernaus žmogaus tipažą, kuriam būdinga savimeilė ir neapykanta sau, racionalumas ir beprotybė, gailestis ir žiaurumas, priklausymo bendruomenei jausmas bei lengvabūdiškas jos siekių išdavimas, nurodantis į susvetimėjimą, pagaliau – anomija. Prisidengęs kamufliažine tapatybe, subjektas tarsi suskyla, tampa įkalintas tarp žinojimo ir nežinios, sveiko proto ir beprotybės: „Galbūt tokį žmogų galima palyginti su vaiku, nesuvokiančiu savo elgesio ribų ir lengvai pasiduodančiu galios pojūčiui, privedančiam iki megalomanijos. Jis ne tik manosi galintis kontroliuoti pasaulį (arba savo aplinką), bet jaučia nenugalimą potraukį tai daryti. Jam atrodo, kad pasaulis per ilgai jį ignoravo ir kad dabar jis gali už viską atsigriebti“¹⁸⁸. Perfrazuojant Rimą Vizbarą, pasaulio sunaikinimas įmanomas tik nuolat perrašant – ir pasaulį, ir ligtolinę savąją kūrybą. Čičelis pastebi, kad Gavelio veikėjai „yra žmonės, praradę ryšį su tikrove. Šia liga sirgo,

---

¹⁸⁷ Danas Lapkus, „Atstumiančio lietuviškumo nauda: berankis lošia pokerį“, in *Bliuzas Ričardui Gaveliui: atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*, sudarė Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 274

¹⁸⁸ Violeta Kelertienė, *Kita vertus...Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 210

kartais to net nesuprasdami, daugybė *homo sovieticus*: represinę ir milicinę socialistinę tikrovę jie traktavo kaip fikciją, todėl kūrėsi paralelinius gyvenimus, į juos pabėgdavo, nusišalindavo, prarasdavo ryšius su išoriniu pasauliu¹⁸⁹. Tačiau ir tai jiems nepadėjo išsivaduoti: Rimas Vizbara išorinę kančią perkelia į vidinę tikrovę ir „kankinasi savo paties valia“.

Nors romane „Septyni savižudybės būdai“ suicido tema nėra tyrinėjama savo įprasta reikšme, tačiau jame atskleidžiama rašymo kaip savinaikos ir negalėjimo rašyti kaip savižudybės koncepcija sugestijuoja, kad pagrindiniam veikėjui kūryba tampa vieninteliu būdu atrasti prasmę ir atgal į vieną sujungti skilusios savasties fragmentus.

Savižudybė kaip apokalipsė: „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ (2002)

Paskutinis Gavelio romanas „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ jau išleistas po autoriaus mirties ir yra laikomas vienu tamsiausių autoriaus kūrinių, kuriame biblinės pasaulio pabaigos pranašystės susipina su slogiomis egzistencinėmis nuotaikomis. Čerškutė nurodo, kad šis kūrinys – savotiškas dekonstrukcijos manifestas, literatūrinių ir mąstymo struktūrų dekonstravimo veikslių arsenalas¹⁹⁰.

Tai – posovietinio žmogaus biografija. Iš pomirtinės perspektyvos į skaitytoją prabilęs romano pasakotojas yra „žmogus be vienintelio tikrojo veido [...] žmogus be vienintelio tikrojo vardo“ (Gavelis, 2002: 164). Jo tapatybė nuo pirmųjų romano puslapių yra neapčiuopiama ir sunkiai identifikuojama. Žinoma, kad jo pirmasis tėvas buvo dekonstruktorius, naikinęs pasaulio struktūrą, siekęs viską permontuoti savaip ir dekonstravęs „ne kažį kieno parašytus niekingus tekstus, o visą Viešpaties sutvertą pasaulį“ (Gavelis, 2002: 31). Tuo tarpu antrasis tėvas buvo negailestingas dvilytis ir slaptas valdžios vikšras – „turėjo nebe prasimanytą, o tikrą kolekciją – kolekciją dėlei kolekcijos“. Taip ir romano pasakotojo misija tampa blogio, pasaulio raugių išnaikinimas. Jis jaučiasi kaip demiurgas (o gal antidemiurgas?) ir konstruoja alternatyvią tikrovę, į kurią emigruoja, negalėdamas pakeisti individo bejėgystės socialinės, politinės ir kultūrinės sistemos akivaizdoje. Dekonstrukcija literatūriniam herojui tampa ne tik būdu pasaulio kompleksiskumui tyrinėti, jo artefaktams kolekcionuoti, bet yra ir jo dvasinio pasimetimo bei nuovargio priežastis. Kitaip tariant, visiems Gavelio veikėjams dekonstrukcija tampa įrankiu,

¹⁸⁹ Ramūnas Čičelis, „Beskaitant Ričardą Gavelį“, in: *Bernardinai*. Prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2010-10-21-beskaitant-ricarda-gaveli/> (žiūrėta 2024 m. gegužės 16 d.)

¹⁹⁰ Jūratė Čerškutė, *Dekonstrukcija Ričardo Gavelio prozoje: daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, 2014, p. 15

atveriančiu nepažinias vidines erdves, kuriose randasi vis daugiau tikrojo „aš“: „Viduje pamažu augo žmogus, užpildantis visą mane ir be paliovos ieškantis atsakymų į visus įmanomus klausimus“ (Gavelis, 2002: 55–56).

Tėvo pavyzdžiu pasekęs ir kruopščiai rinkęs savo kolekcijos eksponatus, pagrindinis personažas, kaip ir jo tėvas, gyvenimą užbaigia kūniška destrukcija: vienam nupjaunama galva, o kitas pasirenka charakterį. Nors kūniškumo tema aktuali beveik visai Gavelio kūrybai, romane „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ ji pasiekia apogėjų ir iliustruoja tik Gavelio pasaulyje įmanomą dekonstruktoriaus dekonstrukciją¹⁹¹. Simboliška, kad paskutinis Gavelio romanas užbaigiamas savižudybe ir ne bet kokia, o išdidžiu, ne kartą Gavelio tekstuose minėtu, charakteriu: „Visi puikiai žinojo, ko čia susirinko: pasigėrėti manuoju pralaimėjimu. O aš gerai žinojau, ką privalau daryti (...). Lancetą seniausiai laikiau rankoje, apnuoginti pilvą tereikėjo akimirksnio. Mano pjūvis kaip visada buvo tikslus, ramus ir beveik tobulas. Aš pagaliau išvydau dar gyvas ir pulsuojančias savo paties antrąsias smegenis. Mano pilvo smegenys buvo gražiai nauaugusios, jos judėjo ir gyveno, jos kaip tik dabar priiminėjo paskutinius ir lemiamus mano gyvenimo sprendimus“ (Gavelis, 2005: 299). Jo pasirinkimas nėra atsitiktinumas.

Čchartišvili nurodo, kad japonų tradicija, skirtingai nuo krikščioniškosios, žmogaus kūne neįžvelgia nieko gėdingo, todėl žiūri į jį su pagarba. Laikyti savo kūno sąrangą bjauria, japonų požiūriu, tiesiog kvaila: „Samurajui nėra ko gėdytis: charakterio akimirką jis atsiskleidžia pasauliui visas ir iki galo – ir siela, ir viduriais, nedalomas į kūno ir sielos dedamąsias ir vienodai puikus tiek iš išorės, tiek iš vidaus“¹⁹². Charakterio motyvas Gavelio kūryboje yra gana dažnas, rezonuoja ir su rašytojo minimu literatūriniu charakteriu, paskutine rašytojo pastanga apginti savo kaip literato garbę. Atgrasaus kūniškumo tema plėtojama visame kūryboje. Autorius hiperbolizuoja fiziologines personifikacijas ir metaforas: anatomiškai mėsinėjami žmonės, juose ieškant „antrųjų“ – pilvo – smegenų ir jas preparuojant tariamai nedorėlių kolekcijai, savotiškam 12 pagrindinių eksponatų panoptikumui, įrengtam dekonstrukcijos kambaryje. Aprašoma savižudybės scena – makabriška, pilna ekshibicionizmo elementų, teatrališka. Pagrindinio veikėjo savižudybę stebi būrys „Aro“ šturmuotojų, reginys juos pribloškia. Veikėjas regi ir scenoje nesančius personažus: pavyzdžiui, juodaodžio krepšininko Mozės Melouno figūrą, kuris ploja už neprilygstamai žmogišką poelgį. Nusižudydamas veikėjas tampa paskutiniu savo

¹⁹¹ *Ibid*

¹⁹² Grigorij Čchartišvili, *Rašytojas ir savižudybė*, Vilnius: Kitos knygos, 2020, p. 178

renkamos kolekcijos eksponatu – nors kolekcija sudega, taip jis tarsi save įamžina ir „atsiskleidžia pasauliui visas ir iki galo“.

Baranova atkreipia dėmesį, kad „galia valdyti mirtį yra viena iš stipriausių Gavelio veikėjų dominančių galių: šalia pasaulio dekonstravimo ir pertvarkymo, politinės ir erotinės galių. Mirtis yra galingesnė ir už su Viešpačiu besirungiančio tėvo dekonstruojamąsias galias. Aišku, kad tas, kuris įgyja galią valdyti pačią mirtį, žengia vienu žingsneliu arčiau pačios tobuliausios galios link“¹⁹³. Herojus miršta nenusivylęs – karštai tebesidomėdamas gyvenimu kaip paslaptimi: „Paskutinioji mintis prieš nusibaigiant suspurdėjo beribiu galesčiu dėl to, kad taip ir neišpėjau savo vaikystės paslapties“ (Gavelis, 2002: 289). Anot Čerškutės, paskutiniojo Gavelio kūrinio herojaus figūra dar kartą atkartoja svarbiausius autoriaus prozos žmogaus bruožus: „tapatybė nėra vientisa ir nuosekli, ji sudurstyta ar sudėliota iš skirtingų vidinių gyventojų; praeitis ši žmogų neretai kaip Hamletą persekioja tėvo – dažniausiai sistemai atsidavusio didvyrio – šmėklos pavidalu ir niūriais atsiminimais, o ateitis klostosi pagal nepažinčius ir nenumanomus Vilniaus dėsnius, kurie dažniausiai steigia alternatyvų pasaulį romane vaizduojamai politinei ir visuomeninei santvarkai“¹⁹⁴.

Ji taip pat pastebi, kad „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ pagaliau įvardyta ir išryškinta dekonstrukciją šiame apokaliptiniame romane „akivaizdžiai neišsilaiko saugiame konstrukcijos rėme, iš daugiaprasmio ir mąstymą išlaisvinančio reiškinio virsta vienakrypte ir vienaveiksme, griauančia, ardančia ir naikinančia destrukcija“¹⁹⁵. Nors su(si)naikinimo motyvas persikelia iš vieno autoriaus teksto į kitą, tačiau paskutiniame kūrinyje jis pasiekia kulminaciją ir virsta totalia pasaulio pabaiga: gyventi Vilniuje herojui tampa neįmanoma. Nuo žemės paviršiaus kartu su savimi nušluodamas ir šalies sostinę, Gavelis nepalieka iliuzijos dėl to, kad kolonizuota tauta gali susigrąžinti savo prarastą metafizinį kūną.

Kita vertus, visiško sunaikinimo akimirka tampa ir tiesos momentu: romano herojus iškyla kaip žmogus be istorijos, be tėvynės, iš paskutiniųjų besistengiantis ištrūkti iš sentimentalios ir klatingos tofophilinės patirties tikrovės. Su(si)naikinimas – vienintelė šiam veikėjui prieinama autentiška, sau neprieštaraujanti egzistencija, o romaną vainikuojanti ritualinė savižudybė yra

---

¹⁹³ Jūratė Baranova, *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006, p. 324

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 240

¹⁹⁵ Jūratė Čerškutė, *Dekonstrucija Ričardo Gavelio prozoje: daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, 2014, p. 235

logiška literatūrinio herojaus beviltiškos kovos pabaiga, po kurios niekas nesikeičia nei Vilniuje, nei Lietuvoje, nei iš esmės pasaulyje.

Savižudybė kaip kūrybos aktas Tomo Arūno Rudoko romane „Autodafė“ (1988)

Kontrkultūrinės laikysenos rašytojas Tomas Arūnas Rudokas (1966–2012) yra išskirtinė, bet didesnio pripažinimo nesulaukusi figūra. Marcelijus Martinaitis jį pavadino „literatu su tikru poeto kompleksu, mąstysena ir pasišventimu“. Tačiau paskutiniaisiais Rudoko gyvenimo metais jį lydėjo bohemos rašytojo, pasiekusio gyvenimo dugną, įvaizdis („Kai susipažinom, jis jau buvo gerokai nusiritęs, visi sakė, kad Rudokas yra bomžas“¹⁹⁶). Autoriui buvo uždrausta lankytis tam tikruose baruose ir kavinėse, žiniasklaidoje taip pat nuaidėjo istorija, kai jis dėl alimentų nemokėjimo atsidūrė pataisos darbų kolonijoje. Rašytojas mirė 2012 m. merginos glėbyje. Jo bičiulis Darius Pocevičius mirties faktą įvertino taip: „Ant stalo stovėjo jų nugertas vyno butelaitis. Kas gali būti gražiau už tokią mirtį? Nebent toliau būti moters glėbyje, gurkšnoti vyną ir įsivaizduoti dar gražesnę mirtį“¹⁹⁷. Rudoko mirties situacija primena jo paties kūrybos motyvus: jo gyvensena ir romanų, poezijos temos dažnai persipindavo. Buvusi rašytojo kaimynė Vilniaus hipė Daiva Grigelytė pažymi, kad „jis nevyniojo savo kalbos į auksinius saldainių popierėlius. Kaip gyveno, taip rašė. Tai yra brutali, bet drąsi kūryba“¹⁹⁸.

Kultiniu jaunimo tarpe laikytas pirmasis Rudoko romanas „Autodafė“ buvo išspausdintas rekordiniu 40 tūkst. egzempliorių tiražu. Po to autorius publikavo kelis eilėraščių, apysakų, novelių rinkinius ir du romanus, kurių paskutinis „Pornomūza“ (2007), Pocevičiaus nuomone, išėjo gerokai pavėlavęs: „Dėl žemosios leksikos ir brutalių vaizdų kokiais 1993 m. jis būtų tapęs bestseleriu“¹⁹⁹. Nors lūžio laikotarpiu Rudoko tekstai šokiravo ir sulaukė didelio populiarumo, vėliau tiek kritikų, tiek skaitytojų dėmesio stokojo, atsidūrė literatūros nuošalėje.

---

¹⁹⁶ Darius Pocevičius, Apie pelenus, iš kurių pakils Tomas Arūnas Rudokas. Pokalbis su Dariumi Pocevičiumi „Literatūra ir menas“, 2016-02-18

¹⁹⁷ Darius Pocevičius, „Tomas Arūnas Rudokas (1966–2012). Eilės.“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2012 05 11. Prieiga internetu: <http://www.satenai.lt/2012/05/11/tomas-arunas-rudokas-eiles-2/>

¹⁹⁸ Radijo laida „Literatūros akiračiai“, in LRT Mediateka, 2016 m. gegužės 8 d. Prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1012746995/literaturos-akiraciai-2016-05-08-17-03> (klausyta 2024 m. gegužės 17 d.)

¹⁹⁹ „Apie pelenus, iš kurių pakils Tomas Arūnas Rudokas.“, Darių Pocevičių kalbina Jurga Tumasonytė, in: *Literatūra ir menas*, 2016 03 18. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/apie-pelenus-is-kuriu-pakils-tomas-arunas-rudokas-pokalbis-su-dariumi-poceviciumi>

Loreta Jakonytė pastebi, jog bohemos reiškinyis ir bohemiečio įvaizdis ypač ryškiai išsiskleidžia vėlyvojo sovietmečio rašytojų romanuose²⁰⁰. Cigarečių dūmai, išgertuvės, per naktis trunkantys pokalbiai apie kūrybą – tradiciniai bohemos atstovui būdingi įvaizdžiai, kuriuos puoselėja Rudokas. Jis buvo vertinamas kaip „rašytojas, poetas, chuliganas. Kūrėjas, fantazuotojas, girtuoklis. Mergišius, meilės dainius, buvęs zekas. <...> T. A. Rudoko eilės <...> sukurtos paprastu, laiko išbandytu principu. Prancūzai kovėsi už laisvę, lygybę, brolybę, rokeriai stūgavo *Sex, drugs and rock'n'roll!*, o Rudokui tinka šūkis: „Gitara, merga ir alkoholis!“²⁰¹. Bohema gali būti suvokiama ir kaip simbolinė agresijos forma, siekianti sudaryti kontrastą visuomenėje įprastoms gyvenimo normoms. Vienas iš jai priklausančių menininkų bruožų – siekis atsiriboti nuo merkantilinių, vartotojiškų tendencijų. Pocevičius pažymi, kad Rudokas „taip ir neišmoko gyventi kapitalizmo sąlygomis pagal kitų jam primestą scenarijų“²⁰², pridurdamas, jog iki pat mirties rašytojas rašęs spausdinimo mašinėle arba ranka. Aptariamam laikotarpiu literatai ne tik užsiėmė kūryba, bet ir kūrybiškai žiūrėjo į savo gyvenimą, tai manifestavosi per jų viešą elgseną. Rimtumas dažniau asocijuojasi su susikausčiusia asmenybe, o išradingas elgesys viešose vietose, elgesio taisyklių laužymas, tapo turėtos ar siektos laisvės, kūrybiškumo išraiška. Kaip rašė Michailas Bachtinas, analizuojant bet kokias viešąsias elgsenas, svarbu ne tik tai, kas atitinka įprastas elgesio normas, bet ir tai, kas atskleidžia kitą – nekonvencinę jų pusę. Deklaratyvus visuomenės normų nesilaikymas, tai žaidimo forma išreikštas maištas prieš jas. Tačiau toks elgesys, kurį „galima apibūdinti kaip karnavalinę elgseną – ne tik spektaklis, bet ir gyvenimo būdas, paremtas savomis taisyklėmis ir laisvėmis“²⁰³. Bohemiškasis herojus renkasi antisisteminių, bet kartu destruktivų gyvenimo būdą. Pasak Jakonytės, profesiniame bohemiečio kodekse alkoholis yra esminis rašytojo atributas, mūžų vilioklis: „menininkai blaivininkai praranda kūrybos džiaugsmą, rašymai virsta katorga ir nuobodžiu“²⁰⁴. Tačiau Rudoko kūrybos negalima vertinti tik kaip tam tikro laikotarpio inkliuzo, nes ji kelia ir universalius klausimus, svarsto menininko santykio su visuomene problemas, kontempliuoja pačios kūrybos esmę. Galiniame knygos viršelyje esanti autoriaus pastaba nurodo,

---

²⁰⁰ Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 197

²⁰¹ Castor & Pollux, *Rašytojų kūjys*, Vilnius: Kitos knygos, 2007, p. 158

²⁰² „Mirusio poeto T. Rudoko draugas: „Gyvenimas jam buvo mazochistinis malonumas““, Darių Pocevičių kalbina Ana Savicka, in: *Aktualijos, lrytas.lt*, 2012 05 16. Prieiga internetu: <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2012/05/16/news/mirusio-poeto-t-rudoko-draugas-gyvenimas-jam-buvo-mazochistinis-malonumas--5288103>

²⁰³ Michailas Bachtinas, *Rabelais and His World*, Bloomington: Indiana University Press, 1968, p. 7

²⁰⁴ Loreta Jakonytė, *op. cit.*, 2005, p. 199–200

kad šiame romane susipina šviesa ir purvas, tikėjimas ir neviltis, deginanti pasaulio pažinimo aistra, poezija, meilė, žmogžudystė ir savižudybė. Anot jo, tai „bandymai susivokti šiandienoje ir amžinybėje, savyje ir kosmose“²⁰⁵.

Nors tarp rašytojų, kuriems artimas paribių sąmoningumas, Mažeikis greta Ivanauskaitės ir Gavelio nemini Rudoko, bet šiam autoriui itin būdingas visuomenei priimtinių elgesio ribų kvestionavimas: „Miglų pakraščių literatūra ne tik demaskuoja esamas tvarkas, atveria utopines vizijas, bet ir rodo perėjimus ir patirtis, kurios galimai ištinka žmones šiuose išsipildymo įvykiuose“²⁰⁶. Prieš santvarką Rudokas maištavo nuosekliai rinkdamasis subkultūros poeto kelią ir deklaruodamas, kad „valstybės kūrimas – tikrai ne poeto darbas“²⁰⁷. Bene ryškiausia rašytojo kūrinuose buvo nepripažinto menininko, genijaus linija. Ji stipriausiai išplėtota Rudoko romane „Autodafė“, kuris iliustruoja autoriaus ne kartą išsakytą poziciją: „Aš poetas – eikit visi velniop“²⁰⁸. Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje terminas „autodafė“, kilęs iš portugalų kalbos, pažodžiui verčiamas kaip „tikėjimo aktas“. Šis terminas buvo vartojamas viešų inkvizicijos nuosprendžių paskelbimui ir įvykdymui apibrėžti. Susiformavęs kartu su inkvizicija, nuo XV a. įgijo masinio ritualinio proceso pobūdį. Rudoko romanas neturi jokių tiesioginių sąsajų su religija, tačiau didžiojo romano eretiko – Manto Neimanto – tikėjimo aktas yra kūryba.

Mantas Neimantas – dvidešimtmetis, miesto kultūros poetas, visada apsuptas kitų bendraamžių, kūrėjų, tačiau jo neapleidžia jausmas, kad yra nesuprastas ir nepritapęs. Tai patvirtina ir paradoksas veikėjo varde: jame *a priori* užkoduotas savęs neigimas. Herojų slegia vėlyvojo sovietmečio atmosfera ir kontrolė, ribojanti jį kaip asmenybę, kuriai jis ir jo bičiuliai priešinasi kurdami savo bohemišką erdvę. Joje galimas ribinis socialinis elgesys. Tačiau net ir alternatyvi bendruomenė nesuteikia Mantui trokštamo prieglobsčio, labiau už viską jį kankina vienatvė: „Jis rūkė, nes negalėjo nerūkyti. Ir malonus buvo ne tabako kvapas, o būseną, kai sėdi ne vienas, bet vienišas ir apsuptas dūmų, o pro tą uždangą niekas nemato tavo vienatvės“ (Rudokas, 1988: 8). Dėl pasirinkto menininko kelio jis jaučiasi individualistas, pranašesnis už

---

²⁰⁵ Tomas Arūnas Rudokas, *Autodafė*, Vilnius: Periodika, 1988, antrasis viršelis

²⁰⁶ Gintautas Mažeikis, „Išlaisvinantis paribių sąmoningumas Jurgos Ivanauskaitės ir Ričardo Gavelio romanuose“, in: *Inter-studia humanitatis*. 2012, Nr. 13, p. 46

²⁰⁷ Tomas Arūnas Rudokas, „Nematomi žmonės“, *Literatūra ir menas*, 1994, birželio 11 d.

²⁰⁸ Mirusio poeto T. Rudoko draugas: „Gyvenimas jam buvo mazochistinis malonumas“, Darių Pocevičių kalbina Ana Savicka, in: *Aktualijos, lrytas.lt*, 2012 05 16. Prieiga internetu: <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2012/05/16/news/mirusio-poeto-t-rudoko-draugas-gyvenimas-jam-buvo-mazochistinis-malonumas--5288103>

kitus. Regimantas Tamošaitis pastebi, kad sovietiniais laikais stipriai veikė menininko kaip kultūros herojaus ir kankinio romantinės kilmės mitas, nes „moderniojoje epochoje, sekuliarizuotoje visuomenėje menas buvo religijos substitutas, o menininkas atliko dvasinio visuomenės lyderio vaidmenį“²⁰⁹

Romano „Autodafė“ pradžioje atskleidžiama, kad Mantas Neimantas jaučiasi nepritapęs prie veikiančios sistemos ir tai jį žeidžia: „Jis jaunas vaikas, toks jaunas, kad prievarta, melas ir neteisybė žeidė jo širdį ir žadino protą, jis buvo toks jaunas, kad galvojo pakeisti pasaulį.“ (Rudokas, 1988: 20). Tačiau veikėjas nesiima jokių tiesioginių veiksmų, kad ardytų sistemą ar pakeistų savo aplinką, nesistengia išsivaduoti iš savo marginalios būsenos. Priešingai, jį traukia prie panašių paribio žmonių. Savo jausmus veikėjas skandina alkoholyje, atsitiktinėse pažintyse – jo gyvenime nelieka nieko tikra. Tikri – kinematografiškai pasirodantys prisiminimai iš vaikystės. Tačiau net prisimindamas save mažą Mantas reflektuoja, kad visada jausdavosi „užguitas, nuskriaustas, užspeistas į kampa, bejėgis, priklausomas ir nelaimingas. Daugių daugiausia jis būdavo smagus arba linksmas, bet niekada toks laimingas, kaip kiti vaikai“ (Rudokas, 1988: 23). Jau vaikystėje jo pašamonėje susiformavo skirtis tarp jo ir kitų: „Mantas ėjo šaligatviu, kovingai palenkęs galvą. Mieste jis visada jausdavosi nesaugiai. Raumenys įsitempdavo: žmonių įvairovė priblokšdavo jį prie sienos. Kai tik jis suvokdavo (o suvokdavo kasdien), kad minia susideda iš individų, jo raumenys įsitempdavo. „Blogų žmonių yra tiek pat, kiek ir gerų. Kuris – blogas, ir kuris – geras?“ (Rudokas, 1988: 16).

Dar prieš pradėdamas planuoti savižudybę, Mantas grimzta į lėtą savižudą: nuolat svaiginasi, mėgaujasi atsitiktiniais santykiais. Nors pačioje romano pradžioje ir paaiškėja, kad jis pasaulyje jaučiasi nepritapėlis, kankinamas skausmo, kuris buvo „Jo Pasaulio Skausmas“, pirmasis bandymas nusižudyti atrodo netikėtas (viešėdamas svečiuose pas artimus draugus, jis ima ieškoti skutimosi peiliuko ar kito aštraus daikto, paskui tualete sėdi ant klozeto ir „maniakiškai sugniaužęs tarp pirštų ispanišką skutimosi peiliuką, bandė suformuluoti „Autodafės“ tekstą“ (Rudokas, 1988: 28). Bandymas nusižudyti nepavyksta, tačiau metaliteratūrinė nuoroda į rašomą

---

²⁰⁹ „Menininkas kaip kultūros herojus ir kankinys. Pokalbyje dalyvavo literatūrologė Viktorija Daujotytė, kultūrologas Vytautas Rubavičius, filosofas Arvydas Šliogeris ir literatūrologas Regimantas Tamošaitis“, in *Metai*, 2007, Nr. 8-9. Prieiga internetu: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/154-2007-m-nr-8-9-rugjtis-rugsjis/1171-menininkas-kaip-kulturos-herojus-ir-ka-nkinys> (žiūrėta 2024 m. gegužės 20 d.)

romaną sugestijuoja, kad Rudokas susieja suicidinę būseną ir kūrybinį procesą, jo herojus savo gyvenimą regi kaip meno kūrinį: „Gyvenimas ir kūryba – tai tas pats.“ (Rudokas, 1988: 31). Romano veikėjai, jų poelgiai, mintys, veiksmai tampa Manto rašomo romano meninio pasaulio dalimi: „Mano gyvenimas – kaip romanas, kuriame veikia tik spalvos, garsai ir kvapai, o aš esu vienintelis veikėjas, – jam nelemta vaidinti, jam lemta augti. Aplinka – butaforija, kintanti priklausomai nuo Augalo“ (Rudokas, 1988: 62). Tikrovę herojus ima traktuoti kaip medžiagą tolesniam pasakojimui.

Rudokas gana detalai aprašo bandymo nusižudyti sceną, joje minties apie susinaikinimą apsesta sąmonė „susiaurėja“: „Staiga iš jo galvos dingo, pabėgo visi žodžiai, jis nieko nebegalvojo, jis jau regėjo angą, todėl nieko negalvodamas pakėlė ranką prieš save...“ (Rudokas, 1988: 28) Tačiau galiausiai Mantas Neimantas išsigąsta – persirėžęs ryškiausią ir stangriausią veną, supranta, kad nenori mirti: „Norėdamas įsitikinti, kad nenumirs, suėmė ranką ir kiek įtempė raumenis.“ (Rudokas, 1988: 28). Po nepavykusio bandymo jis atsiduria psichiatrinėje ligoninėje – „psichoneurologijos poligone“. Menininko beprotybės tema Rudokui taip pat artima, jo veikėjams, kaip ir sovietmečiu gyvenantiems Jurgio Kunčino personažams, atrodo, kad kūrėjas „privalo būti kiek nesveikas, paliegęs, surukęs, amžinai peršalęs, kosintis, bet švampiantis vieną cigaretę po kitos ir be perstogės maukiantis juodą kaip smala kavą“²¹⁰. Rimantas Kmita atkreipia dėmesį, jog veikėjų atsidūrimas psichiatrinėse ligoninėse tapdavo savotiško disidentizmo patvirtinimu, persipynusiu su romantišku genijaus mitu: „Normalaus“ pasaulio lyginimas su beprotnamiu yra vienas iš moderniosios literatūros topų. Beprotnamis dažnai tapdavo visos santvarkos, visuomenės alegorija“²¹¹. Pakliuvusio į ligoninę Manto Neimanto būseną autorius perteikia sąmonės srauto technika. Veikėjo mintys primena klejones, sukeltas savidestrukcijos akto ir institucijoje skiriamų medikamentų, jo svarstymai psichiatrijos ligoninėje itin fragmentiški, disociaciniai, liguisti. Manto diagnozė sąmoningai neatskleidžiama, pateikiama sarkastiškai: „Jūs esate absoliučiai sveikas, tik...“²¹². Tai, kas palikta daugtaškio vietoje Rudokas palieka įrašyti pačiam skaitytojui.

---

²¹⁰ Jurgis Kunčinas, *Kilnojamosios Riontgeno stotys*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 115

²¹¹ Rimantas Kmita, „Psichiatrinės ligoninės ir literatūra“, in: *Modernaus meno centras*. Prieiga internetu: <http://www.mmcentras.lt/psichiatrines-ligonines-ir-literatura/78139>

²¹² *Ibid*, p. 28

Bandymas nusižudyti Mantui prilygsta dvasinei, apvalančiai patirčiai: „Tą sekundę, kai rankoj atsivėrė prorėža, panaši į perpjautą akį, Mantas praregėjo: akyse plykstelėjo akinanti šviesa, širdies šviesa, būties šviesa – sekundę, kai atsimerkė perpjauta velnio akis.“ (Rudokas, 1988: 35). Prisilietęs prie anapusbės, Mantas Neimantas imasi kontempliuoti savižudybės temą. Jis dažnai apžiūri, tyrinėja savo randus, dėl jų jaučiasi išskirtinis, paženklintas paslapties, kančios, tiki, jog pažino savižudybės skonį. Būtent tas anapusbės patyrimas, herojaus įsitikinimu, leidžia jam apie savižudybę byloti tiesą. Jis prieina išvados, kad tikroji bet kokios savižudybės priežastis yra „natūrali ir paprasta kaip visos reiškinių priežastys <...>. Savižudybės priežastis yra mintis, nužudžiusi milijonus žmonių: „Gyvenimas Neįmanomas!“. Žmogui, įkalintam šios minties vienutėje, nelieka nieko kito, tik paskutinį kartą pakeisti kaklaryšį – užsinerti virvę, kuri tartum ir skirta džiaustyti baltiniams kartu su jų savininkais.“ (Rudokas, 1988: 60).

Sugrįžęs iš psichiatrijos ligoninės veikėjas pasikeičia. Jo žvilgsnis į pasaulį tampa ironiškas, viduje telkiasi pyktis visuomenės gyvenimo rutinai: „<...> protas pyko ant pasaulio, kurio šaligatvius šlifavo milijonai kojų, kurio laikraščius kiaurai zulino smalsių plepių akys, – šis pasaulis buvo pigus kaip laikraštis ir laikinas kaip laikraštis, ir toks pat monotoniškas kaip laikraštis, šis pasaulis, kuriame Mantas gyveno iki savižudybės akto, buvo LAIKRAŠTIS“ (Rudokas, 1988: 39). Žodis „laikraštis“ atrodo itin tinkamas išreikšti panieką konformizmui, paviršutiniškai egzistencijai. Negana to, tai nuoroda ir į ideologijos nulemtą tikrovės susidvejinimą, kuri vienaip pateikiama laikraščiuose, o kitaip patiriama pačių žmonių. Tikėtina, kad tai buvo viena iš priežasčių, skatinusių dalį šio laikotarpio rašytojų atsiriboti nuo politinio gyvenimo. Mantą Neimantą apsėda egzistencinės mintys apie būties laikinumą, monotonią ir žmogaus kaip blusos vaidmenį tikrovės spektaklyje. Po nepavykusios savižudybės veikėjas supranta, kad jam reikia kitokio lygmens patirčių: Tikėtina, kad tai buvo viena iš priežasčių, skatinusių dalį šio laikotarpio rašytojų atsiriboti nuo socialinės savivokos. Mantą Neimantą apsėda egzistencinės mintys apie būties laikinumą, monotonią ir žmogaus kaip blusos vaidmenį tikrovės spektaklyje. Po nepavykusios savižudybės Mantas Neimantas supranta, kad jam reikia kažko kito: „Jis troško visko arba nieko, o kartais – Visko ir Nieko kartu, nes iš esmės tai tas pats, tai – Vienovė. Jis siekė absoliuto“ (Rudokas, 1988: 40).

Vienis kaip herojaus siekiamybė primena Rudokui artimą bytnikų kartos kūrybą, kuriai būdinga atmesti materializmu, naudos principu ir vartojimu grindžiamą socialinę sistemą, standartizuotą miesčionišką gyvenseną ir įvairiais alternatyviais būdais – pradedant Rytų religijų studijomis ir praktikomis, nuolatinėmis klajonėmis, gyvenimu gamtoje, dionisiška gyvensena, svaigalų vartojimų, ritualiniu seksu, eksperimentais su narkotikais – siekti gilesnio savęs ir pasaulio pažinimo, sąmonės išlaisvinimo. Po Rudoko mirties publikuotame interviu Pocevičius nurodė, kad šis mėgdžiojo bytnikų kultūros tėvu laikomą Jacką Kerouacą: „Jis panašesnis į Kerouacą, buvusį jo kelrode žvaigžde. Rudokas buvo Kerouaco mėgdžiotojas, perėmęs įvaizdžius, bet to lietuvių literatūrai reikėjo“²¹³. Kerouaco herojams buvo svarbiausia pajusti, kad yra gyvi, patirti gyvenimo džiaugsmą, bet iš tiesų jie yra bėgliai, bandantys išsivaduoti iš bedvasio gyvenimo, atitrūkti nuo žmonių, kurie tik atlieka visuomenės jiems primestas funkcijas ir kuriuos visuomet slegia rūpesčiai. Jie netiki egzistuojančiomis sociumo vertybėmis, tačiau naujų nežino. Jie gyvena tuo, kas jiems liko – momentiniais pojūčiais. Rudoko romane „Autodafė“ taip pat labai ryški socialinė kritika, Mantas Neimantas bejėgiškai trokšta demaskuoti visuomenę: „O kas jų širdyse? Viduriai užkietėjo, tai išmoko tuštintis pro širdį. Ir kam ką pasakysi? Kas manęs klausys? Manęs – neapsiplunksnavusio gaidžiuko? Jie pasistengė užimti muitininkų, degustatorių, cenzorių vietas, kad piemenuko riksmas nesutrikdytų avių kaimenės miego! Teisia už vagystes, už žmogžudystes, už spekuliaciją ir taip toliau, bet neteisiam, kurie spekuliuoja socializmo idėjomis, kurie apgaudinėja naivų, tačiau tiesos, o ne melo ištroškusį jaunimą, kurie... kurie... kuria blogi!“ (Rudokas, 1988: 87).

Romano fabula baigiama teatrališkai: veikėjas persipjauna venas tėvo dovanotu skustuvu. Jis ne tik ne pirmą kartą susižaloja tą pačią ranką, kurią jau puošia randai, bet ir pagriebia plieninį plunksnakotį ir, pamirkęs jį į žaizdą, krauju popieriuje užrašo žodį „AUTODAFĖ“. Paskutinio romano žodžio ir pavadinimo sutaptis nurodo į sąvokos reikšmės svarbą pačiam autoriui. Tai – tikėjimo, ištikimybės kūrybai aktas. Mantas Neimantas pasaulį mato kitaip negu daugelis jį supusių žmonių. Jis ilgisi prasmės, bendruomenės, tiesos, aukština kūrybą ir kūrėją, todėl jaučiasi svetimas, beveik eretikas, su kuriuo sistema, politinės, socialinės aplinkybės susidorojo jo paties rankomis. Prieš nusižudydamas veikėjas išreiškia apgailėstą dėl nesugebėjimo

---

²¹³ „Apie pelenus, iš kurių pakils Tomas Arūnas Rudokas.“, Darių Pocevičių kalbina Jurga Tumasonytė, in: *Literatūra ir menas*, 2016 03 18. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/apie-pelenus-is-kuriu-pakils-tomas-arunas-rudokas-pokalbis-su-dariumi-poceviciumi>

kūryboje sukurti geresnio pasaulio: „O aš tikėjausi! Tikėjausi sukurti savo pasaulį – tobulą kaip obuolį, kuris gundys adomus ir ievas dešimt, penkiasdešimt, šimtą metų! Aš tikėjau, kad esu genialus, ne, tikėjausi tapti genialiu! O aš tik ligonis, paprastas ligonis, kokių pasaulyje yra milijonų milijonai!“ (Rudokas, 1988: 119). Sėkminga pagrindinio veikėjo savižudybė – paskutinis jo kūrybos aktas, suvokiamas kaip meninės idėjos išsipildymas. Prieš pat mirtį Mantas Neimantas supranta esąs „tik vienišas samurajus psychoneurologiniame, loginiame poligone. Bet charakteris – taip pat kūrybos aktas.“ (Rudokas, 1988: 119). Kaip galima suprasti iš romano, tai yra paskutinis ir vienintelis jo kūrinys. Šiuo aspektu „Autodafė“ rezonuoja su Ivanauskaitės romanu „Agnijos magija“: tik jo pagrindinė veikėja sukūrusi kūrinį, ne pasiduoda destruktijai, bet patiria transformaciją, nušvitimą ir išsivaduoja iš beprasmybės, kankinančios ir Rudoko herojų.

Mantas Neimantas ne vienintelis savižudis šiame romane. Viename epizode personažas sužino apie antraeilio veikėjo Sauliaus savižudybę. Autorius Sauliaus linijos neišplėtoja, iš teksto žinoma tik tiek, kad jis buvo drovus, nelinkęs bičiuliautis ir visuomet apgaunamas merginų jaunas vaikinai. Tačiau Sauliaus savižudybė Manto aplinkoje nuskamba kaip eilinė naujiena ir primena veikėjui jo paties anksčiau išsakytus žodžius: „Kartis labai neestetiška. Sėkla išsiveržia. Liežuvis išvirsta, ir akys išsprogsta. Jau geriau nusišauti.“ (Rudokas, 1988: 108). Sauliaus savižudybė tarsi apibrėžia tai, kas suprantama kaip prasmingas ir beprasmis mirties pasirinkimas. Žvelgiant iš Manto Neimanto perspektyvos, savižudybės estetiškumas, pati jos maniera yra itin reikšminga kaip paskutinis meno veiksmas, kaip tai, koks asmuo bus prisimenamas ateityje: „Tokių atvejų galima skusti barzdą, niūniuoti mėgstamą melodiją ir lyg netyčia persirėžti skustuvu Adomo obuolį. Paskui pasirišti po kaklu baltą servetėlę ir lėbauti su dangiško pasaulio gyventojais, laikantis žemiškos etikos ir estetikos.“ (Rudokas, 1988: 61). Nors vietomis autoriaus balsas tekste įgyja ironiškos distancijos, savižudybė romane itin romantizuojama, iškeliamą kaip nepripažinto genijaus mito kulminacija, autentiška transcendencijos patirtis, kurią išgyvenus šiapusybė atsiskleidžia savo tikruoju pavidalu. Kita vertus, romanas „Autodafė“ taikliai fiksuoja priešpriešą, vidinį protestą svetimybės akivaizdoje – vieną esminių lūžio literatūros bruožų. Kaip bebūtų, Rudoko kūryboje ryškus nihilizmas, apokalipsės ženklai nėra atsitiktiniai: jie kyla iš ideologinės realybės, apraizgiusios laisvą dvasią, iš gniaužtų, kuriuose įkalina kintanti socialinė ir tautinė tikrovė.

IŠVADOS

Jurgos Ivanauskaitės, Ričardo Gavelio ir Tomo Arūno Rudoko, trijų lūžio laikotarpio autorių, pasirinktų romanų ir apsakymų analizė atskleidė, kad savižudybės problematika jų kūryboje yra dažna, kai kuriuose kūriniuose suicidas tampa pagrindiniu pasakojimo leitmotyvu ar siužetine linija. Postūmį parasuicido situacijoms arba/ir savižudybei personažams suteikia įvairios priežastys, bet jų motyvacija kompleksiška, sąlygojama vidinės būklės ir socialinio pasaulio sąveikos. Atliktas tyrimas patvirtina Durkheimio suformuluotos suicido tipologijos aktualumą šiuolaikiniuose kontekstuose: kuriami suicidinių veikėjų portretai, jų pasirinktos ar įsivaizduojamos savižudybės situacijos leidžia atpažinti Vakarų sociologijos klasiko išskirtus modelius, nors dažniausiai jie heterogeniškai susipynę.

Nustatyta, kad Ivanauskaitės literatūriniam herojams dažniau būdinga egoistinio tipo savižudybė, žyminti silpną individo socialinę integraciją, irstančius ryšius su visuomene: autorės kūrinių veikėjai jaučiasi vieniši, kliaujasi tik savimi, apimti tuštumos ir gyvenimo beprasmybės pojūčio. Panaši motyvacija lydi ir Rudoko personažą – jam savižudybė atrodo vienintelis būdas įprasminti savo būtį. Tuo tarpu Gavelio herojai kenčia nuo anomijos: krizės, traumos akivaizdoje atsidūręs asmuo išgyvena nusistovėjusių normų, tradicijų griūtį, vertybių devalvaciją, ir, neatsiradus ar nespėjus sustiprėti naujoms, atsiduria dvasinėje aklavietėje. Paskutiniame autoriaus romane „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ išplėtojama fatalistinės savižudybės samprata, kai individas, negalintis susitaikyti su svetimybės patirtimi, išsaugo orumą priimdamas lemtingą susinaikinimo sprendimą – charakiri.

Aptarta literatūrinė parasuicido ir suicido vaizdavimo tradicija leido nustatyti, kad poveikį savižudybės vertinimui turi ne tik visuomenės normos ir nuostatos, bet ir meniniai tekstai, iškeliantys šią problematiką. Taigi Ivanauskaitės, Gavelio ir Rudoko kūrinius galima laikyti lūžio laikotarpio mentalinių nuostatų išraiškomis, tačiau kartu – ir šių nuostatų refleksija, formavimu, keitimu. Nors pasirinkti autoriai gyveno ir rašė panašiomis aplinkybėmis, kiekvieno iš jų kūriniuose savižudybės problematika įgyja skirtingų aspektų .

Ankstyvuojų Ivanauskaitės kūrybos laikotarpiu (iki pat romano *Ragana ir lietus*) personažų polinkis į savinaiką ypač ryškus. Jų būsenos svyruoja tarp kraštutinumų: gyvenimas arba mirtis, meilė arba mirtis, kūrybos pripažinimas arba mirtis. Vaizduojamoms krizės asmenybėms

savižudybė tampa vienu iš būdų autentiškai individualybei, protestui išreikšti, galimybe išsivaduoti iš konformizmo, tuštumos, vienatvės, beprasmybės, kalėjimu tapusio kūno arba nuolat maištaujančios sielos. Ivanauskaitės veikėjai jautriai patiria kasdienybę ir ieško savo vietos sparčiai kintančioje tikrovėje: jiems belieka sukurti save iš naujo arba rinktis savižudybę. Minimu kūrybos etapu Ivanauskaitė suicidą aprašo itin vaizdžiai, detaliai, nevengia jo poetizuoti, kartais net fetišizuoja. Novelėse ir romanuose išryškėja kūrybos ir suicido santykis: ne vienas veikėjas renkasi savižudybę kaip pasipriešinimo, meninio protesto aktą. Ankstyvojo laikotarpio prozoje jis įgyja paskutinio spektaklio, autentiško egzistencinio kūrinio reikšmę. Kita vertus, personažams pasiekus kūrybinę savirealizaciją, savižudybė gali būti peržengiama ir tapti vidinės veikėjų transformacijos išeities tašku. Pastebėtina, kad savižudybės vaizdiniai Ivanauskaitės kūryboje taip pat kinta kartu su personažų branda. Troškimas ištrūkti į alternatyvią, geresnę tikrovę įgyja filosofiškesnę atspalvį – mirtingumas įsisamoninamas kaip neišvengiama lemtis. Kita vertus, savižudybės problematika išlieka aktuali net ir paskutiniame Ivanauskaitės autobiografiniame kūrinyje „Viršvalandžiai“: jo pasakotoja stoiškai priima tikrovę, susitaiko su savimi, pasaulio absurdu ir pasiduoda eroso, o ne tanato jėgai.

Ivanauskaitė savižudybę vaizduoja remdamasi sociokultūrine patirtimi, kaip jaunimo subkultūros reiškinių, o Gavelio maniera priešinga – suicido tema rašytojui tampa intelektualinės analizės įrankiu. Autorius jį naudoja ne vieno asmens susinaikinimui pavaizduoti, bet kaip visuotinės dvasinės aklavietės, visuomenę kankinančios negalios simbolį. Gavelio kūrinių tikrovė atskleidžia istorinio lūžio tragizmą ir tikrąsias jo pasekmes asmens psichologinei būklei. Autoriaus veikėjai gyvena vidiniuose kalėjimuose, nuolatinėje kančioje, baimėje, pasižymi paranoja ir asmenybės fragmentiškumu, skilusia savastimi. Jie tampa totalitarizmo traumos įkaitais, leidžiasi į šios patirties pragarą: pasirinkę savižudybę personažai tik patvirtina prievarta paremtos sistemos pergalę prieš individualumą, blogio triumfą prieš gėrį. Su(si)naikinimo motyvas persikelia iš vieno autoriaus kūrinio į kitą, kol savo apogėjų pasiekia jau minėtame paskutiniame romane, kuriame aprašomas charakiris tampa visuotinės Apokalipsės vaizdiniu. Savižudos, žudymo, pasaulio pabaigos elementai Gavelio kūryboje aktualizuojami kaip dekonstrukcijos principo dalys. Suponuojama, kad sunaikinus žmogų, pasaulį, išrovus viską su šaknimis galima išsivaduoti iš visuomenę kankinančios negalios, išsilaisvinti iš luošinančios, visapusišką impotenciją lemiančios traumos. Gavelis išplėtoja ir metaforišką rašytojo

savižudybės vaizdinį: kūrybos ir kalbos rėmuose suicidui suteikiamas intelektualinis lygmuo. Negalėjimą rašyti autorius prilygina susinaikinimui.

Menininko ir savižudybės santykį romane „Autodafė“ reflektuoja ir Rudokas. Abu autorius taip pat sieja pasirinkta metatekstuali prieiga, romano romane principas – rašymas apie rašymo procesą. Kita vertus, Rudokas kūrėją projektuoja kaip išrinktąjį, viršesnį už kitus, o jo išgyvenimus – kaip autentišką asmeninę kančią. Pagrindinio veikėjo portretas konstruojamas kaip priešprieša tarp autentiškumo ir socialinės tikrovės: jis nepasitiki aplinkiniais, dalyvavimas visuomenės gyvenime jam atrodo beprasmis, tai pastūmėja jį slėptis savo kiaute, tapatintis su alternatyvia gyvensena, prisiekti ištikimybę sovietmečio nonkonformistams būdingai autsaiderio laikysenai. Herojus atsiduoda bohemiško gyvenimo malonumams, vėliau atsiduria psichiatrinėje ligoninėje – tai pateikiama kaip jo disidentizmo patvirtinimas, susipinantis su romantizmo genijaus mitu. Kitaip nei Gavelio kūryboje, suicidas neįgyja filosofinio matmens, bet iškeliamas kaip nesuprasto rašytojo viso gyvenimo kūrinio idėja. Kaip nurodo romano pavadinimas, Rudoko literatūrinio herojaus savižudybė įkūnija autodafė – tikėjimo išpažinimo – aktą, bet tai nėra visavertis kūrinys. Krizės būklės supančiotas Rudoko personažas labiau artimas Ivanauskaitės veikėjams, kurie taip pat bėga nuo beprasmybės, siekia egzistencinio išsipildymo ir ieško alternatyvios prasmės. Atlikta šių trijų autorių analizė atskleidžia, kad Rudoko ir Ivanauskaitės literatūriniai veikėjai gina savo autentiškąjį „aš“, tačiau sužaloti Gavelio kūrybos personažai apskritai jį praranda ir jiems nelieka, ką ginti.

Lūžio laikotarpis žymi ne tik euforinę būseną, pertvarką, pokyčius, kuriuos vienija bendras išsivadavimo siekis ir totalitarizmo įveikos patirtis, bet ir kolektyvinę tapatumo griūtį, įstūmusią individą į nežinomybę, kur senoji tvarka netenka prasmės, o naujosios taisyklės dar yra neaiškios. Kriziniai išgyvenimai paaštrina asmens patiriamą anomiją, iš jos kylančius egzistencinius svarstymus, kuriais siekiama iš naujo įvertinti ir apibrėžti savo vietą, vaidmenį, vertybes ir tikslą netikrumo dėl ateities akivaizdoje. Savižudybės motyvo pasikartojimą populiarių laikotarpio autorių literatūros kūriniuose galima sieti su socialistinio realizmo literatūros epochos pabaiga – ji stengėsi nežiūrėti mirčiai į akis, apsimesti, kad jos nėra. Tokios kūrybos pareiga buvo įtvirtinti naujos santvarkos amžinumo mitą. Tačiau, jam subliūskus, gausią suicido problematiką literatūros kūriniuose galima prilyginti visuomenės psichologinės būklės barometru, dvasinės aklavietės, į kurią pastūmėjo socialinių, istorinių, ekonominių ir kultūrinių

sąlygų pokyčiai, simboliui. Žmogus pats sau tampa vienu dideliu klausimu, į kurį nėra atsakymo jo būties ribose. Nors išsamių šios problematikos tyrimų literatūroje ankstesniais laikotarpiais trūksta, būtų galima kelti prielaidą, jog lūžis turėjo esminės įtakos rašymo savižudybės tema įvairovei ir apimtims, galimai koreliuojančioms su tuo metu fiksuota Lietuvos savižudybių statistika.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

- Gavelis Ričardas, „Berankis“, in: *Nubaustieji*, Vilnius: Vaga, 1987.
- Gavelis Ričardas, „Galbūt“, in: *Įsibrovėliai*, Vilnius: Vaga, 1982.
- Gavelis Ričardas, *Septyni savižudybės būdai*, Vilnius: Tyto alba, 1999.
- Gavelis Ričardas, *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*, Vilnius: Tyto alba, 2002.
- Gavelis Ričardas, „Vilniaus arhatas“, in: *Tylos angelas*, Vilnius: Tyto alba, 2006.
- Gavelis Ričardas, *Vilniaus džiazas*, Vilnius: Tyto alba, 2007.
- Ivanauskaitė Jurga, *Agnijos magija*, Vilnius: Tyto alba, 2006.
- Ivanauskaitė Jurga, „Apie tai kaip...“, in: *Pakalnučių metai*, Vilnius: Tyto alba, 2003.
- Ivanauskaitė Jurga, „Aš mirštu, tu miršti, jis (ji) miršta“, in: *Kaip užsiauginti baimę*, Vilnius: Tyto alba, 2009.
- Ivanauskaitė Jurga, „Dvi pasakos apie savižudžius“, in: *Pakalnučių metai*, Vilnius: Tyto alba, 2003.
- Ivanauskaitė Jurga, *Mėnulio vaikai*, Vilnius: Tyto alba, 2004.
- Ivanauskaitė Jurga, *Miegančių drugelių tvirtovė*, Vilnius: Tyto alba, 2005.
- Ivanauskaitė Jurga, *Pragaro sodai*, Vilnius: Tyto alba, 1992.
- Ivanauskaitė Jurga, *Ragana ir lietus*, Vilnius: Tyto alba, 2002.
- Ivanauskaitė Jurga, *Viršvalandžiai*, Vilnius: Tyto alba, 2007.
- Rudokas Tomas Arūnas, *Autodafė*, Vilnius: Periodika, 1988.

LITERATŪRA

- Abrumova A. G., Postovalova L. I., „The Motives of Suicide“, *Russian Social Science Review*, 1989, Nr. 2, p. 77-89.
- Abrutyn Seth; Mueller Anna S., 2014. „The Socioemotional Foundations of Suicide: A Microsociological View of Durkheim's Suicide“, in: *Sociological Theory*, vol. 32, issue 4, 2014, p. 327-351.

- Ališanka Eugenijus, *Gatvė tarp dviejų bažnyčių*, Vilnius: Tyto alba, 2012.
- Alvarez AI, *Savage God: A study of Suicide*, London: Bloomsbury, 2002.
- Anderson David K, „Two Shakespearean Suicides“, *Essays in Criticism*, Volume 72, Issue 2, April 2022.
- Bachtinas Michailas, *Rabelais and His World*, Bloomington: Indiana University Press, 1968.
- Baranova Jūratė, *Filosofija ir literatūra: priešpriešos, paralelės, sankirtos*, Vilnius: Tyto alba, 2006.
- Baranova Jūratė, *Jurgos Ivanauskaitės fenomenas: tarp siurrealizmo iki egzistencializmo*, Vilnius: Tyto alba, 2014.
- Barlow Emma Louise, „Emotional Minds and Bodies in the Suicide Narratives of Dante’s Inferno“, in *Ceræ: An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies*, Nr. 7, 2020, p. 23-45.
- Barrett William, *Irrational Man*, Anchor Books: New York, 1962.
- Bartkus Gvidonas, „Alberas Kamiu: „Sizifo mitas“, *Problemos*, Nr. 6, 1970.
- Beresnevičius Gintaras, „Savižudybės baltų kraštuose iki krikšto“, *Proskyna*, Nr. 4, 1993.
- Camus Albert, *Sizifo mitas*, Vilnius: Baltos lankos, 2006.
- Castor & Pollux, *Rašytojų kūjis*, Vilnius: Kitos knygos, 2007.
- Cibarauskė Virginija, „Ragana ir lietus“, arba Ko geidė J. Ivanauskaitės moterys“, *Literatūra ir menas*, 2002, Nr. 13. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/literatura/virginija-cibarauske-ragana-ir-lietus-arba-ko-geide-j-ivanauskaites-moterys>
- Čchartišvili Grigorij, *Rašytojas ir savižudybė*, Vilnius: Kitos knygos, 2020.
- Čerškutė Jūratė, „Ričardas Gavelis: dekonstrukciniai žaidimai miesto kūne / kūno mieste“, *Metai*, 2008, Nr. 1. Prieiga internetu: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=11408>
- Čerškutė Jūratė, „Visgi, kas yra Ričardo Gavelio Vilniaus džiazas pasakotojas?“, in: *Colloquia*, 2014, Nr. 32, p. 55-75.

Čerškutė Jūratė, *Dekonstrukcija Ričardo Gavelio prozoje: daktaro disertacija*, Vilniaus universitetas, 2014.

Čičelis Ramūnas, „Beskaitant Ričardą Gavelį“, *Bernardinai*, 2010-10-21. Prieiga internetu: <https://www.bernardinai.lt/2010-10-21-beskaitant-ricarda-gaveli/>

Čičelis Ramūnas, „Trauminis subjektas Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeryje“ ir Antano Škėmo „Baltoje drobulėje“, in: *Teksto slėpiniai*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010, Nr. 13, p. 85-100.

Daugirdaitė Solveiga, Mačianskaitė Loreta, „Atgimimas“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarė Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 74-94.

Daujotytė Viktorija, „Vyresniųjų poezija: tarp praeities ir dabarties“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 68-92.

Daujotytė Viktorija, *Moters dalis ir dalia*, Vilnius: Vaga, 1992.

Daujotytė Viktorija, Tamošaitis Regimantas, „Menininkas kaip kultūros herojus ir kankinys. Pokalbyje dalyvavo literatūrologė Viktorija Daujotytė, kultūrologas Vytautas Rubavičius, filosofas Arvydas Šliogeris ir literatūrologas Regimantas Tamošaitis“, *Metai*, 2007, Nr. 8-9. Prieiga internetu: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/154-2007-m-nr-8-9-rugjtis-rugsjis/1171-menininkas-kaip-kulturos-herojus-ir-kankinys>

Durkheim Emile, *Savižudybė*, Vilnius: Pradai, 2002, p. 145.

Durkheim Emile, *Suicide: A Study in Sociology*, Taylor & Francis e-Library, 2005.

Feuerlicht Ignace, „Werther’s Suicide: Instinct, Reasons and Defense“, in *The German Quarterly*, 1978, Nr. 4, p. 476-492.

Frankl Viktor E., „Ką sako psichiatras apie moderniąją literatūrą?“, *Bernardinai.lt*. Prieiga internetu:

<https://www.bernardinai.lt/2008-10-19-viktoras-e-franklis-ka-sako-psichiatras-apie-moderniaja-literatura/>

Frankl Viktor E., *Žmogus ieško prasmės*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2008.

Freud Sigmund, *Anapus malonumo principo*, Vilnius: Vyturys, 1999.

Gailienė Danutė, „Autodestruktyvaus elgesio socialiniai aspektai“, in *Socialinės deviacijų problemos*, sudarė Jolanta Aleknevičienė, Vilnius: Eugrimas, 2007, p. 49-80.

Gailienė Danutė, „Po trisdešimties metų: kaip šiandien atrodo savižudybių problema Lietuvoje?“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, Nr. 6. Prieiga internetu: <https://nzidiny.lt/danute-gailiene-po-trisdesimties-metu-kaip-siandien-atrodo-savizudybiu-probl-ema-lietuvoje-nz-a-nr-6/>

Gailienė Danutė, „Suicide Rates as a “Social Thermometer”: Reading the Traumatized History of Lithuania“, in *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*, sudarė: Ville Kivimäki, Peter Leese, Geneva: Palgrave Macmillan, 2022, p. 299-318.

Gailienė Danutė, „Užburtame rate: savižudybių paplitimas Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo“, *Psichologija*, Nr. 31, 2005.

Gailienė Danutė, *Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje*, Vilnius: Tyto alba, 1998.

Gailienė Danutė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021.

Gailienė Danutė, Skruibis Paulius, Dadašev Said, Grigienė Dovilė, *Savižudiškumo tendencijos ir sociokultūriniai suicidinės rizikos veiksniai Lietuvoje: rekomendacijos nacionalinę ir regioninę savižudybių prevenciją kuriančioms institucijoms*, Vilniaus universiteto leidykla, 2022, p. 10

Goldney Robert D., „Suicide in the young“, in: *Journal of Paediatrics and Child Health*, 1993, No. 29, p. 50-52.

Gražytė-Maziliauskienė Ilona, *Idėjų inventorių: literatūros kritika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

Harma Tanguy, *The Paradox of Thanatos: Jack Kerouac and Allen Ginsberg: From Self-Destruction to Self-Liberation*, Peter Lang: New York, 2022.

Hilal Kaya, „A Comparative Study: Existentialism in “No Exit” by Jean Paul Sartre and Shadowless by Hasan Ali Toptaş“, in: *Folklore/Literature*, 2019, Nr. 3, p. 577-590. Internetinė prieiga: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790608>

Hume David, „Of Suicide“ in: *Essays Moral, Political and Literary*, p. 268-274, Prieiga internetu: https://www.files.ethz.ch/isn/125490/5011_Hume_Essays.pdf

Yakeley Jessica, Burbridge-James William, „Psychodynamic approaches to suicide and self-harm“ in *BJPpsych Advances*, Cambridge University press, 2018, Nr. 24, p. 37-45. Prieiga

internetu:

<https://www.cambridge.org/core/journals/bjpsych-advances/article/psychodynamic-approaches-to-suicide-and-selfharm/13754D5307826B56844258FAF82C0305>

Ivanauskaitė Jurga, „Ar turėsime drąsos būti lietuviai?“, *Šiaurės Atėnai*, 1990, Nr. 17.

Jakonytė Loreta, *Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

Janulytė Inga, LRT laida „Literatūros akiračiai“, 2016-05-08. Prieiga internetu: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1012746995/literaturos-akiraciai-2016-05-08-17-03>

Jasivičienė Angelė, *Krizės asmenybės atspindžiai Jurgos Ivanauskaitės romanuose „Ragana ir lietus“ ir „Placebas“*: magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2009.

Jungas Carlas Gustavas, *Psichoanalizė ir filosofija*, Vilnius: Pradai, 1999.

Jurčiukonytė Agnė, „Kultūriniai kodai Jurgio Savickio novelėse“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 22.

Kalėda Algis, „Groteskas“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarė Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 274-284.

Katinienė Violeta, *Lūžio literatūra: XX a. pabaigos – XXI a. pradžios vokiečių ir lietuvių romanas*: daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2018.

Kavolis Vytautas, *Kultūrinė psichologija: straipsnių rinkinys*, sudarė Vilnius: Baltos lankos, 1995.

Kazlauskaitė Giedrė, „Man svarbu, kad galėtume gyventi oriai“, *Literatūra ir menas*, 2015, Nr. 9. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/giedre-kazlauskaite-man-svarbu-kad-galetume-gyventi-oriai>

Kazlauskaitė Giedrė, „Puslapių drugeliai“, *Šiaurės Atėnai*, 2006, Nr. 1.

Kelertienė Violeta, *Kita vertus...Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 2006.

Keršytė Nijolė, „Mirtis ir rašymas lietuvių prozoje: J. Biliūnas, J. Aputis, S. Parulskis“, *Semiotika*, 2021, Nr. 16, p. 275-236.

Kmita Rimantas, „Psichiatrinės ligoninės ir literatūra“, *Modernaus meno centras*. Internetinė prieiga: <http://www.mmcentras.lt/psichiatrines-ligonines-ir-literatura/78139> (nuoroda nebeaktyvi)

Kubilius Vytautas, „Pamišęs herojus“, *Metai*, 2001, Nr. 4. Prieiga internetu: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=6858>

Kubilius Vytautas, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993.

Kukulas Valdas, „Tu niekada nebūsi laimingas“, *Lietuvos rytas*, 1993-09-18, Nr. 182.

Kunčinas Jurgis, *Kilnojamosios Riontgeno stotys*, Vilnius: Alma littera, 1998.

Lapkus Danas, „Atstumiančio lietuviškumo nauda: berankis lošia pokerį“, in: *Bliuzas Ričardui Gaveliui: atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*, sudarė Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 269-279.

Laučius Vladimiras, „L. Donskis: R. Gavelis – kosmopolitiškas miestietis, parodęs talentus užgožiančių vidutinybių maištą“, *Delfi.lt*, 2012 08 18, Prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/ldonskis-rgavelis-kosmopolitiskas-miestietis-parodes-talentus-uzgozianciu-vidutinybiu-maista.d?id=59339247>

Leach Mark M., *Cultural diversity and suicide*, New York: Routledge, 2006.

Leenars Anton A., „Suicide: A Multidimensional Malaise“, *Suicide and LifeThreatening Behavior*, 1996, Nr. 26, p. 221-236.

Lester David, „An examination of Shneidman’s application of Henry Murray’s classification of needs to suicidal individuals“, *Perpetual and Motor Skills*, 1998, Nr. 87. Prieiga internetu: https://www.researchgate.net/publication/13524688_An_Examination_of_Shneidman's_Application_of_Henry_Murray's_Classification_of_Needs_to_Suicidal_Individuals

Lew Bob, Lester David, Mustapha Feisul Idzwan, *et al.* „Decriminalizing suicide attempt in the 21st century: an examination of suicide rates in countries that penalize suicide, a critical review“, *BMC Psychiatry*, 2022, Nr. 22.

Magdof Fred, „The World Food crisis: Sources and Solutions“, in: *MonthlyReview*, 2008, Nr. 50. Prieiga internetu:

https://www.researchgate.net/publication/270467950_The_World_Food_Crisis_Sources_and_Solutions

Mailer Norman, „The White Negro“, *Dissent*, 1957. Prieiga internetu: https://www.dissentmagazine.org/online_articles/the-white-negro-fall-1957/

Mažeikis Gintautas, „Išlaisvinantis paribių sąmoningumas Jurgos Ivanauskaitės ir Ričardo Gavelio romanuose“, *Inter-studia humanitatis*. 2012, Nr. 13.

Mažeikis Gintautas, *Isikitinimai: Sąmoningumo metaformozės*, Vilnius: Kitos knygos, 2013.

Michel Montaigne, *The Essays of Michael Lord of Montaigne*, Oxford: Oxford University Press, 1929.

Mickūnas Algis, Jonkus Dalius, *Fenomenologinė filosofija ir jos šešėlis*, Vilnius: Baltos lankos, 2014.

Mikelinskas Jonas, „Keli žodžiai apie autorę“, *Nemunas*, 1982, Nr. 7.

Mykolaitytė Aurelija, „Naujausioji literatūra nuo 1990 m.“, in *Trumpa lietuvių literatūros istorija*, Versus Aureus: Kaunas, 2014, p. 43-64.

Mikulskaitė Eglė, „Sapnais gyva Jurgos Ivanauskaitės proza“, *Literatūra ir menas*, 2024 Nr. 4. Prieiga internetu: <https://literaturairmenas.lt/literatura/egle-mikulskaite-sapnais-gyva-jurgos-ivanauskaites-proza>

Murray Henry A., *Explorations in Personality*, New York: Oxford University Press, 1938

Navickas Alvydas, „Požiūrių į savižudybę aspektai“, *Psichologija. Mokslo darbai*, 2003, Nr. 23.

Orwell George, *Politics and the English Language*. Prieiga internetu: http://orwell.ru/library/essays/politics/english/e_polit

Peluritytė-Tikuišienė Audinga, „Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje: nuo socrealizmo iki dabarties“, *Literatūra*, 2014, Nr. 1.

Petrus Stephen, „Rumblings of Discontent: American Popular Culture and its Response to the Beat Generation, 1957-1960“, *Studies in Popular Culture*, 1997, Nr. 1, p. 1-17.

Plužek Zenomena, *Pastoracinė psichologija*, Vilnius: Amžius, 1996.

Pocevičius Darius, „Tomas Arūnas Rudokas (1966–2012). Eilės.“, *Šiaurės Atėnai*, 2012 05 11. Prieiga internetu: <http://www.satenai.lt/2012/05/11/tomas-arunas-rudokas-eiles-2/>

Putinaitė Nerija, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

Radzevičius Algimantas, *Klasikinė lietuvių literatūra visuotinės literatūros kontekste*, II knyga, Kaunas: Aesti, 2021.

Radzevičius Bronius, „Dinas Moriartis ir jo pasekėjai“, *Pergalė*, 1972, Nr. 7. Prieiga internetu: <http://www.satennai.lt/2017/09/01/dinas-moriartis-ir-jo-pasekejai/>

Radzevičiūtė Fausta, *Moters savivaizdis XX a. 4-ojo dešimtmečio lietuvių kultūroje*: magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2016.

Rubavičius Vytautas, „Kelionė į Neten ir atgal“, *Metai*, 2000, Nr. 8–9. Internetinė prieiga: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=16089>

Rudokas Tomas Arūnas, „Nematomi žmonės“, *Literatūra ir menas*, 1994-06-11.

Samalavičius Almantas, „Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūno atradimas“, in: *Bliuzas Ričardui Gaveliui: atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*, sudarė: Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, Vilnius: Tyto alba, 2007, p. 250-268.

Samalavičius Almantas, „Valdymo aistros anatomija“, *Metai*, 1998 m. Nr. 3. Prieiga internetu: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=11570>

Sartre Jean Paul, *Being and nothingness*, New York: Washington Square Press, 2021.

Sartre Jean Paul, *Existentialism is humanism*, Prieiga internetu: <https://www.marxists.org/reference/archive/sartre/works/exist/sartre.htm>

Savicka Ana, „Mirusio poeto T. Rudoko draugas: „Gyvenimas jam buvo mazochistinis malonumas“, *Aktualijos, lrytas.lt*, 2012 05 16. Prieiga internetu: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2012/05/16/news/mirusio-poeto-t-rudoko-draugas-gyvenimas-jam-buvo-mazochistinis-malonumas--5288103>

Shneidman Edwin S., *Savižudžio sąmonė*, Vilnius: Atviros Lietuvos knyga, 2002.

Skog Ole-Jørgen, „Alcohol and Suicide - Durkheim revisited“, *Acta Sociologica*, vol. 34, issue 3, 1991, p. 193-206.

Skruibis Paulius, Gailienė Danutė, Labanauskaitė Lina, „Nuostatų savižudybių atžvilgiu klausimyno (ATTS) lietuviškoji versija“, *Psichologija*, Nr. 38, 2008, p. 84-99.

Spivak Gayatri Chakravorty, „Translator’s Preface“, in: Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1976.

Sprindytė Jūratė, „Vieno lietuvių prozos ciklo apibrėžtys“, *Literatūra*, 2021, Nr. 1.

Stack Steven, „Durkheim's Theory of Fatalistic Suicide: A Cross-National Approach“ *The Journal of Social Psychology*, May, 1979, p. 161-168.

Thomas Aquinas St., „The Summa Theologica, Question nr. 64, Article 5“, *Documenta Catholica Omnia*. Prieiga internetu: https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274_Thomas_Aquinas_Summa_Theologiae_%5B1%5D_EN.pdf

Tumasonytė Jurga, „Apie pelenus, iš kurių pakils Tomas Arūnas Rudokas. Pokalbis su Dariumi Pocevičiumi“ *Literatūra ir menas*, 2016-02-18

Tumasonytė Jurga, „Apie pelenus, iš kurių pakils Tomas Arūnas Rudokas. Pokalbis su Dariumi Pocevičiumi“, *Literatūra ir menas*, Nr. 2, 2016.

Vienuolis Antanas, *Paskenduolė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.

Žukauskaitė Audronė, *Anamorfozės: nepamatinės filosofijos problemos*, Vilnius: Versus aureus, 2005.

SUMMARY

The turn of the 21st century, a so-called turning-point, is an exceptional period for the multitude of processes that took place in Lithuania. Historical circumstances led to radical changes in lives of the state and the individual and had an effect on the political, economic and cultural spheres as well as on the psyche of the society. It is believed that the turning-point correlates with the unprecedented high suicide rates in Lithuania throughout the first decade of declared Independence. The weakening of social regulation, the collapse of established norms and rules, and the devaluation of values led to a general anomie, which could often end up in suicide at the individual level and even cause so-called epidemics of suicide.

This paper analyzes the depiction of self-destruction and attempted suicide in the prose of the most eminent Lithuanian writers of the period – Jurga Ivanauskaitė, Ričardas Gavelis and Tomas Arūnas Rudokas. Analysis focuses on the five novels of Ivanauskaite „Mėnulio vaikai“ (Vilnius: Vaga, 1988), „Pragaro sodai“ (Vilnius: Tyto alba, 1992), „Ragana ir lietus“ (Vilnius: Vaga, 1993), „Agnijos magija“ (Vilnius: Nemunas, 1995), „Miegančių drugelių tvirtovė“ (Vilnius: Tyto alba, 2005), as well as three of her short-stories „Apie tai, kaip...“, „Dvi pasakos apie savižudžius“ („Pakalnučių metai“, Vilnius: Vaga, 1985), „Aš mirštu, tu miršti, jis (ji) miršta“ („Kaip užsiauginti baimę“, Vilnius: Vaga, 1989) and autobiographical piece „Viršvalandžiai“ (Vilnius: Tyto alba, 2007). In addition, three novels of Gavelis – „Vilniaus džiazas“ (Vilnius: Vaga, 1993), „Septyni savižudybės būdai“ (Vilnius: Tyto alba, 1999), „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ (Vilnius: Tyto alba, 2002) – were selected along with three of his short-stories „Galbūt“, („Isibrovėliai“, Vilnius: Vaga, 1982), „Berankis“ („Nubaustieji“, Vilnius: Vaga, 1987), „Vilniaus arhatas“ („Tylos angelas“, Vilnius: Tyto alba, 2006). From the modest literary heritage of Rudokas only one mini-novel was chosen as relevant to this analysis – „Autodafė“ (Vilnius: Periodika, 1988).

The aim of the paper is to analyse the selected works from the sociological, psychosocial and literary perspectives in order to examine the the topic of suicide, its scope and means of expression in the turning-point literature. It is also important to distinguish the connection of this representation with Emile Durkheim's psychosocial theory of suicide, Edwin S. Shneidman's theory of psychogenic needs and the approach of psychological motivation, suggested by Danutė Gailienė. This paper presupposes that there is a connection between the extremely high suicide

rates in Lithuania in 1990-1996 and its depiction in Lithuanian prose of the turning-point literature.

The psychosocial theory of suicide holds the level of integration of society and the attitudes it fosters responsible for having effect on individual's decision to commit suicide. The first chapter of this paper explores the concept of suicide and influences of such act based on the works of Emile Durkheim, Albert Camus, Sigmund Freud, Edwin S. Shneidman, and Grigory Tcharkhartishvili. Given perspective on suicide from the points of sociology, psychology, psychoanalysis, philosophy, and cultural history enables to capture the interplay between the individual's inner state and the social world.

The second chapter of this paper provides an overview of the dynamics in Lithuanian suicide statistics in the XX-XXI centuries and the reasons behind this shift. Based on the research carried out by Danutė Gailienė, it also identifies the influence of traumatic experiences, occupation, censorship, economic hardships and other gruesome circumstances on the mind of society and the urge of its members to choose suicide. The third part provides a brief overview of both global and local tradition of suicide depiction in literature and reveals the transformation of the suicidal discourse throughout the different periods of history. Supposedly, not only the existing concept of individuality and common societal attitude influence the way suicide is depicted in the academic papers and the works of fiction, but also these depictions hold a power to shape them as well. The fourth chapter of theoretical approach explains the concept of turning-point literature and discusses the transformation of Lithuanian literary thought of the period.

The fifth, sixth and seventh parts of this paper are focused on the analysis of the works of Ivanauskaitė, Gavelis and Rudokas. These writers developed characters that share the identity of crisis, therefore they are unable to comprehend and express their identity, they drift between multiple choices from one extreme to the other, unable to make sense of their situation, neither find their peace. In addition, this type of character is more prone to self-destruction and suicide. Selected authors not only reflect the reality of the period, but also unveil the inner world of their characters, the complexity of the sensitive relationship they experience with reality and themselves. This analysis has proven that the period of turning-point holds more representations of suicide in literature than the periods before that. The closer to the turning-point, the stronger imagery conveys the characters' frustration, their feelings of loneliness and meaninglessness, and

the confrontation between the familiar and the alien they experience. In the early works of Ivanauskaitė and Gavelis, and in the novel by Rudokas's, suicide is believed to be the reliable way out of misery and psychological dead-end.